د پښتو ادب

لرغوني دوره

لیکوال: لومړی ټولګی
کټونکی: محمد اسمعیل یون

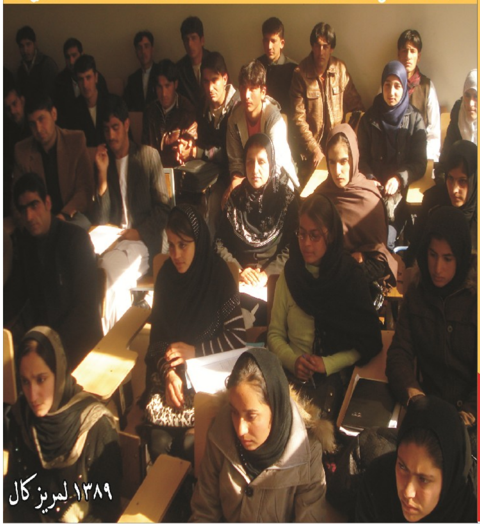

١٣٨٩ لمریز کال

د پښتو ادب لرغوني دوره
لیکوال: لومړی ټولګی
٣۶

Ancient period of pashto literature

By:
First Class of Pashto
Dipartment

د خپرونو لړ: (٣۶)
ISBN 978-9936-500-33-4

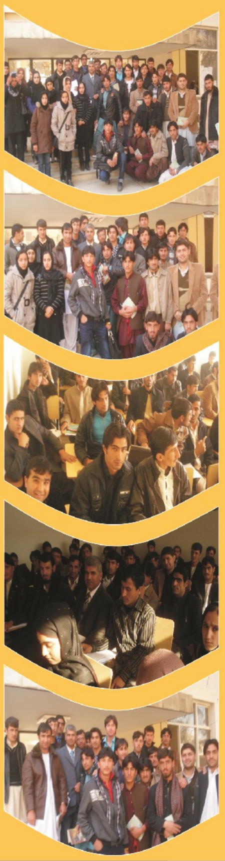

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب

لرغوني دوره

لیکوال

لومړی ټولګی

کتونکی

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۹ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم: د پښتو ادب لرغوني دوره
لیکوال: لومړی ټولګی
کتونکی: پوهندوی محمد اسمعیل یون
خپرندوی: یون کلتوري یون
د خپرندوی
پرله پسې نومره: ۳۶
چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال: ۱۳۸۹ل کال
کمپوزر: ضیاءالرحمن ضیاء

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیو لیک

ګڼه	سرلیک	مخ
۱	د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښنه	ا
۲	د پښتو لرغونې ادبي دورې کرونولوژي	۱
۳	د پښتو لرغوني ادب د کمیت او کمښت علتونه	۴
۴	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې عرفان او تصوف	۷
۵	د پښتو په لرغونې شاعرۍ کې د ځینو متروکو....	۱۴
۶	د قصیدې پېژندنه او د شیخ اسعد سوري قصیده	۲۵
۷	په لرغونو ادبیاتو کې ساقي نامه	۳۳
۸	پښتو لنډۍ او کاکړۍ	۳۶
۹	په پښتو ادبیاتو کې لومړنۍ ژباړه	۵۶
۱۰	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې قصیده	۶۱
۱۱	د پښتو لرغونو ادبیاتو ځانګړي اثار	۷۰
۱۲	په لرغونو ادبیاتو کې پښتو غزل	۷۷
۱۳	پر پښتو لرغوني ادب د عربي ژبې اغېزه	۸۲
۱۴	په پښتو لرغوني ادب کې ملي وزنونه او فورمونه	۸۶
۱۵	د میندو سندرې او پښتو نکلونه	۹۷
۱۶	په لرغوني دوره کې د افسانوي کیسو اخلاقي بڼه	۱۰۸
۱۷	په لرغونو ادبیاتو کې ملتپالنه	۱۱۱
۱۸	پښتو غزل د خپل پیدا ېښت او پا ېښت په..	۱۱۸
۱۹	د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا	۱۲۶
۲۰	په لرغوني ادب کې د نظم او نثر انډول	۱۳۷
۲۱	په پښتو لرغوني ادب کې ویرنه	۱۴۰
۲۲	په پښتو ادبیاتو کې نکلونه او ملي هنداره اثر	۱۴۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۳	د پښتو لرغونې دورې د شاعرۍ عامې ځانګړنې	۱۵۷
۲۴	پښتو ادب کې متلونه	۱۲۱
۲۵	د پښتو لرغونې دورې ادبي شخصیتونه	۱۲۸
۲۶	د پښتو لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه	۱۸۰
۲۷	په پښتو لرغونې شاعرۍ کې څلوریزه (رباعي)	۱۹۰
۲۸	په لرغونې دوره کې پر پښتو ژبه او شاعرۍ...	۱۹۵
۲۹	د پښتو لرغوني ادب په پرمختیایي بهیر کې...	۱۹۸
۳۰	په پښتو ادبیاتو کې ساندې اود بنادۍ سندرې	۲۰۵
۳۱	د پښتو ادبیاتو فالونه او چیغان	۲۱۱
۳۲	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې مشاعرې	۲۱۷
۳۳	په پښتو ادبیاتو کې سروکي او نارې	۲۲۲
۳۴	په لرغوني ادب کې سیاسي پېښې	۲۲۹
۳۵	د امیر کروړ د شعر لغوي څېړنه	۲۳۳
۳۶	د پښتو ادبیاتو پر پراختیایي بهیر کورنۍ او ...	۲۳۸
۳۷	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې حکایت	۲۴۳
۳۸	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نثره پښتو کلمې	۲۵۰
۳۹	د پټې خزانې پېژندنه	۲۵۸
۴۰	د امیر کروړ د شعر ویپپانګه	۲۲۲
۴۱	د پښتو ژبې شعري فورمونه	۲۲۷
۴۲	په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه	۲۷۲
۴۳	د پښتو ادب د لرغونې دورې پیل او پای	۲۷۹
۴۴	د پښتو لرغونو ادبیاتو فزیکي جغرافیه	۲۸۲
۴۵	د لنډیو لرغونتوب	۲۸۵
۴۶	په پښتو لرغوني ادب کې سیاسي څېړې	۲۹۲
۴۷	په لرغونې ادبي دوره کې قطعه	۲۹۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۸	په لرغوني ادب کې د مثنوي ارزونه	۲۹۹
۴۹	د هند لودي واکمنان او پښتو لرغونی ادب	۳۰۲
۵۰	په پښتو لرغوني ادب کې عشقي روحيه	۳۱۰
۵۱	د امير کروړ او ملکيار هوتک د شعرونو تاريخي...	۳۱۵
۵۲	د پښتو ادبياتو په لرغونې دوره کې نثر	۳۲۱
۵۳	د لرغونې او منځنۍ دورې د ادبياتو ترمنځ توپيرونه	۳۲۷
۵۴	په پښتو لرغونو ادبياتو کې جغرافيايي نومونه	۳۳۱
۵۵	په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحيه	۳۳۵
۵۶	د پښتو لرغوني نظم قافيوي ځرنګوالی	۳۴۲
۵۷	د شيخ اسعد سوري د قصيدې هنري ارزښت	۳۴۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه:

د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښنه

پوره پنځوس کاله یا نیمه پېړۍ کېږي چې (پښتو څانګه) د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په چوکاټ کې د یوې څانګړې څانګې په توګه فعالیت کوي، همدا سږ (۱۳۸۹ل) کال یې د خپلې پنځوسمې دورې فارغان ټولنې ته وړاندې کړل. دې څانګې ددې نیمې پېړۍ بهیر کې (دوه زره تنه) زیات و کم کادرونه ټولنې ته وړاندې کړي، چې له دې جملې څخه اکثرو یې د هېواد ژبې او فرهنګ ته نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي.

د پښتو څانګې هر فارغ د پوهنتوني اصولو له مخې د خپل فراغت په وروستي سمستر کې یو مونوګراف (پایلیک) لیکي. مونوګراف اکثره، علمي، تحقیقي او تحلیلي بڼه لري. په پښتو څانګه کې یو زیات شمېر فارغانو خپل دا وروستي کارونه په ښه ډول ترسره کړي دي. کوم مونوګرافونه چې په پښتو څانګه او د کابل پوهنتون په عامه کتابتون کې موجود دي، شمېر یې تر (پنځه سو) عنوانو اوړي، ددې مونوګرافونو ډېر کم شمېر (یوازې په شمار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځو مونوګرافه) چاپ شوي، خو په دې کې داسې مونوګرافونه هم شته چې په بیا بیا چاپ ارزي. په (۱۳۷۲ل) کال ما (د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پنځوسو کلونو پښتو کتابښود) چاپ کړ او د هغه په ترڅ کې مې د ژبو او ادبیاتو پوهنځي ټول لیکل شوي او یا زما لاس ته راغلي مونوګرافونه په ترتیب سره معرفي کړل، زما هدف دا و چې یو خو دا پایلیکونه خلکو ته ور وپېژنم، بل د پښتو څانګې کړې کار څرګند کړم، د تکراري مونوګرافونو د لیکنې مخه ونیسم او ددې ترڅنګ د پښتو ادب مینوالو ته د ځینو هغو پایلیکونو څرک ولګوم چې د چاپ اړتیا یې احساسېږي او په چاپ ارزي.

تر هغه وروسته د پښتو څانګې هغو محصلینو، چې له ما سره یې مونوګرافونه نیولي، ما ورته اکثره نوې موضوعګانې ټاکلي چې تر پخوانو هغو یې بشپړ توپیر درلود او تر بشپړاوي وروسته یې ځینو د چاپ لاره هم خپله کړې ده. (یو کم شل کاله) کېږي چې زه په پښتو څانګه تدریس کوم، سره له دې چې ما د پښتو څانګې په بېلابېلو ټولګیو او ناپښتو څانګو دواړو کې تدریس کړی، خو زیاته هیله مې دا ده چې زه د پښتو څانګې په لومړي ټولګي کې تدریس وکړم، علت یې دادی چې نوي محصلین له نوې روحیې سره راځي، که د دوی هیلې په پیل کې مړاوې شي، نو د تحصیل په بهیر او تر هغه وروسته دوی د خپلې ودې او شخصیت جوړونې یوه پاموړ برخه انرژي له لاسه ورکوي. د تېرو لسو کلونو په بهیر کې زه اکثره پر همدې لومړیو ټولګیو درس لرم، د درس په پیل کې زما هیله همدا وي چې د دوی هیلې او ټولنیز شعور وده وکړي، د لیکوالۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او شاعرۍ مهارتونه زده کړي، د جرئت وزرونه يې وغوړېږي او لکه د طالبانو په څېر د نطق او منطق په وسله سمبال شي، دا مې هم ورته ويلي چې پښتو ژبه کې مادي امتياز نه شته، خو ستاسو شخصيت په کې جوړېږي، خو دې کې هم شک نه شته که څوک د بل هر مسلک په شان په دې مسلک کې هم ځان ورسوي، نو د لوی خدای(ج) په فضل به په دې مسلک کې هم د ډوډۍ خاوند شي. پښتو ژبې، ملي فرهنګ او ملي هويت ته کار کول پولادي هوډ غواړي، نو که غواړئ چې ځان دنياوالو سره سيال کړئ، د مايوسۍ او نهيلۍ يوې څپې ته به هم په زړه کې ځای نه ورکوئ. په پښتني چاپېريال کې مې د شخصيت جوړېدنې پر ستونزو او د ادبي هلو ځلو پر وړاندې د پرتو خنډونو او حل لارو په باب هم ورسره خبرې کړي، د دوی دلايل مې هم اورېدلي او په ګډه مو د ستونزو حل لارې هم پيدا کړي دي. ډېر کوښښ مې کړی چې د استاد او شاګرد ترمنځ د وهم کوم حد او بريد چې دی هغه له منځه لاړ شي او ځای يې صميميت او انډيوالي ونيسي، خو ددې ترڅنګ مې ډېره هڅه کړې چې د زده کوونکو طبيعي استعداد په طبيعي ډول وده وکړي او د چا حقوق تلف نه شي. د معمول په څېر مې د سږ کال د لومړي ټولګي په لومړي سمستر کې دوی ته داسې کورنۍ دندې يا سيمينارونه وسپارل چې دوی پرې ليکنې وکړي او بيا دا ليکنې د خپلو ټولګيوالو مخې ته ولولي او د هغوی پوښتنو ته ځوابونه هم ووايي. دا پروسه که څه هم ټکنۍ وه، خو پر ټولو تطبيق شوه، دې سره د دوی جرئت يو څه زيات شو. زه پر دې پوهېدلم چې دوی د لومړي ځل لپاره د ګڼو مخاطبينو په مخ کې ودرېږي، د هغوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنې ځوابوي، نو څومره رواني فشار به زغمي، خو دا بهير ورځ پر ورځ ښه کېده. د دوی هغه ليکنې يوازې د ټولګي په کچه وې، خو ځينې په کې داسې هم وې چې په چاپ ارزېدلې. د همدې ټولګي په دويم سمستر کې مې ورته وويل: ((کوښښ به کوو چې رسمي درس ژر خلاص کړو او تاسو پوره وخت ولرئ چې خپل سيمينارونه برابر کړئ.)) تر امتحانونو يوه مياشت دمخه مو د کريکولم مطابق رسمي درس ختم کړ، دوی ته مې د پښتو ادب د لرغونې ادبي دورې په باب شپږ پنځوس بېلابېلې موضوعګانې وټاکلې، هر محصل ته مو يوه موضوع غوره کړه او ورته ومې ويل چې په دوو اوونيو کې درنه د يادې موضوع بشپړاوی غواړم. د پښتو ادب د لرغونې دورې په باب بېلابېل اثار ليکل شوي، خو ما چې کوم اثر عملاً تدريساوه هغه (د پښتو ادب لرغونې او منځنۍ دوره) د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل اثر دی چې لرغونې دوره يې په ښه منظم او سيستماتيک ډول تشريح کړې او د يوه ښه تدريسي اثر په توګه ورڅخه پوره ګټه پورته کېدی شي. څرنګه چې محصلين له لرغونې دورې سره اشنا شوي وو، نو ما هم د دوی د عملي تحقيق او تحليل لپاره په بشپړ ډول همدا دوره وټاکله او د دې دورې د بېلابېلو اړخونو لپاره مې شپږ پنځوس موضوعګانې ورته غوره کړې، دا ټينګار مې هم پرې وکړ چې که چا کورنۍ دنده پوره نه کړه ازموينه ترې نه اخلم. ځينو د يوې اوونۍ، ځينو د دوو اوونيو او ځينو ان د کلنيو ازموينو تر وروستي وخته پورې خپلې دا کورنۍ دندې پوره کړې، ما يې هم د هرې ليکنې له رارسېدو سره سم پر کمپوز پيل وکړ، ګران ورور ضياءالرحمن ضياء دې کور ودان

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي، دواړو ورته دفتري کارونه خوشې کړل او د عوامو په اصطلاح همدې کار ته اړم شو. ده کمپوزول، ما ایډېټ کول، د دویم ایډېټ لپاره مې د پښتو څانګې فارغ التحصیل ښاغلي مجیب الرحمن امیري ته ورکړل، هغه هم وکتل، دریېم سمون بیا ما وکړ، د ټېرېس د کتنې لپاره مې ګران ورور وفاالرحمن وفا ته ورکړ، د هغه له خوا په ګوته شوې تېروتنې مو بیا سمې کړې او نور نو کتاب د چاپ مزل پیل کړ. په پای کې همدا اثر چې ستاسو په لاس کې دی، ترې جوړ شو.

دې کې شک نه شته چې په دې اثر کې څه ناڅه خامۍ او نیمګړتیاوې لیدل کېږي، خو ګټې او بریاوې یې تر خامیو او نیمګړتیاوو ډېرې دي، ځینې مقالې په کې خورا پخې دي او د تحصیل د لومړي کال په بهیر کې د داسې لیکنو لیکل سړي ته دا هیلې په زړه کې روزي چې په نږدې کې هېڅ داسې طاقت ددې وس نه لري چې زموږ ملت او ژبه د ژوند له بهیره او د تاریخ له حافظې څخه وباسي. څومره بختور وي هغه سړی چې د یوه کال په بهیر کې په خپل لاس د ایښودل شویو نهالګیو مېوه او ثمر ترلاسه کړي، تراوسه پورې به داسې کم مالیاران پیدا شوي وي چې بڼ یې په یوه کال کې ثمر ته ورسي، زه څان د لوی خدای(ج) له درباره ډېر مشکور ګڼم؛ داسې دنده یې راوسپارله چې په یوه کال کې مې مېوه ترې ترلاسه کړه.

زه بیا هم وایم چې زما د دې ګرانو محصلینو په ځینو لیکنو کې نیمګړتیاوې شته، لکه د اخځونو ناسمه لیکنه، د مخونو نه یادونه، له ځینو اثارو کټ مټ را اخیستنه، په ځینو برخو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنو ورته والی، څه ناڅه موضوعي تداخل او ځینو ځایونو کې ځنګزني څېړنه او ځینې نورې دا ډول نیمګړتیاوې، خو زه وایم چې دا ډول یو اثر له همدې ډول طبیعي نیمګړتیاوو سره خوند کوي؛ ما قصداً ونه غوښتل چې د دوی دا ډول تېروتنې چې طبیعي بڼه لري، په وچ زور سمې کړم، البته ځینې لیکنې مې چې محتوایي ربط یې خطا شوی او لیکنه له خپل مسیره وتله، هغه مې سمې کړي؛ ځینې جملې مې حذف کړي او ځینې نورې مې ورسره تړلي او دا په دې نیت چې ډېرې محتوایي تېروتنې ونه شي. ځینې لیکنې دومره خوږې دي چې که د محصل نوم ترې حذف کړې، نو فکر به وکړې چې ډېرو پخو څېړونکو لیکلې دي. ددې ټولګې بنه والی په دې کې دی چې په دې لیکنو کې د تحقیق له بېلابېلو اصولو کار اخیستل شوی، هم د ساحوي تحقیق بېلګې په کې شته، هم د کتابتوني او هم د عملي او تحلیلي تحقیق ټول ډولونه رانغاړي.

زه چې اوس دا لیکنه کوم نو په سترګو کې مې له ډېرې خوښۍ اوښکې ګرځي، محصلین او زده کوونکي سړي ته د خپل اولاد په څېر وي، زه چې کله په ټولګي کې د دوی پر وړاندې ولاړ یم، نو فکر کوم چې (هیلې، سمسور، سولې او ودان) ته درس ورکوم، د دوی دا لیکنې چې ګورم نو هم فکر کوم چې زما خپلو اولادونو لیکلې؛ دومره خوند ترې اخلم. که د محصلۍ د تدریس زماني حدود او زما خپلې ټولنیزې، فرهنګي او سیاسي بوختیاوې نه وای، نو پوره یقین لرم چې دا اثر تر دې هم بډایه کېدی شو، خو اوس هم چې ورته ګورې د داسې یوه ډله ییز تحقیق او تحلیل مجموعه ده چې افغانستان کې یې تر اوسه بېلګه نه ده لیدل شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا اثر که څه هم یو تدریسي کتاب نه دی، خو د پښتو ادب د لرغوني دورې په باب د یوه ښه مرستندوی تدریسي اثر په توګه کار ورکولای شي، ان که د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو ادبیاتو د لرغوني دورې کوم مدرس، د لرغوني دورې په باب کوم ښه اثر ونه لري، نو له دې اثر څخه د یوه تدریسي اثر په توګه هم کار اخیستلای شي. زه نه غواړم د دې اثر په باب زیاتې څرګندونې وکړم، ځکه خپله اثر ستاسو مخې ته پروت دی. دا چې دا اثر مې (د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښنه) بللې، دلیل یې دادی چې د دې زماني واټن په بهیر کې داسې یو اثر نه و رامنځته شوی، چې د نظري تدریس او عملي تحقیق د امتزاج په بهیر کې دې راټوکېدلی وي؛ دا کار د پښتو ځانګې په ټول عمر او نه هم تر هغې بهر ترسره شوی و، خدای(ج) دې وکړي چې زموږ د ځوان ادبي پښت له خوا نور هم دا ډول نوښتونه رامنځته شي. په پای کې غواړم یادونه وکړم چې دا اثر لس لس ټوکه له (سي ډي) سره د محصلینو په واک کې ورکول کېږي، د انټرنېټ په څپو کې به هم د مطالعې وړ وي او د افغانستان په بېلابېلو پوهنتونو کې د ادبیاتو پوهنځیو پښتو ځانګو ته به هم رسول کېږي.

د لغمان ولایت له قدرمن والي ښاغلي محمد اقبال عزیزي څخه هم ډېره مننه کوم چې زما له وینا پرته یې په ورین تندي د کتاب د چاپ لګښت ومانه، داسې وخت به راشي چې د عزیزي صیب د ولایت مقام به پاتې نه وي، خو دا خدمت به یې پاتې وي. له خپلو ګرانو ورونو وفاالرحمن وفا او ضیاءالرحمن ضیاء څخه چې اوس مهال زما د فرهنګي کارونو دوه متې دي، هم ډېره مننه کوم چې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي لنډ او تنګ وخت کې يې ددې اثر په کمپوز او ايډېټ کې خپله ونډه واخيسته او همدارنګه له ګران ورور مجيب الرحمن اميري څخه د هغه د سمون له امله ډېره مننه، ګرانو او خوږو محصلينو ته مبارکي او کورنيو ته يې کور وداني وايم، هيله لرم ټول د پښتو د بډاينې او ملي فرهنګ د غوړونې لپاره همداسې يو بل ته لاسونه سره ورکړو.

په فرهنګي مينه او درناوي
پوهندوی محمد اسمعيل يون
ارګ- د جمهوري رياست ماڼۍ
۱۳۸۹ل کال د جدي ۲مه نېټه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني ادبي دورې کرونولوژي

۱- د لـوی داریـوش د اریانـا پاچـا پـر وخـت (۵۲۲ق.م) څخـه تـر (۴۸۲ق.م) د بېسـتون پـه غره کې یوه اخلاقي حماسه رامنځته شوه.
۲- پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په مندېش کې د امیر کروړ پاچا کېدل.
۳- پر (۱۲۳هـ.ق) کـال د لویکـانو د کـورنۍ یـو بیت د پښتو ادب ته راوړل.
۴- (۱۵۴هـ.ق) د امیر کروړ وفات او د پښتو لومړنی شعر رامنځته کېدل.
۵- د (۲۲۳هـ.ق- ۲۹۷هـ.ق) کلونو حدودو کې د ابـو محمدهاشم ابـن زیـد السـرواني د ژونـد دوره او لـه عربـي ژبـې څخـه پښـتو تـه لومړۍ منظومه ژباړه.
۶- (۳۵۰هـ.ق- ۴۰۰هـ.ق) کال د شیخ رضي او نصر لودي پاړکي.
۷- پر (۳۵۰هـ.ق) کال د بېټ نیکه مناجات.
۸- (۴۱۱هـ.ق) کال حدود د اسماعیل د ژوند دوره او پښـتو ادب تـه د لومړیـو څلـوریزو راتـګ او (۴۰۰هـ.ق) کـال حـدود د خربښـبون د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژوند دوره او پښتو ادب ته د نورو خلوريزو راتګ او پر (۴۱۱هـ.ق) کال د خربښبون مړينه.
۹- (۴۲۵هـ.ق) کال حدود د شیخ اسعد سوري د ژوند دوره او پښتو ادب ته د قصيدې راتګ.
۱۰- (۵۵۰هـ.ق) کال حدود د شیخ تيمن کاکړ د ژوند دوره او پښتو ته د يو بل شعر راتګ.
۱۱- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ښکارندوی غوري د ژوند دوره او پښتو ته د يوې شاهکارې قصيدې راتګ.
۱۲- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ملکيار غرشين د ژوند دوره او پښتو ادب کې د يو پاړکي ويل.
۱۳- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د تايمني د ژوند دوره او د تايمني شعر د سلطان غياث الدين په ستاينه کې.
۱۴- (۶۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د قطب الدين بختيار کاکړ د ژوند دوره او پښتو کې د قطب الدين سندره.
۱۵- له (۶۸۸- ۷۳۳هـ.ق) کال پورې د شيخ متي د ژوند دوره او دده کتاب (د خدای مينه) او دده شعر.
۱۶- له (۶۲۱-۷۴۰هـ.ق) کال پورې د باباهوتک د ژوند دوره او د مغولو په مقابل کې دده شعر.
۱۷- د (۷۴۷هـ.ق) حدودو کې د شيخ ملکيار هوتک د ژوند دوره او دده اشعار.
۱۸- د (۷۸۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د اکبر زمينداوري د ژوند دوره او پښتو ته د لومړي غزل او مثنوي راتګ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۹- له (۸۹۴-۸۵۵هـ.ق) کال پورې د سلطان بهلول لودي د ژوند دوره او د هغه رباعي د خلیل نیازي په مقابل کې او د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د خلیل نیازي د ژوند دوره او د هغه رباعي د سلطان بهلول د رباعي په ځواب کې.
۲۰- د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د زرغون خان نورزي د ژوند دوره او دده دېوان او د ساقي نامې شعر.
۲۱- (۹۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د زرغونې کاکړ د ژوند دوره او پښتو ته د سعدي د بوستان ژباړه.
۲۲- د (۹۰۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شیخ عیسی مشواني د ژوند دوره او دده یو شعر.
۲۳- د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د رابعې د ژوند دوره او ددې دېوان او رباعي.
۲۴- (۹۲۰هـ.ق) کال حدودو کې د دوست محمد کاکړ د ژوند دوره او د هغه کتاب (غرغښت نامه).
۲۵- د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شیخ بستان بړیځ د ژوند دوره او دده د کتاب نوم (بستان الاولیا) او دده یو شعر.
۲۶- علي سرور لودي د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د ژوند دوره او د کتاب نوم یې (تحفة صالح) او دده غزل.
۲۷- د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د مېرمن نېکبختې د ژوند دوره، ددې کتاب (ارشاد الفقرا) او ددې د نصیحت شعر.
۲۸- د (۱۰۰۰هـ) کال حدود د شیخ محمد صالح الکوزي د ژوند دوره او دده غزل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني ادب د کميت او کمښت علتونه

د پښتو ادبي تاريخ لومړۍ دوره له دويمې هجري پېړۍ څخه پيلېږي او د يوولسمې هجري پېړۍ تر اوايلو پورې دوام کوي. د پښتو کوم اثار چې په لومړۍ ادبي دورې پورې اړه لري، د کميت له پلوه ډېر نه دي او د هر شاعر او ليکوال محدودې شعري نمونې تر موږه رارسېدلې دي. ددې دورې ډېرو شاعرانو او ليکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زياتره دا کتابونه او ديوانونه اوس ورک دي.

د پښتو ادب د لومړۍ دورې په اثارو کې يوازې د سليمان ماکو د تذکرة الاوليا د بشپړ کتاب ځينې برخې موږ ته رارسېدلې دي. په عمومي ډول د پښتو د ادبي تاريخ د لومړۍ دورې اثار بېلابېل اثار دي. که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار د کيفيت له پلوه ډېر لوړ ارزيابي کېدلای شي، خو د کميت له پلوه ډېر کم دي. دا چې ولې د لومړۍ دورې اثار د کميت له پلوه له کمښت سره مواجع شوي او څه علتونه لري، چې دا اثار موږ ته په پوره ډول نه دي رارسېدلي، کوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

مهم مسایل ددې لامل شوي دي چې دغه اثار له منځه تللي؟ غواړم هغو ته نغوته وکړم:

۱ - افغانان د اسلامي عصر په بېلابېلو پېړيو کې د پرديو تر يرغلونو لاندې راغلي دي، په دغو يرغلونو کې چې چا د پرديو په مقابل کې زيات مقاومت کړی دی، هومره ضررونه هم ورته زيات متوجې شوي او ټولې مادي او معنوي شتمنۍ يې له خاورو سره خاورې شوې دي. پښتانه د عربو له حملو نيولې بيا د چنګېز، تېمور او نادر افشار او نورو يرغلګرو تر مستقيمو حملو لاندې راغلي دي او ډېر زيانونه يې ګاللي، چې د دغو يرغلونو په بهير کې دغه اثار په جګړو او يا هم په قصدي توګه د يرغلګرو له خوا له منځه تللي دي.

د مغولو تر تاړاک او چپاول دمخه تر (۲۰۰هـ.ق) پخوا د پښتو ژبې ادبي مرکزونه غور، هلمند، ارغنداو او د ترنک ورشوګانې وې چې دغه ادبي مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران او د مدنيت يوه بېلګه يې هم په کې پرېښنوده، داسې ښکاري چې ډېر پښتو کتابونه او علمي اثار هم ورسره تباه او پوپناه شوي وي.

۲ - د پښتني ټولنې د پوهې د کچې ټيټوالی او له ورته پوهنيزو چارو سره لېوالتيا نه درلودل د دغو اثارو د نه خونديتوب باعث ګرځېدلي دي.

۳ - د پښتون ولس له يو بله څخه د لرېوالي او نه اړيکو له کبله هم کېدی شي د پښتو د لومړۍ دورې اثار په بېلابېل ډول پاتې شوي وي. بله دا چې ښايي پښتنو د مذهبي تعصبونو له پلوه له شعر سره ډېره مينه نه لرل او شاعرانو ته په درنه سترګه نه کتل او شعر ويلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته ګناه ويل هم ددې سبب ګرځېدلي وي چې دغه اثار يې له منځه وړي وي، چې ښه بېلګه يې د ښځو د اثارو نه موجوديت دی.

۴- د شرايطو د تنګوالي (د چاپي وسايلو کموالي) له امله هم کېدی شي دغه اثار په ليکل شوې بڼه د ليکوال تر ليکنې محدود پاتې شوي وي.

۵- په مجموعي توګه ددغو اثارو ذخيره کېدو او د دې کتابونو د خونديتوب لپاره د ځای نشتوالی او دې کتابونو د ساتلو په طريقو د نه پوهېدلو، دغه اثار د بهرنيو د يرغلونو له وېرې بنايي په ځمکو يا دېوالونو کې ښخ کړای شوي وي او هغه اثار هماغسې ښخ پاتې وي او له خاورو سره خاورې شوي وي.

په دې ليکنه کې د پښتو ادبياتو تاريخ (لرغونې او منځنۍ دورې) څخه ګټه اخيستل شوې، خو ځينې دلايل ما له خپل فکره ليکلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې عرفان او تصوف

د اوومې هجري پېړۍ په دوران کې عرفاني افکارو پښتو شعر او ادبیاتو ته لاره پیدا کړه او حضرت شیخ متي لومړی عرفاني شعر په پښتو کې لیکلی و.

د شیخ متي مناجات په پښتو ادبیاتو کې د عرفاني شعر بېلګه ده، تر دې وروسته بیا له اوومې پېړۍ نه تر لسمې هجري پېړۍ پورې موږ په خپلو لاسته راغلو پښتو متفرقه اثارو کې دغسې د عرفاني فکر لرونکي اثار نه لرو، خو په لسمه هجري پېړۍ کې موږ له افغانستان او پښتونخوا څخه لرې د هندوستان په سیمو کې چې کوم پښتانه اوسېدلي، درې پښتانه شاعران پېژنو چې درېواړه یې لوی صوفیان، عابدان او زاهدان وو او کوم اثار چې له دوی څخه پاتې دي د عرفاني افکارو بیانوونکي دي. نوموړي صوفیان؛ شیخ عیسی مشواني، شیخ بستان بړېڅ او شیخ علي سرور لودي دي.

شیخ متي:

دا مشهور عارف او شاعر له پښتنو غوریاخېلو څخه دی چې دده لوی نیکه خرښبون هم د پښتو ادیب او شاعر و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ متي د عباس زوی و، عباس د عمر او عمر د خلیل زوی و. خلیل د غوریا او غوریا د کند بن خرښبون زوی و.

شیخ متي پر (۲۲۳هـ) کال زېږېدلی او د (۶۵) کلونو په عمر د ترنک پر غاړه پر (۲۸۸هـ) کال وفات شوی دی. د شیخ متي کورنۍ په خلیلو غوریاخېلو کې خورا مشهوره ده، شیخ د پښتو یو خورا لوی صوفي او عرفاني شاعر دی. شیخ متي بابا د خپلې زمانې په فرهنګي حلقو کې د مسلطو فکري جریانونو تر اغېزې لاندې د خپل باطن او خپل ذهن د ضمیر او زړه د صفایي لپاره عرفان ته مخه وکړه او د خدای پېژندنې پر دې باریکه لار یې سفرونه وکړل. شیخ متي په زهد، تقوا او د عرفاني مدارجو په طی کولو سره دومره مشهور او محبوب شو چې د خلکو مرجع وه او د یوه ډېر ستر روحاني شخصیت په توګه یې د شیخ متي په نامه شهرت درلود.

شیخ متي د خپل عصر په تصوف واقف سړی و، دده شعر ثابتوي چې ده په عرفان او تصوف کې پاخه افکار درلودل او د پښتو د متصوفو شاعرانو امام ګڼل کېږي.

شیخ متي خپل اشعار په یوه مجموعه (د خدای مینه) کې کښلي وو. د (خدای مینه) یې د کلات د غونډان په سیمې کې د خپلو اشعارو کتاب بشپړ کړ. د شیخ متي اشعار پر وحدة الشهود بناء دي چې د تصوف یوه طریقه ده.

دا هم د شیخ متي د شعر یوه برخه او دا یوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په دیباچه او پیل کې درېدلې.

پر لویو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار، په نیمو شپو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــــه غـــــاړه ږغ او پــــــه شـــــېلو کـــــې
يــــاد ويرژليـــــو پــــه شـــــپېلو کـــــې
تــــول ســــتا د يــــاد نــــارې ســـــورې دي
دا ســــــــتا د مينـــــــــې تنــــــدارې دي

شيخ عيسی مشوانی:

مشوانی د پښتنو يو ټبر دی، شيخ عيسی هم له دې ټبره د پښتو د منځنيو دورو شاعر دی، شيخ عيسی مشوانی د هندوستان په (دامله) کې اوسېده او د هندوستان د افغان پاچا (شېرشاه سوري) معاصر و. دده د ژوندانه زمانه يا وخت تر (۹۰۰هـ) وروسته ټاکلای شو. شيخ عيسی په پښتو، پارسي او هندي ژبو يوه ګډه منظومه رساله ليکلې وه. شيخ عيسی د خدای(ج) په توحيد کې په پښتو، پاړسي او هندي ژبو ښه شعرونه ويلي دي.

د ده د شعر نمونه په مخزن افغاني کې راغلې چې درې بيتې دي. دده له شعر څخه دا معلومېږي چې عيسی له پخو متصوفينو څخه و.

دا هم د شيخ عيسی د شعر نمونه:

پــه خپلــه کــار کــړې، خپلــه انکــار کــړې
کلــه بــادار يــې کلــه مــې خــوار کــړې
تــــه خــــو قــــادر يــــې! پـــــه صـــــفتونو
کلــه مــې نــور کــړې کلــه مــې نــار کــړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

((عیسی)) حیران دی په دې شیونو
کله مې یار کړې کله اغیار کړې.

شیخ بستان بړیڅ:

شیخ بستان د پښتنو له ادبي او روحاني مشاهیرو څخه دی. پلار یې د کندهار په ښوراوک کې اوسېده، د پلار نوم یې محمد اکرم و، شیخ بستان په ځوانۍ کې هند ته لاړ او ددغه هېواد په (سامانه) نومي ځای کې اوسېده. شیخ بستان د ((بستان اولیا)) په نامه یو کتاب هم لیکلی و چې له شور نه ډک او دده له عرفاني جمال سره برابر و. د مخزن افغاني مولف نعمت الله هروي د شیخ بستان ملګری و چې په بحري (سمندري) سفرونو کې ورسره یونیم کال پاتې شوی و.

شیخ بستان د (۱۰۰۲هـ.ق) کال د ربیع الثاني په دویمه نېټه د ګجرات په احمداباد کې وفات شو. د شعر نمونه یې داده:

د مینې اور دې زما زړګی وریت په انګار کئ نا
ښې تار و نار کئ نا
خود به ویلېږم چې مې زړه پر تا مفتون کئ نا
ځان مې زبون کئ نا
اوښکې مې ځاځي پر ګرېوان یو وار نظر که پرما
راسه ګذر که پرما

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ علي سرور لودي:

علي سرور په قوم شاهدخېل لودي و. شیخ علي سرور د لسمې هجري پېړۍ په دوران کې د ملتان په (کهرور) نومې سیمه کې اوسېده او استاد حبیبي یې د ژوند زمانه د (۹۲۰هـ.ق) حدودو کې ټاکلې ده. په پټه خزانه کې د شیخ علي سرور لودي له اقوالو او غزلو معلومېږي چې شیخ په اسلامي تصوف کې د زیاتې مطالعې خاوند و او د لویو متصوفینو اثار یې لوستي وو. د شیخ عیسی علي سرور لودي د شعر نمونه په پټه خزانه کې راغلې. د پټې خزانې مولف د تحفة صالح په حواله دده یو صوفیانه غزل رانقلوي:

د غزل نمونه یې داده:

محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نور وینم په سترګو د ایاز کې
درست وطن راته دریاب شو بې دیدنه
دید مې نه شي مګر خدای مې سبب ساز کې

شیخ محمد صالح اکوزی:

پر پورته یادو شویو درېواړو عارفو شاعرانو سربېره بل شاعر چې د کندهار په سیمو کې تېر شوی دی، هغه شیخ محمدصالح اکوزی نومېږي. دا شیخ د پټې خزانې په روایت د (جلدک) په سیمو کې اوسېده چې ډېر عالم او عابد سړی و. علامه حبیبي دده د ژوند زمانه د (۱۰۰۰هـ.ق) شاوخوا ټاکلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغونې ادبي دورې تصوفي ځانګړنې:

د لرغونې دورې د دغو صوفيانو ډېر منظوم او منثور اثار زموږ په واک کې نه شته، يوازې د پخوانيو مورخينو د ليکنو او د دوی د خپلو لږو اثارو له مخې دومره ويلای شو چې دغه کسان عارفان وو او له دغې پوهې خبر او پر دې لاره روان وو.

لکه څنګه چې پر دغه وخت يا مهال تصوف پښتو ادب ته نوی راننوتی و، نو لاډېر پېچلی شوی نه و او نه يې د روښانيانو غوندې پېچلې او درنې تصوفي تجربې لرلې، چې پېچلې تصوفي اصطلاحات يې ورته کارولي وای. ددغه مهال تصوف او تصوفي ادب کله دومره ساده شي، چې که پټې خزانې او نورو اثارو ددغو صوفيانو ژوند پېښې راخيستې نه وای، ښايي چا صوفيان نه وای بللي او په دې توګه د لومړۍ دورې تصوف د رحمان بابا د تصوف غوندې فطري تصوف دی او له تکلف او سختو لغاتو او کلمو څخه پاک دی، ځکه چې پر دې مهال تصوف پښتو ادب ته نوی راننوتی او لاکوچنی و، نو د دويمې ادبي دورې د صوفيانه تجربو غوندې تجربې يې لانه وې کړې، خو دې دورې خپل ادبي ارزښت ساتلی او تصوف يې په ښکلې، ساده او هنري ژبه راوړاندې کړی دی. بل موږ ددې دورې صوفيان د راوروسته صوفيانو په څېر په زغرده د وحدة- الشهود او وحدة الوجود پر ډلګيو نه شو وېشلای ځکه د شيخ متي له شعري بېلګې پرته نور تصوفي شعرونه دا رنګ او بوی نه لري او نه دومره ژور پرمختګ کولای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

په دي لیکنه کي د اجمل ښکلي: ((تصوف او عرفان))، د پوهاند عبدالحی حبیبي: ((د پښتو ادبیاتو تاریخ)) او د سرمحقق زلمي هېوادمل ((د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره)) له بېلابېلو مخونو څخه ګټه اخیستل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو په لرغونې شاعرۍ کې د ځینو متروکو او پېچلو لغتونو ماناوې

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې ځینې داسې لغتونه کارول شوي، چې اوس یا نه استعمالېږي یا په هغه مانا نه کارول کېږي او یا په لږ تغیر سره کارول کېږي، په دې کې د لاندې شاعرانو د نظم لغتونه چې په پټه خزانه کې راوړل شوي دي، موجود دي:

۱- محمد هوتک- نثر
۲- بابا هوتک- نظم
۳- شیخ ملکیار- سندره
۴- شیخ خرښبون بابا- نارې
۵- شیخ اسماعیل سړبنی- نارې
۶- شیخ متي- شعر
۷- امیر کروړ- شعر
۸- شیخ اسعد سوري- قصیده
۹- ښکارندوی غوري- قصیده
۱۰- ابو محمد هاشم سرواني- ژباړه
۱۱- شیخ تیمن بابا- شعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲- شیخ بستان بړیځ- بدله
۱۳- شیخ رضي لودي- پاړکی
۱۴- نصر لودي- پاړکی
۱۵- شیخ عیسی مشوانی- شعر
۱۶- سلطان بهلول لودي- رباعي
۱۷- خلیل خان نیازی- رباعي
۱۸- زرغون خان نورزی- مثنوي
۱۹- دوست محمد کاکړ- نظم
۲۰- شیخ محمدصالح- غزل
۲۱- شیخ علي سرور لودي- غزل

چې په لاندې لښتلیک کې مانا شوي دي:

ګڼه	لغات	مانا
۱	اوجاړ	خراب، ړنګ
۲	اودوم	علاج، چاره
۳	اتل	پهلوان
۴	اغېز	تاثیر، اثر
۵	ایواد	هېواد
۶	اوکوب	شان او شوکت
۷	اوڅار	مشهور
۸	اشلکونه	شعرونه
۹	ایلایي	اطاعت
۱۰	ایږ	کښتۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۱	استائی	استازی
۱۲	اپوته	اړول، تبدیل
۱۳	اخیسته	حمله، تېری
۱۴	اغلې	ښایسته
۱۵	بیارته	بېرته
۱۶	بربڼ	پورته باغ
۱۷	باړی	فایده غوښتل
۱۸	بېړۍ	زولنې
۱۹	بامي	د ګل نوم دی
۲۰	بریځر	غرمه
۲۱	برمل	ماسپښین
۲۲	بودتون	د بوتانو ځای
۲۳	بمبڼ	د هندوانو پیر
۲۴	بډ	سیال، مقابل
۲۵	برغه	مقصد
۲۶	بامم	پالم، روزم
۲۷	برل	فتحه
۲۸	پاسوال	ساتونکی
۲۹	پرتمین	د عزت خاوند
۳۰	پلور	خرڅول
۳۱	پنځ	پیدایښت، طبیعت
۳۲	پلن	پیاده

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۳	پېر	نوبت
۳۴	پلاز	تخت
۳۵	پاړکی	د شعر ټوټې
۳۶	پسولل	ګڼل، سمبالول
۳۷	پېرل	اخیستل
۳۸	تېرو	تجاوز، ظلم
۳۹	ترخ	بغل
۴۰	تون	ځای
۴۱	ترار	وارخطا
۴۲	تېرون	زیاتی
۴۳	ترې	پول
۴۴	ترمل	ماښام
۴۵	تاخون	د زړه غم
۴۶	ترپلل	تبنتېدل
۴۷	تورن	تهمتي
۴۸	ټیکاونه	راحت، ارام
۴۹	ټیکنه	عدالت، انصاف
۵۰	جنډې	ګلونه
۵۱	جوپه	قافله
۵۲	جاندم	دوزخ
۵۳	جاجي	فکر کوي
۵۴	چنډې	شاعر

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۵	چوڼی	بلبل
۵۶	څوری	د سفر توښه
۵۷	څوار	صبر
۵۸	څپان	څپه
۵۹	څنډونه	غاړې، څنډې
۶۰	څورنګ	زخمي
۶۱	ځری	استازی
۶۲	ځغلا	تېښته
۶۳	ځلا	برېښېدل
۶۴	خونول	شیندل، تیت
۶۵	خاتیځ	لمر خاته
۶۶	خړ	خاکي، بد
۶۷	ختې	جامې
۶۸	درمل	علاج، دارو
۶۹	دښنه	دښمنان
۷۰	روده	لاره
۷۱	رپ	رپېدل
۷۲	روغي	سلامتي
۷۳	رامشت	ساز او سرود
۷۴	رپي	رپېږي
۷۵	رغا	بېزاره
۷۶	رښتونه	رښتیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷۷	ربل	پېرزوينه
۷۸	زمولوي	مړاوي کوي
۷۹	زړن	زړور
۸۰	زرغا	سمسور
۸۱	زغل	تبنتېدل
۸۲	زيارنه	زحمت
۸۳	ژوبلور	جنګيالي، عسکر
۸۴	ژوبلله	زخمي کېدل
۸۵	ژبور	تېز ژبی
۸۶	ژوبله	جنګ
۸۷	سوران	توپان
۸۸	سورې	فرياد او نارې
۸۹	سوان	ارامي، سهولت
۹۰	سوب	حاضر
۹۱	سوبمن	فاتح
۹۲	سخ	افرين
۹۳	سين	سيند
۹۴	سوځند	سوځوونکی
۹۵	سمي	سم
۹۶	سوبه	فتحه
۹۷	ستايوال	ستايونکی
۹۸	سکڼي	پرې کوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹۹	سما	انصاف
۱۰۰	ستہ	اساس، تهداب، بېخ
۱۰۱	سوراړ	وچه دښته
۱۰۲	سار	ساری، مثل
۱۰۳	سینګړونه	ډبریز، ډبرین
۱۰۴	ستهال	هېواد
۱۰۵	سال	میده شګه
۱۰۶	سوښي	دروغ
۱۰۷	سادین	شودیاره څمکه
۱۰۸	ساندي	ویر ماتم
۱۰۹	سور	خوښی
۱۱۰	سود	ډاډ، اطمینان
۱۱۱	شخړه	جګړه
۱۱۲	شنار	ظلم
۱۱۳	شڼ	مست
۱۱۴	شڼا	مستي
۱۱۵	ښکلل	سینګار کول
۱۱۶	ښځمنې	ښځې
۱۱۷	ښهانه	ښېګڼه
۱۱۸	غوږن	خبر
۱۱۹	غبرګون	عکس العمل
۱۲۰	کوټ	کلا، قلعه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۱	کرغه	وچه ځمکه
۱۲۲	کهول	کورنۍ
۱۲۳	کړونګی	ابشار
۱۲۴	کورول	باطلول
۱۲۵	کاوه	کول
۱۲۶	کروړ	سخت
۱۲۷	کویله	د مرغه نوم دی
۱۲۸	کړېدل	ګرځېدل، طواف
۱۲۹	ګاڼل	د زېوراتو بندول
۱۳۰	ګواښل	تهدیدول
۱۳۱	ګروهه	عقیده
۱۳۲	لته	سیمه
۱۳۳	لژند	ککړ
۱۳۴	لور	پېرزوینه
۱۳۵	لونل	شیندل، پاشل
۱۳۶	لرغونی	پخوانی
۱۳۷	لرمل	مازیګر
۱۳۸	لمانځنه	ستاینه
۱۳۹	لتاړ	خراب
۱۴۰	ملونه	ملګري
۱۴۱	مراندې	تنابونه، د زړه رګونه
۱۴۲	مېشت	پراته، ساکن

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴۳	میرڅی	دښمن
۱۴۴	من	اراده
۱۴۵	مخسور	بریالیتوب
۱۴۶	ملا	ملګرتیا
۱۴۷	مواس	ساتونکی
۱۴۸	منښت	قبلول
۱۴۹	نېز	سېلاب
۱۵۰	نېزوړی	خاشي، خس
۱۵۱	نمنځ	احترام، ستاینه
۱۵۲	ناره	د شعر یو ډول دی
۱۵۳	نمنځي چار	عابد، زاهد
۱۵۴	نمرې	جامې
۱۵۵	نست	نابود
۱۵۶	نغوړېده شي	واورېدل شي
۱۵۷	نومړ	نوموړی
۱۵۸	نمزدک	جومات
۱۵۹	نتلی	غمجن
۱۶۰	ویرژلی	غمځپلی
۱۶۱	ویاړنه	فخریه
۱۶۲	ودنه	روزنه، پرمختګ
۱۶۳	ویرمن	غمجن
۱۶۴	وړنګن	وړانګې لرونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶۵	ځلم	ځلیږم، برېښنم
۱۶۶	ورمونه	نصیحتونه
۱۶۷	هېښنېږي	حیرانېږي
۱۶۸	هسک	اسمان
۱۶۹	یرغالم	یرغل کوم
۱۷۰	یون	حرکت
۱۷۱	یادي	یادول

د ځینو سیمو موقعیت

ګڼه	د سیمې نوم	موقعیت
۱	اتغر	د کلات په جنوب ختیځ کې یوه سیمه ده
۲	ارغستان	د کندهار په جنوب ختیځ کې یوه سیمه ده
۳	اولان	د شاه جوی په شمالي برخو کې یوه سیمه ده
۴	بغنین	د غور او زمینداور په منځ کې پرته سیمه
۵	پښین	په بلوچستان کې یوه سیمه ده
۶	تازی	د کلات په شمال ختیځ کې یوه سیمه ده
۷	توبه	د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته سیمه ده
۸	جروم	د کندهار له جنوب لویدیځ نه تر سیستان پورې سیمه
۹	جلدک	د کندهار په شمال ختیځ کې پرته سیمه
۱۰	داور	هلمند ته نږدې یوه سیمه ده
۱۱	دیبل	کراچۍ ته نږدې یو ښار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲	دیراوت	د کندهار په شمال شرق کې یوه سیمه ده
۱۳	ږوب	د سلیمان د غره په شمالي لمنو کې پرته سیمه
۱۴	سور غر	د شاه جوی او اولان ترمنځ غر دی
۱۵	غرج	د هرات له شماله تر امو پورې
۱۲	غنډان	د کلات او شاه جوی ترمنځ غر دی
۱۷	قصدار	په بلوچستان کې یو ښار دی
۱۸	کسي غر	د سلیمان غر
۱۹	مرغه	د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته ده
۲۰	وازه خوا	د غزني په جنوب ختیځ کې یوه دښته ده

یادونه: دا لغتونه اکثره د همغو شاعرانو په شعرونو کې راغلي چې پټې خزانې معرفي کړي او د کلام بېلګې یې خوندي کړې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قصيدې پېژندنه
او د شيخ اسعد سوري قصيده

د قصيدې لغوي مانا قصد او اراده ده او په ادبي اصطلاح کې هغه شعري فورم یا کالب دی چې تر یوې مطلع لاندې ویل کېږي، د بیتونو شمېر يې له (۱۵) څخه تر (۷۰-۸۰) پورې او ان تر (۲۰۰) بیتونو پورې رسېدلای شي. ځینې قصیدې دوه او یا تر هغې زیاتې مطلعې هم لري. هره قصیده مطلع، مقطع، تغزل او تشبیب لري.

د شيخ اسعد سوري پېژندنه:

د پښتو تر ټولو پخوانۍ لاسته راغلې قصیده د اسلامي دوران د پنځمې پېړۍ په اوایلو پورې اړه لري او هغه پخوانی شاعر چې د پښتو پخوانۍ لاسته راغلې قصیده يې ویلې ده، شیخ اسعد سوري دی. د شیخ اسعد سوري قصیده د تاریخ سوري مولف راوړې ده او له دې کتاب څخه شیخ کټه متي زي په لرغوني پښتانه کې اخیستې ده او له لرغوني پښتانه څخه محمد هوتک په پټه خزانه کې خوندي کړې ده. شیخ اسعد سوري د محمد زوی و، په غور کې یې استوګنه درلوده او د غور د سوري شاهانو په دربار کې د عزت خاوند و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیخ اسعد د غور له سوري شاهانو څخه د امیر محمد سوري معاصر و او د غور په اهنګرانو کې د دغه سوري پاچا په دربار کې اوسېده. شیخ اسعد د امیرمحمد سوري تر مړینې وروسته هم ډېر کلونه ژوندی و او پر (۴۲۵هـ.ق) کال په (بغنین) کې وفات شو.

د شیخ اسعد سوري د قصیدې ښکلاییز اړخ:

د شیخ اسعد سوري یوه پخه او په تول پوره، په هنري ښکلاوو سمبال قصیده زموږ په واک کې ده چې شاعر دا قصیده د غور د افغان سوري پاچا امیرمحمد سوري پر مړینه ویلې وه. په دې قصیده کې شاعر خپل غم نه ژاړي، بلکې د ملت، سوریانو او غوریانو غمونه ژاړي او هغه ملي زیانونه چې د محمد پر مړینه د هغه وخت سوریانو او غوریانو ته متوجه وو، هغه بیانوي.

د دې قصیدې ویل له ټولو ادابو سره برابر دي او له فني پلوه کومه نیمګړتیا نه په کې لیدل کېږي. د هنر، ښکلا، انځور جوړونې او د طبیعت د جمال د تصویرولو له پلوه دا قصیده په تول پوره او د هنر په ګاڼه پسولل شوې ده، په دې قصیده کې سره له دې چې ځینې عربي او فارسي لغات هم په کې په ځرګند ډول موندل کېږي، خو ځینې داسې پښتو لغتونه هم په کې شته چې اوس په عامه پښتو کې نه دي رواج او ښایي په ځینو غرنیو لهجو کې یې ځینې کلمات رواج وي. په دې قصیده کې ساده ګي او رواني موجوده ده، دا قصیده موږ ته راښیي چې په پښتو ادب کې تقریباً تر دې دورې وړاندې هم شعر او نظم پاخه وو، د شیخ اسعد سوري قصیده د پښتو زاړه لغات معرفي کوي، له بل پلوه مرثیه ده. دا قصیده ټول (۴۴) بیته لري او (۱۱) خطابي بیتونه لري. په دې قصیده کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاعر په ټولو برخو کې هغه ټکي مراعات کړي چې د يوې ډېرې ښکلې او د شور او جذبه لرونکې رثائيه قصيدې په لوازمو کې شمېرل کېږي او د قصيدې وروستۍ برخه شاعر پر يوه داسې اجتماعي او اخلاقي نتيجه بنا کوي، چې د پښتنو له ملي عنعناتو سره سمون لري او د پينځمې هجري پېړۍ په پيل کې د غور د سوري افغانانو د ملي احساساتو ښکارندويي کوي.

دا قصيده د پښتو ژبې لومړنۍ قصيده ده. د شيخ اسعد سوري په قصيدې کې د بديع او بيان له صنعتونو نه په ښکلي ډول کار اخيستل شوی دی، لکه:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

د کوکار او خاندي کلمې د تضاد صنعت پورې اړه لري.

تضاد يا طباق:

هغه صنعت دی چې شاعر خپل شعر کې دوه مقابل او متضاد لفظونه راوړي.

دويم بيت:

هر غټول چې په بيديا غوړېده وکا
ريژوي يې پاڼې کاندي تار په تار

د غوړېده او رېژوي کلمې د تضاد صنعت لري.

دريیم بيت:

ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا تر خاورو لاندې زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا بیت د تشبیې صنعت لري. د زمانې ګردش د فلک له څپېړې سره تشبیې شوی دی.

تشبیې: د تشبیې لغوي مانا د دوو شیانو په یوه مانا کې ګډون دی او په ادبي اصطلاح کې د دوو شیانو له یو بل سره هم رنګه یا یو ډول کول دي، خو په دې شرط چې دا هم رنګه یا هم مثله کول ادعایي وي نه رښتیني.

څلورم بیت:

د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د ببوزلو وینې توی کاندي خونخوار

د واکمن او ببوزلو کلمې د تضاد صنعت لري.

پینځم بیت:

چې له برمه یې زمري رپي ځنګلو کې
لـه اوکـوبـه یـې ډاري تـیـرو جـــبـار

برمه او اوکوبه دوه مترادفې کلمې دي.

مترادفې کلمې: هغو ته ویل کېږي چې په لیکلو کې سره توپیر لري او په مانا کې یو شان وي.

اتم بیت:

پـه یـوه ګـرد ښت یې پرېباسي له برمه
نه یې غشی نه لیندۍ وي نه یې سپار

پـه دې بیـت کـې د مراعـات النظیـر صـنعت موجـود دی. د غشـي، لیندۍ او سپار په کلماتو کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مراعات النظیر یا تناسب: هغه صفت ته ویل کېږي چې شاعر په خپل کلام کې داسې کلمې راوړي چې یو له بله تناسب ولري، نو ځکه دغه صنعت ته تناسب هم وایي.

نهم بیت:

څه تېری څه ظلم کاندې ای فـلکه
ستا له لاس ندی هېڅ ګل بې له خار

د ګل او خار کلمې د تضاد صنعت لري.

لسم بیت:

په ویرژلو لور نه کړي په زړه کراړیه
پــر نــتلیــو اوروې د غــم نــاتار

د ویرژلو او لور کلمې د تضاد صنعت لري او کراړیـه کلمـه پخوانۍ پښتو کلمه ده چې اوس زیاته نه کارېږي.

دولسم بیت:

لـه تـېریـو دې اوښـې څاڅي لـه وربځــو
چینې ژاړي پــه ورتې ورتې ستا لــه شنار

د اوښې او ژاړي کلمې د استعارې صنعت لري.

استعاره: لغوي معنا يې په سوال او امانت، رعایت یا پـه پـور څه شي غوښتلو ته وایي او استعاره پـه اصطلاح کې یـوه کلمـه پـه غیـر حقیقـي مانـا اسـتعمالول دي او د حقیقـي او مجـازي مانـا تـرمنځ علاقه مشابهت او ورته والی دی.

استعاره څلور رکنونه لري: مسـتعار، مسـتعار لـه، مسـتعار منـه او وجه جامع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیارلسم بیت:

نه به لاس واخلې له ځوره نه به لورې
نــه بــه مــلا کــړې لــه بېوزلو له ترار

د زوره او لورې کلمې د تضاد صنعت لري.

پنځلسم بیت:

نه به وصل کړې مین له بل مینه
نـــه بـــه درمـــلې ټـپونه د افګار

د مین او مینه کلمې د مذیل زاید تجنیس لري.

مزیل زاید تجنیس: که د متجانسو کلمو د پای توری زیات او کم وي، مذیل زاید تجنیس بلل کېږي.

اوولسم بیت:

کله غوښې کاندې مراندې د زړګیو
کـــله تـېر بـاسي وګـــړي هـوښیار

د دې بیت صنعت استعاره دی. د مراندې کلمـه د اسـتعارې پـه ډول استعمال شوې ده.

شپږ ویشتم بیت:

تر نړۍ یې غوره خاورې هدیره کا
د زمـریو پـه بـېړیو کله وي خوار

په دې بیت کې له تشبیه صنعت څخه کار اخیستل شوی دی.

اوویشتم بیت:

په دې ویر د غور وګړي تورنمـري سـول
پـــه دې ویــــر رڼـا تــیاره سولـه د ښار

د رڼا او تیاره کلمې د تضاد صنعت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اته ویشتم بیت:

ګوره څاڅي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګی ساندې لې په شورهار

دا بیت د حسن التعلیل صنعت پورې اړه لري. رڼې اوښې او ساندې په کلمو کې.

حسن التعلیل: د یوه وصف لپاره د یوه ناحقیقي مګر لطیف او مناسب سبب راوړلو ته حسن التعلیل وایي.

نهه ویشتم بیت:

نه هغه زرغا د غرونو د بېدیا ده
نه د زرکیو په مسا دی کتهار

د مسا دی کلمه د استعارې صنعت لري.

د پرشم بیت:

نه غتهول بیا زرغونېږي په لاښونو
نه بامي بیا مسیده کا په کهسار

د مسیده کلمه د استعارې صنعت لري.

دوه د پرشم بیت:

د پسرلي اوره تودې اوښې تویینه
مرغلرې به نسیان نه کړي نثار

دا بیت د استعارې صنعت لري. د تودې اوښې په کلمه کې.

څلور د پرشم بیت:

نه ښکارېږي هغه سور د سور په لتو
نه ځلېږي هغه لمر پر دې دیار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا بیت تجنیس صنعت لري، له لومړي سور څخه مراد امیر محمد سوري دی او له دویم سور څخه مراد سوریانو قبیله ده.

تجنیس: د تجنیس لغوي مانا همجنس کول دي او په اصطلاح کې که چېرې په یو بیت یا یوه نیم بیتي کې دوه یا زیاتې کلمې داسې راشي چې په لیک او لوست کې سره یو شی او یا څه سره ورته وي او ماناوې یې سره جلا وي.

شیږ د پرشم بیت:

هغه غور په ویر ناتار د واکمن کښېوت
هغه غـور سو د جاندم غونډې سور اړ

دا بیت د مرسل تشبې صنعت پورې اړه لري.

اوه د پرشم بیت:

لاس دې مات سه ای فلکه چې دې وکا
مـحمد غـوندې زمری د مړینې ښکار

دا بیت د استعارې صنعت پورې اړه لري.

څلوېښتم بیت:

چې زمري غونډې اوکمن ځي له جهانه
چې څوک نه کړي په نړۍ بـاندې قـرار

دا بیت د تشبې صنعت لري.

یو څلوېښتم بیت:

سخ په تا ای محمده د غور لمر وې
په نړۍ به نه وي ستا د عــدل سار

دا بیت هم د تشبې صنعت لري، چې امیر محمد سوري لـه لمر سره تشبې شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونو ادبیاتو کې ساقي نامه

د ساقي نامې تعریف: ساقي نامه د شعر معنوي ډول دی، ساقي نامه فورمونه نه دي، بلکې محتوایي شکل لري چې دا ډول اشعار د مثنوي په متقارب بحر کې ویل کېږي او د خمریه اشعارو په فروعاتو کې شامل دي.

په ساقي نامو کې به د شعراوو مطلب دا و چې دوی به له ساقي څخه د میو هیله کوله. د ساقي، جام، صراحي او میو صفات به یې بیانول. د دنیا بې وفایي او د یو څو ورځو ژوندون په خوښۍ تېرول او د بزم تودول د ساقي نامو عمومي مضمون و.

دې ډول اشعارو په عربو کې له پخوا څخه رواج درلود، بیا عجمي شاعرانو دغه ډول اشعار وویل او په همدې تقلیدي ډول په پارسي شاعرۍ کې د خمریه اشعارو ویل پیل شول او ددغو ژبو د ادبیاتو تر تاثیر لاندې په پښتو شاعرۍ کې هم ساقي نامه ویل پیل شول.

د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې لومړی نفر چې ساقي نامه یې لیکلې وه، (زرغون خان نورزی) دی. زرغون خان نورزی اصلاً د نوزاد و او د قوم مشري یې کوله، په دغو وختونو کې د ماورالنهر شیباني خان پر هرات او سیستان هجوم وکړ، نو زرغون خان د وطن له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدافعینو څخه ګڼل کېده او د متهاجمینو پر وړاندې یې سختې جګړې کړې وې.
داسې معلومېږي چې زرغون خان نورزی یو ملي قاید او د وطن ازادیخواه مدافع او جنګیالی سړی و، سربېره پر دې د علم خاوند هم و او د علم او ادب په میدان کې پوخ او نومیالی شاعر تېر شوی دی.
نورزی د پښتو ژبې ښه شاعر او د دیوان خاوند دی، چې دده دیوان په کجران کې پر (۹۱۲هـ.ق) کال له ملا ایوب تیمني سره موجود و او پر دغه کال چې دولت محمد کاکړ هرات ته تللی و، هلته یې دا دیوان کتلی و چې (۳۰۰) پاڼې یې درلودې.
زرغون خان نورزی ډېر عمر ژوندی و او د ډېر سپین ږیرتوب پر وخت پر (۹۲۱هـ.ق) کال په هرات کې وفات شوی دی.
د زرغون خاان نورزي ساقي نامه ټول (۳۹) بیته لري چې زه یې دلته د څو بیتونو یادونه کوم:

ساقي نامه

ساقي پاڅه پیاله راکړه — مرور یار مې پخلا کړه
اوبه تویې په لمبو کړه — اور مې مړ په دې اوبو کړه
پسرلی سو غونچه ګل کا — زلفې تاوې د سنبل کا
بلبلان شور و فغان کا — کړېدن په ګلستان کا
زاهد وځي صومعې څخه — شراب پیري میخانې څخه
هر سړی په میو مست دی — دې بهار کې ګلپرست دی
په راغو کې سرې لمبې دي — د غټولو ننداري دي
جهان ټول سور او زرغون سو — وچ راغه ښکلی ګلګون سو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرې ټول شور و شعب کا　　یــارانې کانــدي طلــب کــا
بهـــار وخت د يارانې دی　　ښـــه موســـم د پيمـــانې دی
نــو ســاقي پــاځه بهار دی　　نــن ژونـدون سـبا رفتــار دی

د دې ساقي نامې لـه مطالعې ځخـه داسې معلومېږي، چې زرغـون خان نوروزی د لوړې کچې شاعر و او د ده مثنوي لـوړه هنـري تومنـه لري چې د پښتو په ډېرو اوچتو مثنويو کې شمېرل کېږي.

اخځوونه

۱- حبيبي، عبدالحی (پوهاند)، د پښتو ادبياتو تاريخ، دويم ټوک، دانش خپرندويه ټولنه، **۱۳۸۵**ل کال.

۲- هېـواد مـل، زلمـی، د پښـتو ادبيـاتو تـاريخ لرغـونې او منځنـۍ دوره، لومړی ټوک، دانش خپرندويه ټولنه، **۱۳۷۹**ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو لنډۍ او کاکړۍ

لنډۍ د پښتو د ولسي سندرو یوه ستره او مهمه برخــه ده او د خلکــو پــه ســندرو کــې ځــانګړی جوړښت او لار لري. لنډۍ د انسان د غوټه شویو فریادونو ریښتو ته ځان رسوي. لنډۍ له سترو زړونو څخه راوتلي چې نمونه یې هم ستره ده.

لنډۍ د عشقونو او رنځونو ژبه ده او په تورو شپو کې سندرې بولي، په ګلانو کې خاندي، په غوټیو کې سپړېږي او د ښتو له بادونو سره ناڅي او ژاړي.

د پښتو لنډیو اغېز او تاثیر دومره زیات دی چې په نورو شعرونو کې ډېر کم پیدا کېږي، په تېره بیا هغه وخت چې پښتانه زلمیان او پښتنې پېغلې او یا پښتانه شپانه په دنګو دنګو غرونو کې ګرځي او دغه لنډۍ په خوږو خوږو اوازونو او طبیعي شوق او ذوق سره وایي، نو اورېدونکي ته ښکارېږي چې د خلکو د سندرو اوډل څومره خوند لري او د شعر په نړۍ کې څومره د قدر وړ دي. لنډۍ په پښتو شاعرۍ کې تر ټولو کوچنی شعري فورم دی، خو د مانا د ځواک او لېږد له پلوه نه یوازې په پښتو شاعرۍ، بلکې په نړیواله شاعرۍ کې یې ساری لیدل شوی نه دی. لنډۍ هغه ځانګړی دایروي سر تړلی (سربسته) زنځیر دی چې هېڅ سر یې په بلې لنډۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې تړل شوی نه دی، یانې هره لنډۍ پر لومړۍ مسرې پیل او پر دویمه مسرې پای ته رسېږي چې په دې ترتیب یو مستقل او ځانګړی مطلب په لنډ ډول په کې ځای شوی او تمام شوی وي. د لنډۍ کمال په دې کې دی چې مجموعاً په (۲۲) څپو یا دوو مسرو کې درووند مانیز بار او ښکلا لېږدوي، د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دویمه مسره یې (۱۳) څپې لري، لکه:

لومړۍ مسره

چې	د	خا	لو	لښ	ک	رې	را	غلې

دویمه مسره

زه	به	ګو	مل	ته	د	خپل	یار	دي	دن	ته	ځ	مه

لنډۍ عموماً قافیه نه لري، خو د دویمې مسرې په پای کې یوه اهنګینه کلمه لري چې د لنډۍ ټول اهنګ بشپړوي. هره لنډۍ باید د زور (ه) په واول یا غږن اواز پایته رسېدلې وي او که په پای کې دا زور(ه) رانه شي نو اهنګ یې نیمګړی پاتې کېږي. همدارنګه د لنډۍ په پای کې ځینې حروف او کلمې د اواز اوږدېدو لپاره او یا ځینې ردیفونه لکه (مه، ونه، دینه، مینه، وینه) هم راځي، لکه هغه لنډۍ چې د (مه) په تورو پای ته رسېدلې وي.

ماته ګېدۍ ګلونه راوړه

زه د وربل دپاسه څپر جوړومه

هغه لنډۍ چې د پای توری یې (ونه) وي:

په لوړو غرو د خدای نظر وي

پر سر یې واورې ورويي چاپېر ګلونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې لنډۍ چې په پای کې یې (مینه) راغلي وي:
خدای به په خپله مازیګر کړي
د چینارو سرو ته مه خېژه مینه
هغه لنډۍ چې وروستی توری یې (وینه) وي:
د سپینو غاښو دې برېښنا شوه
چا ویل ږلۍ ده په تیرا یې ورینه
او دا هم هغه لنډۍ چې په پای کې یې (دینه) راغلي وي:
یا دې د زلفو خوشبویي ده
یا دې د عطرو په چینه لامبلي دینه
ځینې داسې لنډۍ هم شته چې د دواړو مسریو سپلابونه یې د لنډۍ په قانون برابر وي، یانې لومړۍ مسره یې (۹) او دویمه یې (۱۳) سپلابه وي، خو پای یې له پورتنۍ قاعدې او قانون سره سمون نه خوري، یانې په پای کې یې (مه، ونه، دینه، مینه، وینه او نور) نه وي راغلي چې دغه لنډۍ که څه هم بشپړ مطلب لري خو د لنډیو د ویلو په ټولو طرزونو ښه نه ویل کېږي، په ځانګړې توګه له اکثرو سروکو سره د ویلو په وخت کې سکته پیدا کوي او وزن له لاسه ورکوي، خو دغه ډول لنډۍ ډېرې کمې دي، لکه:
د ازل برخې یې وېشلې
د چا یې ښې کړې د چا شولې لوغړنې
د زړه له سوزه به نارې کړم
په اوسپلې به د اسمان ستوري نینې کړم
لنډۍ له سروکو سره هم ویل کېږي او ډېر زوړ او په زړه پورې دود دی، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لونګ کرمه که لو مې ګډه کړو

یاره تا به راولمه لونګ کرمه

لاس به دې وترم په زلفو

لونګ کرمه، په لونګین به دې وهم چې مړ دې کړمه

لونګ کرمه که لو مې ګډه کړو

یاره تا به راولمه لونګ کرمه

همدارنګه د هرې لنډۍ د لومړۍ مسرې څلورمه او اتمه څپه او د دویمې مسرې څلورمه، اتمه او دولسمه څپه خجنې وي، لکه:

غم دې راځي بې غمه نهٔ یم

بې غمه خدای دی بنده ټول په غم کې ویٔنه

لنډۍ ته ورته د نورو ملتونو ولسي شعرونه لکه د دري ژبې دوبیتې، د روسي ژبې چستوشکی او د اسپانیایي ژبې (Cante,Jondo) زیاتره بې منظرې اوازونه دي، په دې اوازونو کې د انسان په تېره بیا د عاشق او رټل شوي انسان اوازونه راغبرګ شوي دي. په دې شعرونو کې د منظرې او تصویر جوړولو لور ته پاملرنه نه کېږي، د هغو لپاره نه باران شته، نه ږلۍ، نه توده غرمه، نه شین سحر، نه غرونه او نه بیابانونه.

لنډۍ لکه اسپانیايي(Cante,Jondo) مطلق بې منظرې اوازونه نه دي، بلکې کله کله د انسان په څېړلو کې له طبیعت او د هغه له ښکلو منظرو څخه مرسته غواړي او د همدې موخې لپاره د منظرې په جوړولو لاس پورې کوي، خو په دې منظرو کې نه حل کېږي او هغه د انسان د باطني غوښتنو او د ننیو شخړو د افهام د بشپړاوي لپاره استعمالوي او ښکلې منونکې مجسمه دومره رابرسېره کوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د لنډۍ اصلي موضوع (انسان) او د هغه د احساساتو بيان د شکلونو او منظرو تر جسمه جار کړي او فرعي موضوع د اصلي مضمون ځای ونيسي.

همدارنګه د پنجاب (ماهيا) د تحقيق له پلوه تر ډېره حده له (لنډۍ) سره لګې دا دواړه صنفونه په يوه نيمه مسره کې پوره کېږي. په دواړو کې زيات د مينې اظهار او هم د دواړو موضوع له بنيادي پلوه يوه وي او دواړه اصناف په خپله په عوامو کې له پخوا څخه بې حده ښکلي دي. د دواړو د وينا طرز هم يو دی خو له دې سره سره په دواړو کې څه خبرې بېلې دي، لکه په پښتو لنډۍ کې همېشه يوه قافيه چلېږي، خو د پنجابي په ماهيا کې د قافيې هېڅ قيد نه شته، دويمه د لنډۍ په يوه نيمه مسره کې د لومړۍ نيمګړې مسرې د دويمې پوره مسرې سره پوره تړون وي، خو په پنجابي ماهيا کې په عام ډول د لومړۍ نيمګړې مسرې له دويمې پوره سره هېڅ اړيکه نه شته. په هر حال د پنجابي ماهيا او پښتو لنډۍ د صنف له پلوه يو تربله ورته دي، خو د لنډۍ د قدامت په اعتبار دا ويلای شو چې پنجابي ژبې دا صنف له پښتو څخه اخيستی دی، نو ويلای شو چې په کومه زمانه کې چې د پښتو د شاعرۍ ابتدا کېدله په هغه زمانه کې لا د پنجابي ژبې نوم او نښان نه و.

لنډۍ په پښتو کې په مختلفو نومونو يادېږي او په هر چاپېريال کې بېلابېل نومونه ورته اېښودل شوي دي، لکه: د کندهار او پکتيا پښتانه يې لنډۍ بولي، چې دا اصطلاح د اکثريت په توګه په دوی کې موجوده ده، دا تسميه ښايي په دې بنا وي چې لنډۍ خلک يو ډول لويشتکي مار ته هم وايي او زياتره د پاړوګرو تر اودې لاندې نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. بل دا چې د لنډ (کوتا) په مانا دی او لنډۍ د لنډ مغز دی چې مونث ته يې لنډۍ ويل کېږي او هم ددې ډول نظم لومړۍ مسره په سېلاب کې تر دويمې مسرې څلور سېلابه لنډه وي:

قلم په لاس ګوتې مې رېږدي

د عاشقۍ لنډۍ (مار) په زړه وهلی يمه

همدارنګه يوسفزي، پېښوريان او ځينې نور پښتانه مسره او ټپه ورته وايي چې دا نومونه (اصطلاح) سره له دې چې په دوی کې مروجه هم ده د هر ځای باسواده او تعليميافته پښتانه ورباندې پوهېږي، مسرې ځکه ورته وايي چې مسرې د يو شعر نيم بيتي ته وايي، لنډۍ ته هم پوره بيت نه ويل کېږي، ځکه پوره بيت هغه ته وايي چې دواړه مسرې يې سره برابرې وي، خو د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دويمه يې (۱۳) سېلابه ده يانې د بيت له يوې مسرې سره تشبې شوې، نو ځکه ورته د مسرې نوم ايښودل شوی دی.

پښتو لنډۍ لنډه او غېزناکه ده او د پښتو د لرغوني فولکلور په زړه پورې برخه ده. څرنګه چې د پښتو فولکلور زياتره برخه د ننګ او جنګ پېښې دي او د پخوانيو جنګونو ښه وسله توره وه او بيا مصرۍ توره چې د ډېر مشهورتيا له کبله يې د مصرۍ تورې پرځای يوازې مصرۍ بولي، نو پښتو لنډۍ چې تورې ته ورته خاصيت لري که توره يوازې څرګند ټپ جوړولای شي نو لنډۍ هم تر تورې کمه نه ده، لنډۍ د پټو او څرګندو ټپونو لامل کېدی شي.

زما په زړه دې پرهار وکړ

په تا دې وشي د مصرۍ تورې وارونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځرنګه چې لنډۍ د ولسي سندرو يوه په زړه پورې برخه ده، نو پښتانه هم ورته په زړه پورې اوازونه او طرزونه لري. اکثره وخت يې په لوړ، اوچت او اوږده اواز وايي چې په دغسې ويلو اورومرو اواز ټيټېږي، نو ټپ ورته وايي او هم دا چې لنډۍ د پټو او ځرګندو ټپونو لامل کېدلای شي، نو له همدې کبله په ټپه نومول شوې ده او همدارنګه څنګه چې مور په ټپولو خپل ماشوم ويده کوي، د دغسې ټپو په واسطه ويونکي خپل درد بدلی زړه قراروي او ده ته تسلي او سکون وربښي. په کورنيو مجلسونو يا اتڼونو کې له ټپو ويلو سره لاسونه هم پړکول کېږي او له دغسې ټپ ټپ اواز سره چې کوم ساز پيدا کېږي هغه د ټپې له روح سره ډېر لوی تړون لري.

بېلتون ټوپک شو راته ډک شو

ناځاپه ټک شو په تندي يې وويشتمه

همدارنګه د وردګو، ننګرهار او د کابل شاوخوا پښتانه ټيکی ورته وايي ځرنګه چې لنډۍ عموماً له ډېرو اوږدو پېښو، سوچونو، خيالونو او تصوراتو هغه د مقصد ټکی په لنډو ټکو کې ځرګندوي نو له همدې امله په ټيکی نومول شوې ده.

ټيکی مې ډېرې ورته وکړې

په لااله الاالله يې ختمومه

ډېری پښتانه چې کله د لارې ملګری ورسره نه وي او يا يوازې کار کوي، نو ښه ملګری يې همدغه د پښتو لنډۍ ده، بيا نو له ځانه سره په ورو او ټيټ اواز لنډۍ وايي چې ځينې خلک يې غړانګې بولي. کله چې غم او اندېښنه ډېر زور پرې وکړي نو بيا د خپل غم

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلطولو لپاره يې په يوه خاص غمجن او ټيټ اواز ځان سره زمزمه کوي چې دې ډول ويلو ته يې غريبي وايي.
ځينې پښتانه لنډيو ته سندرې او بدلې وايي خو سندرې او بدلې د لنډيو لپاره ځانګړی نوم نه شو بللی، ځکه چې دغه نومونه د پښتو د ټولو ولسي شعرونو لپاره استعمالېږي، نو يوازې د لنډۍ لپاره يې خاصولای نه شو.
لنډۍ زياتې د پښتنو مېرمنو د جذباتو اظهار دی او هم دوی ويلي دي، خو هر کله چې پښتنه مېرمن د خپلې حيا پړونی نه غورځوي په دې وجه دا ټولې ټپې د چا نوم ته نه شي منصوبېدلای دا په دې خاطر چې د ويونکي د زړه د کيفيت له تاثر او درده څوک خبر نه شي. د دوی پر خولو د پښتو مهرونه لګېدلي وي، د پېغور له وجې يې د داسې قسم د خيال اظهار سره خپل نوم تړل مناسب نه دي ګڼلي. پښتنه مېرمن د نړۍ د ټولو مېرمنو په څېر د احساس، وجدان او ذوق مېرمن ده او د ښه، مناسب او نامناسب لپاره معيارونه او قضاوت لري، خو د فيوډالي او ماقبل فيوډالي شرايطو چوکاټ هغې ته ددې موقع نه ده ورکړې چې د خپل وجدان حکم او قضاوت د خپل ژوند په عمل کې څرګند او اغېزمن کړي، نو د خپلو لنډيو (ښځمنو لنډيو) يوه مهمه برخه د (نرينه سالارۍ) پر ضد او د ښځې د اوږده اسارت او بېواکۍ د بيان په باره کې وايي او په بېلابېلو مواردو کې ددې ناروا (سالارۍ) د افشا کولو او رسوا کولو لپاره خاص اصطلاحات او سمبولونه استعمالوي او په دې وسيله د ازادۍ او ځانواکۍ پر لوري د خپلې تندې او تلوسې افاده ښيي. ددغو مصطلحاتو له جملې څخه يو هم د (موزي) او

(c) ketabton.com: The Digital Library

(موزيګي) کلمات دي، دا سمبولونه په لنډيو کې د بې غيرت، نامرد ، ډارن، بې پښتو ، بې وجدان، بې انصاف، دسيسه کار او شيطان نرينه په مانا استعمالېږي او زياتره په ښځمنو لنډيو کې د استعمال موارد لري او په هغو ښځمنو لنډيو کې چې د (موزي) او (موزيګي) پر ضد ويل شوي دي د محکومې او اسيرې پښتنې مېرمنې نهايي نفرت، بېزاري او حسد انعکاس مومي او په عمومي توګه د (پلارواکۍ) د ستم د پاتې شونو ضد انساني او د وحشيانه نتيجو خيرنه او ناپاکه څېره ښيي، لکه:

که مې نصيب د بدو نه وای

چېرې موزي چېرې د لګو صورتونه

همدارنګه د (ستي) د دور له احکامو سره سم به هره کونډه ښځه د خاوند له مړينې سره يوځای ژوندۍ اور ته اچول کېده، په ځينو نورو لرغونو مذهبونو کې د مړي د سوځولو پرځای د ښخولو عنعنه دود وه، هغوی به ښځه له خاوند سره ژوندۍ ګور ته سپارله، دې عنعنو غالباً په هندي اريايي قبايلو او مشايرو کې زيات دوام کړی دی. د پښتو په عاميانه شعر په تېره بيا په لنډيو کې د (ستي) د لفظ او دود انعکاس او پراخ استعمال دا اټکل منځته راوړي چې د پښتنې ښځې لرغونې ميندې هم (ستي) شوې دي او ددې بشري ضد منسوخ درد رنج يې ګاللی دی.

ګودر دې ونيو تومتي شوم

په اور ستي وای تومتي مه وای مينه

د ستي کېدلو او ژوندۍ ښخېدلو احکام يوازې او يوازې ښځې ته اړم وو او نرينه پر دې احکامو محکوم نه وو، خو په وروستيو پېړيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د «ستي» کلمې له عامیانه ادبیاتو نه خاصو ادبیاتو ته لاړ کړې ده. د لنډیو اساسي مضمون انسان دی، لنډۍ له «انسان» څخه ځان نه بېلوي هغه موضوع چې لنډۍ له خپل اصلي مضمون «انسان» نه بېلوي، لنډۍ هغه یسته غورځوي او نه یې زغمي. لنډۍ یوازې د انسان د غمونو، ناهیلیو، بارانونو او برېښناوو نړۍ ته پاملرنه کوي، انسان تصویروي او د هغه د هیجان توپانونه، د هغه د اوښکو بارانونه د هغه د قهر او غوسې تندرونه او د هغه د صبر او زغم سمندرونه ښکاروي، نو له همدې امله لنډۍ د انسان د احساساتو، عواطفو، دردونو، رنځونو او انګېرنو ډېره عالي او دقیقه درجه بندي کړې ده او هغه یې د ډېر خواږه او ظریف بیان په موسیقۍ کې بیان کړي دي، په لنډۍ کې د محروم انسان غم د اوښکو د ناپایه سین مساپر دی، داسې غم چې د انسان د غریزې ښکلا او دده د ازادۍ پر خلاف پر ده باندې تپل شوې دي اوښکې د همدې اوړده او ناپایه غمونو د اسانولو او حلولو په خاطر د لنډیو څپو ته ځان سپاري او په دې توګه د پېړیو په اوږدو مزلونو کې د ځپل شویو او رټل شویو انسانانو د ژوند تراژیدي له لومړیو څخه وروستیو ته او له پېړیو نه پېړیو ته رسېږي.

زما د زړه ناپایه غمه

اور دې چې هر څو پټوم لوګی دې ځینه

لنډۍ د اهنګ یا غږ د هر ډول وزن تابع وي، په هر ډول چې یې اړوې اړول کېږي. غالباً د پښتونخوا په هر ګوټ او په هره قبیله کې بېلابېل اهنګ او وزن لري، لکه تیرایي، شلګري، ګرم سیري، پېښوري، کندهاري، وردګي او داسې نور او هم په مختلفو سیمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دا په بېلابېلو طرزونو ویل کېږي چې تقریباً شاوخوا (۵۰) طرزونه لري، لکه: (یکه زار)، (یاقربان)، (راځه راځه) او داسې نور، د لومړۍ مسرې د لنډوالي د دویمې مسرې له اوږدوالي سره د برابرولو لپاره ویل کېږي او دا یې یو قسم د پېژندنې لار هم ده.

په لنډیو کې (باد) شخصیت پیدا کوي داسې شخصیت چې کولای شي اوږدې لارې په لنډ وخت کې پرې کړي، هغه کولای شي د ګلونو وږمې او د لونګو خوشبویي د نړۍ یوې برخې ته ولېږدوي او یا دا چې له هر ځایه هر ځای ته، له هرې خوا څخه هرې خواته د غرونو، بیابان، سین، سمندر، صحرا د لوړو څوکو له لوري زموږ خواته او زموږ د کلیو کېږدیو، کروندو خواته تلای او راتلای شي هغه نه ستومانه کېدونکي وزرونه لري، د مینې او رفا استازی دی او د هر چا محرم ګڼل کېږي، له هغه نه هېڅوک خپل راز نه پټوي او هر څوک رښتیا ورته وایي له همدې کبله (باد) په ولسي ادب کې د انسان د ټولو اسرارو عشقونو، غمونو او خوښیو شریک او شاهد دی.

یو وارې بیا په دې لار راشه

د سهار باده غرمې مړاوي کړل ګلونه

همدارنګه د تورو شپو او بې څراغه کېږدیو او جونګړو شاعران تر هر چا د سپوږمۍ او ستورو د رڼا او ځلا په ژبه ښه پوهېږي، نو له همدې امله په عاشقانه لنډیو کې سپوږمۍ هم د باد په څېر ژوند پیدا کوي او د لنډیو د بې نومه شاعرانو د عواطفو نړۍ ته لار باسي او د عواطفو لطیفو انځورګریو په افاده او شکل موندلو کې مرسته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما او ستا ترمنځ شول غرونه

سپينې سپوږمۍ ته سلام کړه سلام به کړمه

د لنډيو د زېږېدو او مرګ د چټکتيا او پراختيا اندازه د ټولنې د اجتماعي اقتصادي بدلون په سرعت او وسعت پورې اړه لري؛ هر څومره چې اجتماعي اقتصادي وده ګړندۍ او انقلابي وي هماغومره د نويو لنډيو د راپيداکېدو او د زړو لنډيو مرګ او يا بدلون هم ګړندی کېږي، خو ددې خبرې مانا دا نه ده چې لنډۍ په مشخص تاريخي فورماسيون کې په يوه ميزان او بې بدلونه پاتې کېږي، البته دا يوه اصلي او قانونمنده خبره ده چې کله يو اجتماعي اقتصادي فورماسيون بل اجتماعي اقتصادي فورماسيون ته ځای پرېږدي، د ټولنې په روبنايي قلمرو کې د ژورو انقلابي بدلونونو او تغيراتو لپاره زمينه برابرېږي، خو دا حتمي نه ده چې په اجتماعي سيمه کې دې ټول تغيرات حتی سطحي او جزيي تغيرات يوازې او يوازې هغه وخت منځته راشي چې يوه تاريخي مرحله بلې تاريخي مرحلې ته ځای پرېږدي. د فولکلور د ټولو برخو په ځانګړې توګه لنډيو په دې مشخص دوران کې د رازېږېدو له وخته بيا تر ننه پورې د يو روبنايي تابع جز په توګه پرله پسې تغير موندلی دی. په دې مشخص فورماسيون کې ډېرې لنډۍ هست شوي او ډېرې نشت شوي دي، نوي مضمونونه لنډيو ته ننوتي او ډېر زاړه اصطلاحات او لغات او ژبني علايم له لنډيو څخه لوېدلي او پر دې سربېره هغه لنډۍ چې مدلول بهايې له منځه تللي او يا د خلکو له نظره لوېدلي دي په خپله هم هېرې شوي او مړې شوې دي. په دې جريان کې د ځينو لنډيو د ساقطېدو پروسه اوږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوي او تر قطعي مرګ پورې يې اوږده لاره وهلې ده. په همدې ردیف کې په قوي احتمال هغه لنډۍ شاملې دي چې د لنډيو هستوونکو او يا د غاړو ایجادګر اخلاقو د هغو په لومړۍ يا دویمه فقره کې تغیر راوستی دی او د اصلي لنډۍ يوه مهمه برخه يې غورځولې ده، لکه:

زما د زړه صدف دې مات کړ
څکه مې وینې په سینه وهي موجونه
زما د زړه صدف دې مات کړ
زه به تر سترګو مرغلرې تويومه

په دې دوو لنډيو کې چې واحده لومړۍ مسره لري يوه خامخا تر بلې مخکې ويل شوې ده او د دويمې لنډۍ خپله لومړۍ مسره له هغه نه اقتباس کړې ده، دا احتمال ډېر کمزوری دی چې دواړه لنډۍ دې د ويلو شاعرانو په عين وخت کې ويلې وي او که چېرې دغه مهال فرض ددې دوو لنډيو په باره کې ومنو، نو دغه دوه لنډۍ خو په خپله نوع کې يوازېنۍ دوه جوړه شوې لنډۍ نه دي، بلکې داسې لنډۍ ډېرې دي چې دوه دوه، درې درې او حتی څلور يا تر هغو زياتې په لومړۍ يا دويمه فقره کې سره يو دي. پر يادو شويو مثالونو سربېره داسې لنډۍ هم شته چې په دويمه مسرې کې سره يو شوي دي، لکه:

سترګې دې دواړه رانږدې کړه
چې په ژړا شي مرغلرې تويوينه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر خماري سترګو دې جار شم
چې په ژړا شي مرغلرې تويوينه
عالمه سترګو ته يې ګورئ
چې په ژړا شي مرغلرې تويوينه

له دې مثالونو څخه معلومېږي چې دا يو تصادفي شاعرانه توارد نه دی، بلکې ددې راوړل شويو فقرو مانا داده چې د هر مثال او هرې نمونې په لنډيو کې يوه لنډۍ تر نورو پخوا ويل شوې ده او دويمه، درېيمه، څلورمه او نورې لنډۍ وروسته راپيدا شوي دي. د وروستيو لنډيو شاعرانو د لنډۍ لومړۍ برخه راخيستې ده او د لنډۍ دويمه برخه يې حذف کړې او په خپله يې له خپل ذوق او غوښتنې سره سمه هست کړې او ور اچولې ده. ددې تصرف لپاره ډېر علتونه اټکل کېدی شي، مثلاً د لنډيو هستوونکو د ذوق توپير، د ټولنيز موقف توپير، د دردونو او اجتماعي کورونو توپير، د زمان توپير، د عمومي ټولنيز انکشاف توپير، د کلي او کېږدۍ، فقر او رفاه او د طبيعي چاپېريال توپير او داسې نور ددې سبب شوي چې د لنډيو په دويمه مسره کې لاس ووهل شي او ددې منل شوي علمي اصل پر بنا چې انسان د خپل مادي چاپېريال مخلوق او د هغو طبيعي او اجتماعي مظاهرو بيانوونکی دی چې دی يې راچاپېر کړی دی په پخوانۍ لنډۍ کې لاس وهي او هغه د خپلې مشاهدې او تجربې او روحي غوښتنو د بيان چوپړ ته راکاږي، کله کله د لنډيو په فقرو کې توپير او بدلون د محلي او قبايلي يا داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو توپيرونو او ملحوظاتو په رعايت منځته راځي او قانوني عمق نه لري، لکه په دغو لنډيو کې:

يار مې د خوست زه د تيرا يم
خدايه خوست وران کړې چې جوړه تيرا له ځونه

او يا:

يار مې د کوټ زه د تيرا يم
خدايه کوټ وران کړې چې جوړه تيرا له ځونه

په دې لنډيو کې (خوست) د (کوټ) ځای نيولی يا ددې برعکس، خو په دې راز تصرف کې د لنډيو د هستوونکو محلي تمايلات داخل دي او د داسې ترميمونو په لړ کې ناسخ او منسوخ د نوي او زاړه، د راتلونکي او تلونکي د تسلسل قانونيت نه شي مطالعه کېدی. دا ډول لنډۍ ډېرې دي چې خلکو د اصلي لنډۍ په اعلامو او نومونو د خپلو محلي تمايلاتو پر بنا بدلون راوستی دی او ددغه راز بدلون د لنډيو د مرګ او ترک کېدو په چاڼولو او حتمي کولو کې اغېزه نه لري. ځيني داسې لنډۍ هم شته چې سره ورته مضمون لري خو الفاظ او ترکيب يې توپير ښيي، يانې داسې توپير چې په محلي قبايلي او ټولنيزو مشخصاتو پورې اړه نه لري، بلکې داسې ښکاري چې دا توپيرونه د لنډيو د شاعرانو له ذوق، ادبي سليقې او ذهني انګېرنو څخه راپيدا شوي او دا تغير او بدلون که څه هم د بشپړې فقرې (مسرې) تر بدلون محدود او جزيي دی، خو د لنډيو د تاريخي او نه درېدونکي تحول د پروسې يوه جلوه اټکل کېدی شي، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصیب تقدیر ته ګناه نه شته
بخت چې کوږه شي تندی تل ډغرې خورینه
عالمه ماته ګناه نه شته
بخت چې کوږه شي پاچاهان ډغرې خورینه

کاکړۍ غاړې (کاکړۍ):

کاکړۍ غاړې چې کاکړۍ لنډۍ یې هم بولي، د پښتو ولسي ادبیاتو یو خوږ ډول دی، چې راز راز موضوعات (رزم او بزم) د پښتو ټولنیز، اقتصادي شرایط، کولتوري پابندي، دیني او عقیده یي مسایل، ساده ولسي افکار، ټوکې او ټکالې او د پښتني کولتور بېلابېل اړخونه، خویونه او رواجونه په خپله لنډه غېږه کې رانغاړي.
کاکړۍ لنډۍ که څه هم له نامه څخه یې له کاکړو سره تړلې معلومېږي، خو د ټولو پښتنو اصیل مال دی او په پښتو کې داسې قبیله نه شته چې د دې لنډیو په جوړولو کې یې لږه یا ډېره ونډه نه وي اخیستي، دغه ډول له نورو ټپو څخه یو جلا او بېل شی دی، چې لومړی وار کاکړو ښبلولي دي او تر ننه به زیات و کم پنځوس زره کاکړۍ لنډۍ جوړې شوې وي. کاکړۍ لنډۍ له دوو مسرو څخه جوړې وي، چې کله کله یې د دواړو برخو سېلابونه سره برابر او کله کله توپیر سره لري او د دواړو برخو وروستي توري یې سره یو رنګ وي. هغه کاکړۍ غاړې چې هره مسره یې اته اته سېلابه وي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښايستې که ستا رضا ده
ستا د قام بـدي پر مـا ده

د جوړښت د ځرنګوالي له مانا دغـه غـاړې پـر پنځـه ډولـه وېشـلای شو:

۱- کړېږ غـاړې: دا يې هغه ډول دی چې نه رديف، نه قافيـه او نـه هـم د څپو برابروالی په کې مراعتېږي، لکه:

زه نری، پاتو له ځمه
د ړوب لوړې که دي ليار راکه

۲- هغه ډول غـاړې دي چې د څپـو شـمېر يـې برابـر وي او رديف هـم لري خو قافيه نه لري، لکه:

ازلي قلم مې خوار دی
سپينه ژوند مې په زوال دی

۳- هغه ډول غـاړې دي چې د څپـو شـمېر يـې برابـر وي او قـافيـه هـم لري خو رديف نه لري، لکه:

پـــه اور دي ســتي کـــورونـــه
خدای دې ژلګي کې لوی نذرونه

۴- هغه غاړې دي چې قافيه او رديف دواړه لري او د څپو شمېر يې هم سره برابر وي، لکه:

په ربه ارمان به مړه سو
که به ګډ په پښتانه سو

۵- ازادې غاړې دي چې پرتـه لـه وزن څخـه، نـه قافيـه لـري او نـه هـم رديف، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر ساړه شمال دې جار شم
تـرپـې پـورتـه خـراسانـه

باید ووایو چې ولسي ادب ټاکلی تاریخي بنسټ نه لـري او د ژبې، کلمو، رواجونو، انځورونو او یادولو څخه یې د وخت او لرغونتـوب ښه اټکل کېږي. لکه موږ چې په لنډیو کې نمونې لرو.

که د خالو لښکرې راغلې
زه به ګومل ته د خپل یار دیدن ته ځمه

څنګه چې خالو د غزنوي محمود یـو سر لښـکر و او د ګومـل پر لاره هند ته تلو راتلو او د خالو د لښکر پر یوه سرتېري مینه د خپـل اشـنا د دیـدن لپـاره ګومـل تـه ورتلـه، نـو لـه دې څخـه څرګنـد ېږي چـې دا لنډۍ د غزنوي محمود په زمانه کې جوړه شوې ده. دغه ډول ولسـي ادب نـور ژانرونـه او کـاکړۍ غـاړې هـم پـه دې توګـه پېژنـدل کېـدلای شي، د بېلګې په توګه یوه غاړه:

ونه کېږېږي د مېو
تېر شول ډیلي له بر اسو

دلته د ډیلي د کلمې په یادونه کې ډیلي ته د لوی اتل احمدشاه بابا د تګ یادونه شوې ده، یانې دا غاړه هماغه مهال ویـل شوې ده. پـه کاکړیو غاړو کې د خبرو اترو او ډراماتیکو غاړو ترڅنګ کله کله د یوې موضوع په اړه څو غاړې پرله پسې هم راځي لکه د کاکړو د یـوه اتل او د انګرېزانو پـه مقابـل کـې د تکـړه جنګیـالي شـېرجان کیسـه چې د هر کاکړ تر غوږونو رسېدلې او تر خولې وتلې ده:

چې پاسنۍ تـې خـېژاوي
شېرجان سګرېټ ولګاوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شېرجان خوی د غازي وکئ
د کـاکـړو رنګ يـې ښه کئ

د نورو پښتو ولسي شعري ژانرونو په څېر په کاکړيو غاړو کې هم د ښځې ونډه ډېره ده، دا ځکه چې لـه يوې خوا پـه پښـتني ټولنـه کې ښځې ډېرې محکومې او خوارې دي، لـه بلې خوا پـه کـاکړيو نـارو کې د شاعر نوم ته د يادولو اړتيا نه شته.

مجبوري ده ناست يم
زړګی مې غوټې پرې کي ستا غم
له جانانه بېله سومه
لکه ګل ورژېدمه

په عمومي ډول ددې ډول فورم هندسي جوړښت داسې دی:

يو ډول:

=a______________
=a______________

بل ډول:

a______________
a______________

اخځونه

۱- کوهار- د بوريوال کاکړو وېبلاګ.

۲- ستاسـو نړۍ خپرونـه- بي بي سي راډيـو د صـادق ژړک، غفـور لېوال او حبيب الله رفيع مرکه.

۳- د لنډيو په هکله د هارون حکيمي ليکنه.

۴- پښتو متون- د صابرخان خويشکي اثر.

۵- د پښتو ټپې- د سلمی شاهين اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- پښتو لنډۍ- د سليمان لايق اثر.
۷- ښوونه- د علامه پوهاند استاد عبدالشکور رشاد اثر.
۸- د پښتو ځانتني ادب او موسيقي- د مرحوم غلام جيلاني جلالي اثر.
۹- د پښتو ادبياتو تاريخ- د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.
۱۰- د پښتو شعر هندسي جوړښت- د محمد اسمعيل يون اثر.

يادونه: ما په خپله ليکنه کې د پورتنيو يادو اثارو مطالعه کړې، د هغو له بېلابېلو مخونو څخه مې مانا او مفهوم را اخيستی او بيا مې خپله ليکنه پر همغو اساساتو درولې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبياتو کې لومړنۍ ژباړه

په لومړۍ او دويمه اسلامي پېړۍ کې د پښتونخوا غربي خواوې او د غور ځمکې د پښتو ادب د پرمختګ او ودې زانګو وه او دغه سوري کورنۍ وه چې له دوی څخه د غور د شاهنشاهي مشهوره کورنۍ پيدا شوه او ډېر مشهور شاهان او فاتحان لکه: سلطان غياث الدين او معزالدين محمد او نور په کې راووتل او ددغې کورنۍ په وخت کې بيا غور د پښتو شعر او ادب ټاټوبی و، چې د دوی د دربار شاعران وروسته تاسې ته درپېژنو. له ټولو ادبي څېړنو څخه داسې ښکاري چې د پښتو لومړني اثار هم په دغو سيمو پورې اړه لري. محمد هوتک په پټه خزانه کې ليکلي:

((په لرغوني پښتانه کې هسې حکايت کا شيخ کته رحمه الله چې ابو محمد هاشم د هلمند په سروان کې پر (۲۲۳هـ.ق) زېږېدلی او په بست کې يې له علماوو او فقهاوو لوستنه وکړه او وروسته ولاړ په عراق کې يې په کلو کلو د لويو امامانو څخه سمع وکړه او ابن خلاد چې ځرګند و په ابي العينا سره يې په بغداد کې عمرونه تېر کړل او له هغه يې د عربي بلاغت او اشعار ولوستل او په (۲۹۴هـ.ق) کې له عراقه بېرته راغی، درې کاله وروسته په بست کې وفات شو، نقل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کا: چې ابو محمد په عربي او فارسي او پښتو شعرونه ویل او هغه وخت چې دده استاد ابن خلاد ړوند شو، نو ده به یې خدمت کاوه او د هغه څخه به یې خواږه شعرونه په ادب کې د عربو اورېدل.

ابو محمد له عربي څخه په پښتو د خپل استاد ډېر شعرونه هم را اړولي دي.)) د لرغوني پښتانه اسناد دا بیان د ابو محمد هاشم علمي او ادبي ژوندون ښکاره کوي او داسې څرګندېږي چې د (۳۵۵هـ.ق) تر حدودو پورې د عربو مدنیت د عربي ژبې سلطه او د عربي ادابو او علومو اثر د پښتونخوا په اکثرو برخو کې خپور شوی و او ددې ځمکې غربي خوا تر ډېره تر دغه اثر لاندې وه، که څه هم په دغه عصر کې د برې پښتونخوا خلکو د ال طاهر (۲۰۵- ۲۵۹) تر بیرغ لاندې استقلال وموند او څه ناڅه د پارسي ژبې ادب هم په دغو زمانو کې ژوندی شو، خو عربي علمي، ادبي او درباري ژبه وه او پوهانو خپل اثار پر دغه ژبه لیکل. په خراسان کې د عربي ژبې ډېر لیکوال او پوهان وو، چې دوی د عربو د مدنیت او ادب په خپرولو کې ښه خدمتونه وکړل. مثلاً صالح بن عبدالرحمن سیستاني د حجاج بن یوسف په امر له (۸۱-۸۷) دواوین او دفاتر له پارسي څخه عربي ته نقل کړل او ډېر علما پر عربي علومو بوخت شول، لکه ابوخالد وردان کابلي موسوم په (کنکر) چې د علي بن حسین (۴۲-۷۴هـ) له ملګرو څخه و او د حجاج له ظلمه مکې ته وتښتېده یا شاد بن برد د عباسي دربار ړوند شاعر چې اصلاً د تخارستان او په (۱۲۷هـ.ق) کې وژل شوی دی. پته خزانه چې وایي په کلو کلو د علم او ادب د زوکړې لپاره په بغداد کې مېشت و او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربو د ادب له هغه مشهوره استاذه یې استفاده کوله، کوم چې ابن خلاد نومېده او په ابي العینا معروف و.

ابو هاشم په سروان کې زېږېدلی او په بست کې یې ژوند تېراوه او هم هورې پر (۲۹۷هـ.ق) کال مړ دی. د پټې خزانې له لیکه ښکاري چې دا سړی د پښتو ژبې لیکوال هم و او ده په پښتو یو کتاب کښلی و چې په هغه کې یې د عربو د اشعارو فصاحت او بلاغت بیان کړی و او نوم یې د (سالو وږمه) و، متاسفانه چې دا کتاب اوس نه شته او د پښتو په منثور ادب کې چې د کوم لومړني کتاب نوم موږ ته معلوم دی، همدغه د (سالو وږمه) ده چې د (نسیم ریګستاني) مانا لري او داسې ښکاري چې دا کتاب به له عربي څخه د پښتو له لومړنیو تالیفاتو څخه و.

د ابو هاشم اشعار:

ددې عالم او ادیب سړي کوم شعر چې زموږ په لاس کې دی، د پټې خزانې په واسطه له (لرغوني پښتانه) څخه رانقل شوی دی، لکه دا کتاب چې تصریح کوي هاشم سرواني د درېیو ژبو شاعر و. هم یې په پښتو هم په عربي او فارسي اشعار ویل، خو دده عربي یا فارسي کوم شعر د پټې خزانې مولف نه دی رانقل کړی. که یې فارسي شعر زموږ په لاس کې وای، نو یقیناً به ددې ژبې له لومړنیو شاعرانو څخه هم وای. پټه خزانه لیکي: (ابن خلاد چې یو ظریف او ادیب سړی و، په یوه شعر کې یې درهم ستایلی دی او ابو محمد هاشم دغه شعر داسې په پښتو را اړولی دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبــه هــم ښــه وینــا کانــدي چــې یــې وینــه
د خاونـــد پـــه لاس کـــې زر او درهمونـــه
ژبـــور ورلـــه ورځـــې وینـــا یـــې اوري
د درهـــم خاونـــدان تـــل وي پـــه ویاړونـــه
درهـــم ژبـــه ده کـــه څـــوک ژبـــور کېـــږي
ده وســـله کـــه څـــوک پـــه کانـــدي قتالونـــه
کـــه درهـــم یـــې ځینـــې ورک ســـي ســـي نتلـــی
بـــې درهمـــو یـــې وي پـــه خـــړو پېژوندونـــه
کـــه بـــډای ســـونی وبـــولي خلـــک وایـــي
دا وینـــا ده رښـــتیانیه لـــه رښـــتونه
کـــه بېـــوزلي ووایـــي رښـــتیا خبـــره
نـــور ووایـــي دا خـــو ســـونی دی تېرونـــه
هـــو درهـــم ښـــندي هـــر چـــا لـــه لویـــه برخـــه
د درهـــم د خاونـــد هـــر ځـــای پرتمونـــه.

دا اوه بیته چې زموږ لاس ته راغلي دي، په دریېمې هجري پېړۍ کې د پښتو ادب ډول، صبغه او رنګ راښیي که موږ د عربو د ادبي تاریخ کتابونو ته رجوع وکړو، نو هلته د ابن خلاد ذکر هرو مرو ګورو.
دا سړی د عربو مشهور ادیب او ظریف سړی و، چې نوم یې محمد بن القاسم یا ابن خلاد بن یاسر بن سلیمان او نیکه یې ابو عبدالله و. دی له لویو استادانو څخه روایت کوي او ډېر مشاهیر لکه سولي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابن نجيح او احمد بن کامل دده ادبي شاګردان دي. پر (۱۹۱هـ.ق)
کال په اهواز کې وزیږېد او پر (۲۸۲ یا ۲۸۳) په بغداد کې مړ شوی
دی. په ځوانۍ کې ړوند شوی و، د عربي ډېر پاخه اشعار لري او
ډېر حکامي اشعار او مضامین له ده رانقلیږي. سروان د هلمند د
غاړې مشهور ښار و چې اوس یې ساروان کلا بولي او د هلمند پر
شرقي څنډه د یوه کلي په ډول شته. ابن حوقل وايي چې د سیستان
یو وړوکی ښار دی، مېوې، خرما او انګور لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبياتو کې قصيده

سريزه:

دا موضوع (په پښتو لرغونو ادبياتو کې قصيده) د نورو موضوعګانو ترڅنګ د ګران استاد له خوا ماته د کورنۍ دندې په شکل راکړل شوې او ما هم د امکان تر بريده هڅه وکړه تر څو په دې اړه معلومات راغونډ او بيا وروسته پرې خپله ارزونه وکړم. په دې هيله چې راټول شوي معلومات دقيق زما او زما په شان د نورو زده کړيالانو په ګټه وي.

قصيده چې په پښتو کې ورته بولله وايي يوه عربي کلمه ده، چې مانا يې قصد کړای شوې ده او قصيده هغه شعري فورم دی چې غزل ته ورته دی خو په دومره توپير سره چې د غزل بيتونه کم او د قصيدې بيتونه بيا تر (۱۲-۱۷) څخه زيات او اخري حد يې معلوم نه دی. د قصيدې لومړی بيت مقفی او د نورو بيتونو لومړۍ مسره يې بې قافيې او دويمه مسره يې د مطلع قافيه تعقيبوي او د موضوع له پلوه په کې هر ډول موضوعات رانغاړل کېږي.

په پښتو لرغونو ادبياتو کې دوه داسې قصيدې چې يوه يې د پينځمې هجري پېړۍ او بله يې د شپږمې هجري پېړۍ په اوايلو کې ويل شوي تر دې دمه زموږ لاس ته راغلي دي. دغه قصيدې د تاريخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوري په حواله شیخ کته په خپل (لرغوني پښتانه) او له هغه څخه محمد هوتک (پټې خزانې) ته نقل کړې چې اوس پرې د پښتو ادب چمن شین دی.

په دې قصیدو کې یوه د اسعد سوري قصیده ده چې په غور کې اوسېده او هلته یې د سوریانو د شاهي خاندان د پادشاهۍ په دوران کې ډېر عزت درلود. شیخ اسعد د محمد زوی چې وروسته بیا پر (**۴۲۵**هـ) کال په بغنین کې وفات شو، دغه قصیده د امیر محمد سوري پر مړینه، چې د محمود غزنوي د لښکر له خوا بندي او وروسته بیا مړ شو ویل شوې او مرثیه یې بللای شو.

د ابن اثیر په وینا دغه جنګ پر (۴۰۱هـ) په اهنګران کې واقع شوی و او شروع هم په داسې انداز کوي چې لومړی له فلک څخه شکایت کوي. د شیخ اسعد سوري دغه قصیده لومړی (۱۹) تمهیدي بیتونه لري او مطلع یې دا ډول ده:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

شیخ اسعد وروسته بیا فلک مخاطب ګرځوي او فلک ته دغه ډول خطاب کوي:

څه تېرى څه ظلم کاندې ای فلکه
ستا له لاسه نه دی هېڅ ګل بې له خار
په ویرژلو، لور نه کړې په زړه کراړیه
پر نتلیو اوروې د غم ناتار

ددغو خطابي بیتونو شمېر تهول (۱۱) دی او تر دغو خطابي بیتونو وروسته شیخ اسعد په ډېر ماهرانه او استادانه ډول خپل اصلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلب ته راځي چې هغه د امیر محمد سوري پر مړینه ویرنه او ماتم کول دي:

کله غورځوې واکمن له پلازونو
کله کېنوې په خاورو کې بادار
زموږ په زړونو دې نن بیا یو غشی وویشت
ودې ژوبلله په دې غشي هزار

شیخ اسعد په دغه قصیده کې د هغه وخت د سوریانو وضعیت چې د خپل امیر د مړینې له امله پر دوی راغلی و او دوی یې ډېر ځورولي او کړولي وو، ډېر په لوړ او هنري انداز سره انځور کړی او ترسیم کړی:

په دې ویر د غور وګړي تور نمري سول
په دې ویر رڼا تیاره سوله د ښار
ګوره څاڅي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګیساندې لې په شورهار

د دې علت داسې بیانوي:

دا په څه چې محمد ولاړ له نړیه
په ویرنه یې سو غور ټول سوګوار

شاعر په ټوله قصیده کې په ټولو برخو کې هغه نکات په ډېر ښه انداز سره مراعات کړي چې د یوې ښې قصیدې لپاره اړین دي.

شاعر په پای کې دغه قصیده په دعایه سره پایته رسوي:

په جنت کې دې وتون زموږ واکمنه
هم په تا دې وي ډېر لور د غفار

(c) ketabton.com: The Digital Library

تحلیلي کتنه:

قصیده چې یو مشهور شرقي شعري فورم دی او پخوا ډېر مروج و او داسې ښکاري ښکاري هم لیدل شوي چې دغه شعري فورم تر اسلام دمخه په اریایانو کې هم و او له عربي ادبیاتو څخه فارسي ته را انتقال شوی دی.

د پښتو په لرغوني ادب کې شیخ اسعد سوري لومړنی سړی دی چې موږ ته معلوم دی، دده شعر د پارسي د همغه وخت د همعصرو شاعرانو له اثارو سره نږدېوالی، ادبي رابطه او قرابت لري.

دا خو ښکاره ده چې د (۴۰۰هـ.ق) په حدودو کې پارسي ادب د ساماني شاهانو په دربارونو کې ډېر ښه روزل شوی و او بیا وروسته د سلطان محمود غزنوي پر وخت قصیده ویل خپل عروج او د اوج نقطې ته رسېدلي وو او پر دغه وخت دغه ادبي فن پوخ او بشپړ شو.

پر دغه وخت د عنصري او فرخي او نورو پارسي ژبو شاعرانو له قصیدو سره که د شیخ اسعد قصیده پرتله شي نو دا په ګوته کوي چې په هغه وخت کې ددې دوو مدنیتونو یانې غزني او غور ترمنځ ضرور اړیکي موجود وو، ځکه د قصیدې ویلو اثر او ادبي میلان په غور کې هم لیدل کېږي.

دا قصیده ډېر خصوصیات لري چې ځینې یې دلته ذکر کوو:

۱- دا قصیده د پښتو له خپلو اوزانو سره ډېر فرق لري البته د وزن او عروضي کیفیت له پلوه او د فارسي اوږدو قصیدو ته ورته ده.

۲- دا چې د پارسي په قصیدو کې د ګریز (اصلي مطلب ته ګرځېدل) ځانګړنه موجوده ده. دا قصیده هم د امیر محمد سوري د ویر په

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیانولو سره خپل اصلي مطلب ته ګرځېدلي او په لومړي سر کې یې د فلک غندنه کړې ده.

۳- په دغه قصیده کې که څه هم ډېر عربي او پارسي لغات په کې شته خو له دې سره سره ډېر پخواني او متروک پښتو لغاتونه هم ډېر دي چې اوس له استعماله غورځېدلي او داسې ښکاري چې په لرغوني دوره کې موږ په خپله ژبه کې ډېر لغات درلودل چې اوس مو له لاسه ورکړي او ځینې یې اوس هم د استعمال وړ دي.

۴- د دې قصیدې له سلاست، بلاغت او ادبي ښېګڼو څخه دا څرګندېږي چې اسعد سوري یو ډېر ښه مقتدر او زبردست شاعر و، چې د محمد د مرګ او پر هغه د خلکو د ماتم تصویر یې په ډېر ښه او لوړ هنري انداز ترسیم کړی او په ډېر ښه شان سره یې په قصیده کې ځای کړی دی.

۵- دا چې شیخ اسعد په دې مرثیه کې د امیر پر مړینه غم ښکاره کوي او د یو ډول ماتم څرګندونه کوي، خو ترڅنګ یې بیا د غور د هغې طبیعي ښکلا یادونه هم کوي چې غور یې لري او هغه طبیعت په دې غم کې د غور له خلکو سره شریک ګڼي چې غرونه یې سپیني اوښکې څڅوي او ابشارونه یې د غم او ماتم سندرې وایي او هغه زرکې چې د غور په شنو ورشوګانو کې به یې د خوشالۍ او نشاط نغمې ویلې هغه هم د امیر پر مړینه خپه او پر زړه سوې انځوروي او د غاټول د ګلونو د نه شنه کېدو خبره کوي. شیخ اسعد دغه ټول انځورونه په ډېر ماهرانه ډول انځوروي.

۶- دا چې هغه مهال به شاعرانو او قصیده سرایانو ډېر کوښښ کاوه چې د خپل ممدوح ډېره ستاینه وکړي او د خلکو په نظر د هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقام ډېر لوړ وښيي، نو له رنګ رنګ مبالغو څخه به يې کار اخيست، چې کله کله به داسې هم کېدل چې د زيات افراط له وجې به يې ځينې کېدونکې کړنې د معجزو درجو ته رسولې خو شيخ اسعد سوري د خپلې ځيرکتيا او هوښيارۍ په وجه له دغه ډول بې ځايه مبالغو څخه ځان ژغورلی دی.

۷- شيخ اسعد سوري که څه هم د امير پر مړينه د خپګان څرګندونه کوي خو د پښتو له عنعنوي او کولتوري بريده ځان نه اوباسي او د امير مړينه د ننګ او غيرت مړينه بولي او د هغه پر نامه د افتخار خبره کوي.

۸- شيخ اسعد سوري د امير مړينه د خلکو او وطن لپاره يوه ضايعه ګڼي، خو بالمقابل فرخي چې تر ده وروسته يې د غزني د تباهۍ په باب قصيده ويلې او د قصيدې په اخر کې د ځان په اړه فکر کوي چې د غزني دربار تباه شو اوس به شاعران څه کوي.

شعرا را بتو بازار بر افروخته بود

رفتی و باتو بيکبار برفت آن بازار

۹- اسعد سوري په دغه قصيده کې له غيابه څخه د مخاطب پر لور ډېر ښه التفات کوي، چې دې التفات يې دې قصيدې ته لا ښکلا ورکړې چې دا په هغه وخت کې ډېر مروج و.

په پښتو لرغوني ادب کې يوه بله مشهوره قصيده د ښکارندوی قصيده ده چې په پښتو ادب کې د يو شهکار حيثيت لري.

ښکارندوی د غور و او پلار يې چې احمد نومېده د فيروز کوه کوټوال و، په خپله ښکارندوی به کله په غور کې اوسېده او کله به په غزني او کله په بست کې اوسېده. په هر حال د ښکارندوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ د سلطان غیاث الدین او سلطان شهاب الدین په ستاینه کې چې ډېرې قصیدې یې ویلي دي او د غور د سلاطینو د دربار پښتون شاعر و او محمد بن علي د تاریخ سوري مولف لیکلي دي چې ما په بست کې د ښکارندوی د اشعارو او بوللو غټ کتاب ولید.

دا د پښتو قدیم قصیده ویونکی شاعر به تل د غور له سلاطینو سره په جګړو او جنګي سفرونو کې ملګری و او هم د دیوان خاوند دی.

دا قصیده هم هغه د سلطان شهاب الدین غوري په ستاینه او مدحه کې ویلې چې له هغه سره په یو جګړه ییز سفر کې چې د هند پر لوري یې کړی و، ملګری و.

دغه قصیده د قصیدې له هغو درېیو ځانګړنو څخه برخمنه ده چې پر درېیو برخو وېشل کېږي چې لومړی تشبیب، دویم د ممدوح توصیف او درېیم یې دعایه ده.

ښکارندوی هم د قصیدې په لومړي سر کې د یوه قوي تشبیب په راوړلو سره قصیده پیلوي او په لومړي سر کې د پسرلي د ښکلاوو او ښکلو طبیعي منظرو، په غرونو کې د ګلونو او د ښېرازه دښتو تصویر انځوروي.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سنګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوستل غرونه

چې وروسته بیا په ډېر ځانګړي انداز سره د ګرېز مرحلې ته ځي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه به چونې په ستایه د ګلو موږ سي
نه به موږ سم د سلطان په صفتونه

او په اخر کې یې په دعایه سره پایته رسوي:

ستا په زېرمه دې خاوند ه لوی څښتن وي
مـوږ خو ستا په مرسته یونه څو چې یونه

څېړنه او کتنه:

ښکارندوی په خپله قصیده کې د طبیعت د ښکلاګانو ذکر کړی چې په هغو کې د غرونو، دښتو، ګلانو، بلبلانو د مستو او سرشارو سیندونو چې پـه دې ټولـو کـې یـې د وطـن لـه ښـکلو او پـه زړه پـوري منظرو څخه الهـام اخیسـتی او پـر ده یـې تـاثیر کـړی او بیـا یـې دغـه ښکلاوې پـه خپـل قـوي تخیـل او پـه ټـول ادبـي قـوت لـه اسـتعارو او نـازکو تشـبیهاتو سـره یوځـای کـړي او د قصـیدې پـه امېـل کـې یـې اچولي دي.

د ښـکارندوی د قصـیدې د سلاسـت او بلاغـت او پـه هغـې کـې لـه اســتعارو او تشـــبیهاتو څخـــه دا پـــه زغـــرده څرګنـــد ېږي، چـــې ښکارندوی په ادبي فنونو او د بلاغت په علم پوه او یو مقتدر شـاعر و.

ښــکارندوی کــه څــه هــم یــو دربــاري شــاعر و او د غــور د ښــار اوسېدونکی و، خو شعري ژبه یې غرنۍ، پخه او کلکه کـارولې او په قصیده کې یې ډېر پخواني پېچلي لغاتونه استعمال کړي چې دا د پښتو ژبې د شتمنوالي یوه لویه بېلګه ده.

ښـکارندوی د پښـتنو زلمیـانو د غیـرت او مېړانـې کیسـه او ددوی خدمتونه او سربښندنې چې د اسلام سپېڅلي دین لپـاره یـې کـړي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

قربانۍ يې ورکړي، په دې قصيده کې په ډېر ښه شکل انځور کړې او په ډېر صراحت او وضاحت سره يې بيان کړې دي.
په پای کې ويلای شو، دغه دوه قصيدې چې د پښتو لرغوني ادبياتو پورې تړلې قصيدې دي د هغه وخت درباري احترام په کې په ډېر ښه ډول مراعت شوی او دغه قصيدې په پښتو ادب کې داسې دوه غمې دي چې ځلا به يې تر ډېره وخته تته او کمه نه شي او تل به پرې وياړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونو ادبياتو ځانګړي اثار

((د سالو وږمه)):

ابو محمد هاشم سرواني د زيد سرواني زوی دی. دا سړی د پښتو پخوانی شاعر او عالم هم دی چې په ځانګړې توګه يې په عربي ادب کې لوی لاس درلود او د عربو د مشهور استاد (ابن خلاد) شاګرد و، په کلو کلو په عربي هېوادونو کې اوسېدلی دی.

هاشم پر (۲۹۴هـ) له عراقه راغی او په بست کې اوسېده او يو کتاب يې د عربو د اشعارو د بلاغت او فصاحت په بيان کې وکېښ چې نوم يې (د سالو وږمه) و، يانې د (رېګستان نسيم) چې په پښتو کې (سالو) (ريګ) ته وايي او (وږمه) د نسيم په مانا ده. زموږ د اوسنيو معلوماتو له مخې دا د پښتو پخوانی کتاب دی، چې تر اوسه پورې موږ ته معلوم دي.

د پټې خزانې مولف يې د لرغوني پښتانه په حواله نوم اخلي او د هاشم سرواني له مولفاتو څخه يې ګڼي. نور نو موږ معلومات نه لرو چې ددې کتاب نثر څرنګه و او څومره و او نظم يې څومره و، خو يوازې د پټې خزانې د مولف له دغې ليکنې څخه داسې نتيجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخیستلای شو چې په پښتو ژبه قدماوو کتابونه لیکل او دا ډول په خپل وخت ډېر کتابونه موجود وو.
هاشم سرواني پر (۲۲۳) هـ کال زېږېدلی او پر (۲۹۷)هـ وفات شوی.

((تذکرة الاولیا)):

سلیمان ماکو د پښتو ژبې له پخوانیو لیکوالو او نثر لیکونکو څخه دی چې تراوسه معلوم شوی، دی یو لوی مقتدر لیکوال دی.
دی د بارک خان صابزي زوی و چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده، د ماکو قوم تراوسه هم لږ تعداد هلته اوسي او په ابدالیو کې دا نوم شاملېږي.
سلیمان ماکو له دې قوم څخه یو پوه لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرونو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل وخت مشهور روحاني او ادبي رجال یې لیدلي دي. دی په خپله وایي چې پر (۶۱۲)هـ تللی وم او د پښتونخوا پر غرونو او رغونو گرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل. داسې ښکاري چې سلیمان تر دغه مهم او گټور سفر وروسته موفق شو چې د پښتو د نومورو بزرگانو په باب یوه تذکره (تذکرة الاولیا) ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي. دا کتاب متاسفانه اوس ورک دی، خو استاد عبدالحی حبیبي یې لومړي (۷) مخه پر (۱۳۱۹) هـ کال په کندهار کې موندلي وو او د هغو مخونو عکسونه یې د کابل په کالنۍ کې پر (۱۳۱۹هـ.ش) او بیا په پښتانه شعرا لومړۍ ټوک کې خپاره کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سليمان ماکو د پښتو پخواني مورخ او نثر ليکونکی دی او دده د دغه ګټور کتاب څو مخه د پښتو ژبې او د ادبياتو د تاريخ لپاره داسې ګټور ثابت شول چې د ادب او پښتو تاريخ يې تر ابده مرهون دی.

((د خدای مينه)):

شيخ متی يو زاهد، عابد او تصوفي شاعر و، ده خپل لوړ او جمالي اشعار په يوه ټولګه کې کښلي وو، چې نوم يې د (خدای مينه) و.
د محمد هوتک په قول شيخ متي دا کتاب په غونډان کې کښلی او خپل شعرونه او مناجات يې په کې راټول کړي وو. کله چې شيخ متي وفات شو، نو دده ارادتمندانو هغه کتاب دده پر مزار کېښود چې د کلات د غونډۍ پر سر واقع دی.
کوم خلک چې به دده د مرقد زيارت ته ورتلل، نو له هغه زيارته به يې دا کتاب اخيسته او د شيخ متي مناجات به يې لوستل. وروسته څرګنده نه شوه چې کتاب څه شو، خو ويل کېږي چې د مغولو د تاړاک له وجې دا کتاب ورک شو. د شيخ متي دا کتاب اوس ورک دی، يوازې يو عرفاني شعر له هغه څخه په پټه خزانه کې موږ ته پاتې دی، له دې شعر څخه ښکاري چې دغه کتاب د (خدای مينه) يوه مجموعه وه، چې ډېر موثر اشعار په کې غونډ شوي وو.
محمد هوتک وايي: ((وګړيو به هغه پاڼکي غږول او هر چاته به يې چې ويل، نو هغوی به ژړل.)) د مغولو تاړاک ډېر علمي او ادبي ذخاير زموږ له لاسه ايستلي دي، دا کتاب هم د هغه عصر له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضایعاتو څخه دی او که محمد هوتک په خپله خزانه کې نه وای یاد کړي نو اوس به يې نوم هم ورک و.

لرغوني پښتانه:

دا د موفق مورخ او د پښتو ژبې لوی لیکوال شیخ کټه اثر دی چې د مرحوم شیخ متي له علمي او ادبي کورنۍ څخه و، چې د شیخ یوسف زوی او د شیخ متي لمسی و.

شیخ متي (کلات بابا) خپلې کورنۍ ته علم، تقوا، عرفان او ادب په ارث پرېښودل او ډېر علما، مورخان او عارفان په کې پیدا شول، چې شیخ کټه په دوی کې ډېر مشهور و.

د شیخ کټه مور بي بي (مراد بخته) نومېده چې په خټه زمنده وه، نوموړي عالم د پښتو د رجالو او مشاهیرو په تاریخ کې یو مهم کتاب وکښ چې نوم يې (لرغوني پښتانه) و.

دا کتاب پښتو و او د پټې خزانې مولف محمدهوتک ډېر ځله دا کتاب يادوي او داسې ښکاري چې ددغه مورخ مهم ماخذ هم دغه و او د پټې خزانې د ليکلو پر وخت يې دا کتاب په لاس کې و.

له (لرغوني پښتانه) کتاب څخه د پټې خزانې په ذريعه دغه مغنم مواد موږ ته پاتې دي.

۱- د امير کروړ احوال او اشعار چې شيخ کټه هم له تاريخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۲- د شيخ اسعد سوري احوال او اشعار چې شيخ کټه هم له تاريخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د ښکارندوی احوال او اشعار چې شیخ کته هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړی دی.
۴- د هاشم سرواني احوال او اشعار.

((تاریخ سوري)):

ددې اثر لیکوال محمد بن علي البستي دی. احتمالاً چې د مغولو د تاړاک په ابتدا کې به ژوندی و. دده په باب ډېر معلومات نه لرو. پرته له دې چې د هلمند د غاړو یو سړی و او د تاریخي بست اوسېدونکی و، پلار یې (علي) و او ده یو کتاب لیکلی و، چې د سوریانو پاچاهانو احوال یې له قدیمه په کې ضبط کړي وو.

((تاریخ سوري)) اوس ورک دی، یوازې د پټې خزانې مولف یې د شیخ کته متي زي د (لرغوني پښتانه) په حواله نوم اخلي او داسې ښکاري چې دا کتاب د شیخ کته په لاس کې و، او په (لرغوني پښتانه) کې یې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي دي.

د (تاریخ سوري) یو څه ابحاث او محتویات موږ ته په دوو واسطو لاسته راغلي دي؛ شیخ کته په (لرغوني پښتانه) کې ځینې رانقل کړي دي او له (لرغوني پښتانه) د پټې خزانې مولف محمد هوتک په خپل کتاب کې رااخیستي دي. هغه مواد او پاتې اثار دادي:

۱- د امیر کروړ احوال او دده یو قدیم حماسي سفر او ویاړنه.
۲- د اسعد سوري احوال او دده قصیده.
۳- د ښکارندوی احوال او دده قصیده.

له دغې پاتې اثارو څخه ښکاري چې محمدبن علي په تاریخ او پښتو ادب کې ښه او ثقه معلومات درلودل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه (لرغوني پښتانه) چې له ده څخه روایت کوي. دی یو ادیب او څېړونکی سړی و او په بست کې یې د ښکارندوی د قصایدو یو غټ دېوان موندلی دی او له هغه څخه یې دده یو غرا قصیده په خپل (تاریخ سوري) کې رانقل کړې ده.
داسې ښکاري چې د محمدبن علي (تاریخ سوري) مشهور و او شیخ کټه هم دا کتاب د غور په (بالشتان) او (الشتان) کې موندلی و او تر دغه عصره د (۷۵۰هـ) حدودو کې لادا کتاب موجود و.
په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نور ځانګړي کتابونه هم لیکل شوي، چې اکثره یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي دي. دا څو یې چې ما یاد کړل، دا هغه کتابونه وو چې د زمانې بادونو یې اکثره څه برخه له منځه وړې، خو بیا یې هم تر موږه څرک رارسېدلی او یو څه برخه یې لاخوندي پاتې شوې ده. ښه به وي چې دلته د پښتو لرغونو ادبیاتو د وتلو څېرو نومونه واخلو. دوی هر یو پر خپل وخت ځانګړي اثار لیکلي خو بېلابېلو ناتارونو یې اثار له منځه وړي دي.

د پښتو لرغونو ادبیاتو شاعران، لیکوال او ادیبان:

۱. امیر کروړ پهلوان
۲. هاشم زید سرواني
۳. شیخ رضي لودي
۴. نصر لودي
۵. بېټ نیکه
۶. اسماعیل سړبن
۷. خرښبون
۸. شیخ اسعد سوري
۹. شیخ تیمن کاکړ
۱۰. ښکارندوی غوري
۱۱. ملکیار غرشین
۱۲. تایمني
۱۳. قطب الدین بختیار
۱۴. شیخ متي

۱۵. باباهوتک
۱۶. شیخ ملکیار هوتک
۱۷. اکبر زمینداوري
۱۸. سلطان بهلول لودي
۱۹. خلیل خان نیازی
۲۰. زرغون نورزی
۲۱. زرغونه کاکړ
۲۲. رابعه
۲۳. دوست محمد کاکړ
۲۴. شیخ عیسی مشوانی
۲۵. شیخ بستان بړیځ
۲۶. علي سرور لودي
۲۷. مېرمن نېکبخته
۲۸. شیخ محمد صالح الکوزی
۲۹. سلیمان ماکو
۳۰. محمدبن علي البستي
۳۱. احمد لودي
۳۲. شیخ کټه
۳۳. شیخ ملي
۳۴. زرغون خان

او داسې نور شاعران او ادیبان، خو ما یې دلته د ډېرو مهمو او مطرحو هغو یادونه وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونو ادبیاتو کې پښتو غزل

زموږ په پښتو ادبیاتو کې غزل نږدې اوه سوه کلن تاریخ لري. د پښتو لومړنی لاسته راغلی غــزل د اکبــر زمینــداوري دی، د اکبــر زمینداوري د دیوان په لاسته راغلو پاڼو کې د پښتو دوه غزلې هم شته.

غـزل د شـرقي شـاعرۍ ترټولـو غـوره او منـل شوی شعري فورم دی چې د اکبر زمینداوري تر غزلو دمخه په پښتو کې موږ د غزلو بېلګه نه لرو. که چېرې موږ په پښتو ادب کې د غزل تـاریخ پـه اړه څه لیکـو، نـو پیـل بـه یـې د اکبـر زمینداوري لـه غزلـو کـوو، چې په اتمه هجري پېړۍ کې ویل شوی دی. د اکبر زمینداوري غزلې په تول پوره او د شرقي غزل کره وړه لـري، د اکبـر زمینـداوري غزلونـه یـو یـې پنځـه بیتیـزه او بـل یـې اووه بیتیـزه دی. د شـرقي شـاعرۍ شـعر پېژنـدونکي عقیـده لـري چـې زیـاترو شـرقي ژبـو د لومړنیو غزلو بیتونه کم وو او تر اوو بیتونو یې تجاوز نه کـاوه. (د پښـتو غـزل) د کتـاب مولف پروفیسـور افضـل رضـا پـه قـول د اکبـر زمینـداوري د غزلـو ژبـه یـې خـوږه او خیـالات یـې ژور دي، د اکبـر زمینداوري له دوو لاسته راغلو غزلو څخه یو دلته راوړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپل ځان له حيرانۍ څه ويل کړم
د عشق وير به تل په خپله پټول کړم
ما مدام لکه بورا پر ګلو ګشت کړ
اوس به څم په سر تور سر فراق د ګل کړم
د غماز لړمون به زه په لمبه کېږدم
ځني هېر به د يار بزم ګل او مل کړم
زما د يار د مينې اور په زړه کې بل دی
زه به سر او مال ښندم ديد به حاصل کړم
د بېلتون له ويره ژاړم اوښکې وينې
زه اکبر په خپل اشنا د سر ښندل کړم.

تر دې مخکې په دريمه هجري پېړۍ کې د ابو محمد هاشم سرواني البستي ژباړه ده چې د خپل استاد ابن خلاد شعر يې پښتو ته ژباړلی دی چې د فورم له مخې غزل او قطعې ته ورته شعر دی خو محتوا يې د غزل نه ده، ځکه چې د غزل موضوع کې عشق، مينه او داسې نور مسايل رانغښتل کېږي.
په لسمه هجري پېړۍ کې موږ له افغانستان او پښتونخوا څخه د بېر لرې د هندوستان په سيمه کې درې پښتانه شاعران پېژنو چې دريواړه لوی صوفيان، عابدان او زاهدان وو او کومې غزلې چې له دوی څخه راپاتې دي، د تصوف او عرفاني افکارو بيانوونکې دي.
له دغو شاعرانو څخه شيخ عيسی مشواڼي چې د هندوستان په (دامله) کې يې ژوند کاوه د افغان پاچا شېرشاه سوري معاصر و، ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو، پارسي او هندي ژبو يوه ګډه رساله ليکلې وه چې دا رساله منظومه وه او يوه درې بيتيزه کوچنۍ غزله يې دلته راوړو:

پــه خپلــه کــار کــړې پــه خپلــه انکــار کــړې
کلـــه بـــادار يـــم کلـــه مـــې خـــوار کـــړې
تــــه خـــو قـــادر يــــې پــــه صــــفتونو
کلـــه مـــې نـــور کـــړې کلـــه مـــې نـــار کـــړې
عيســــى حيـــران دى پـــــه دې شــــيونو
کلـــه مـــې يـــار کـــړې کلـــه اغيـــار کـــړې.

له دغو څو محدودو بيتونو څخه دا راڅرګندېږي چې غزل د مينې او عشق له محتوا څخه د تصوف او عرفان موضوع پر لوري ګام اخيستى او د شيخ عيسى مشوانۍ وينا د خواجه عبدالله انصاري پير هرات مناجاتو ته نږدېوالى ښيي او بل عارف شاعر شيخ علي سرور لودي دى چې محمد هوتک په پټه خزانه کې د تحفة صالح په حواله دده يوه صوفيانه غزل را اخيستى دى:

محبــت پيالـــه مـــې نـــوش کـــړه پـــه مجـــاز کـــې
د حـــق نـــور ويـــنم پـــه ســـترګو د ايـــاز کـــې
درســـت وطـــن راتـــه دريـــاب ســـو بـــې ديدنـــه
ديـد مـې نـه شـي مګـر خـداى مـې سبب سـاز کـې
کــه زه مــر شــم هــم لــه ګــوره کــړم ســر پورتــه
ناګهانـــــه چــــې دلبــــر راتــــه اواز کــــې
کــه مــې ســر غــوڅ د رقيــب پــه تېــره تېــغ ســي
هــم بــه ځــم کــه دلبــر غوښــت پــه مهــرو نــاز کــې

زه ویار مدام ناست وو یو له بله
پر غماز دې باري کاڼي د غم ساز کي
ګران بېلتون به د هغو مینو وینه
چې تل ناست وي په خلوت کې سره راز کي
ای (سروره) غمازان سوه بې حسابه
پاک الله دې صورت تش بې مغزه پیاز کي.

په پورته غزل کې هم د تصوف او عرفان مضمون پروت دی، چې د شیخ علي سرور لودي له عرفاني اشعارو څخه بلل کېږي. د شیخ محمدصالح یو غزل دی چې د کندهار د هغه وخت د صوبه دار (شاه بېګ د غوښتنې په ځواب کې یې لیکلی او ورلېږلی دی، دده په غزل کې یو ډول عارفانه استعمال لیدل کېږي، چې دلته د شیخ محمدصالح د غزل راوړل ضروري بولم:

د لیلی د مینې فیض هر سبا وړم
بېهوده منت به ولې د بل چا وړم
چې اشنای د شپې ناڅاپه په لاس کښېوت
روښان زړه په ګوګل پټ لمر په سما وړم
پر دنیا که تجارت څوک د دنیا کي
زه د زړه په بازار بار د عشق سودا وړم
که پر تخت مې د سلیمان سپور کړې سړیه
عاقبت خاورو ته ښه عمل پیشوا وړم
بې له عشقه خوشحالي پر ما حرامه
زه صالح که په خوله خوښ په زړه ژړا وړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب تاریخ لومړۍ دوره (لرغونې دوره) له دويمې هجري پېړۍ څخه پیل او د یوولسمې هجري پېړۍ تر لومړیو پورې رسېږي. په دې دوره کې موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د غزل د انکشاف څرک ایستلای شو. د مضمون له پلوه هم غزل په دې دوره کې پوره پرمختیا موندلې ده؛ د ژوند بېلابېل موضوعات په کې بیان شوي دي، لکه د رزم او بزم خبرې، دیني او عرفاني موضوعات، عشقي او داسې نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر پښتو لرغوني ادب د عربي ژبې اغېزه

پر پښتو لرغوني ادب باندې د عربي ژبې اغېزې شته او ددې اغېزو مهم لاملونه په لاندې ډول ښودل کېږي:

الف- په هغه زمانه کې چې عربو په نړۍ کې ځواکمني درلوده، نو طبعاً یې پر پښتو ژبه هم خپل تاثیر لرلی دی.

ب- د عربي خلفاوو یرغلونه پر افغانستان باندې.

ج- نورې نړۍ ته د اسلام خپرېدل چې په دې کې د افغانستان پښتني سیمې هم شاملې وې.

د- عربي نړۍ ته د پښتنو شاعرانو سفرونه، چې دې هم پر پښتو اغېز لرلی دی او همدغو شاعرانو ځینې عربي کلمې زده کړې او بیا یې په خپلو ادبي اثارو کې استعمال کړې دي.

هـ- پر هغه وخت د عصري زده کړې نه شتون او د دیني زده کړې پرمختګ چې په جوماتونو او مدرسو کې نرینه او ښځینه ورباندې بوخت وو، دې هم پر پښتو لرغوني ادب باندې اغېز لرلی دی.

اوس د ځینو هغو کلمو چې له عربي څخه پښتو لرغوني ادب ته راغلې دي، یادونه کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درهم: عربي کلمه ده او د پیسو په مانا ده، خو دلته ابومحمدهاشم بن زید سرواني البستي چې د (**۲۹۴**هـ.ق) په شاوخوا کې یې په خپل ژباړلي شعر کې راوړې ده.

قتالونه: دا هم عربي کلمه ده، چې ابومحمدهاشم سرواني په خپل ژباړل شوي شعر کې راوړې ده.

الحاد : عربي کلمه ده چې نصر لودي په خپل پاړکي کې خپل تربور شیخ رضي ته لیکلې.

ملحد: داکلمه هم په دې پاړکي یانې د نصر لودي په پاړکي کې راغلې ده، عربي کلمه ده.

سنتي: دا کلمه هم په همدې پاړکي کې شیخ رضي راوړې ده او یوه عربي کلمه ده.

مومن: کلمه په همدې پاړکي کې یوه عربي کلمه ده چې د پښتو مانا یې مسلمان ده. دې ته ورخېرمه د تایمني په سندره کې چې په **۵۸۰** کال شاوخوا کې یې لیکلې وه هم ځینې عربي کلمې شته چې په لاندې ډول یې ښودلی شو.

صفت: دغه کلمه تایمني په سندره کې راوړې ده چې یوه عربي کلمه او پښتو مانا یې ستاینه ده.

ملک: دا هم یوه عربي کلمه ده چې تایمني په خپله سندره کې راوړې ده.

همدارنګه د ښکارندوی قصیده کې هم عربي کلمې شته چې باید یادوته ترې وکړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسیح: عربي کلمه ده چې ښکارندوی په خپله قصیده کې راوړې ده.

همدارنګه ښکارندوی په دې قصیده کې ځینې نورې عربي کلمې هم راوړې دي لکه (جنت، سلطان، اسلام، دین، شهاب) چې ټولې عربي دي.

پر دې قصیدې سربېره د شیخ اسعد سوري په قصیده کې چې د دریمې هجري پېړۍ په درشل کې ویل شوې ده، هم عربي کلمې پرتې دي، لکه: (فلک، ظلم، امیر، قبر، جنت، غفار). ټولې عربي کلمې دي چې په دې قصیده کې پرتې دي. همدارنګه تر دې وروسته د خلیل نیازي او بهلول لودي په رباعیانو کې هم ځینې عربي کلمې تر سترګو کېږي، لکه: (مرحبا، عدل) کلمې چې عربي دي.

همداراز که له نظم او شعر څخه تېر شو د پښتو لرغوني ادب په نثر کې هم ځینې عربي کلمې شته چې باید سترګې ترې پټې نه کړو، ځکه چې زموږ ادیبانو یا لرغونو ادیبانو تر ډېره حده دیني زده کړې کړې وې او زیاتره یې علما او متصوفین وو، نو ځکه یې په خپل نثر کې ځینې عربي کلمې هم راوړې دي، لکه د سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې هم ځینې عربي کلمې تر سترګو کېږي چې په لاندې ډول یې ښودلی شو: د (حمد، کونین، ثقلینو، رحمتونه، آل، امابعد، مراقد، اولیاء) ټولې عربي کلمې دي چې په دې تذکره کې یې راوړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر نور داسې نثرونه هم شته چې په هغو کې له عربي کلمو څخه کار اخيستل شوی دی. په پټه خزانه کې هم عربي کلمې شته چې په لنډ ډول به ورته اشاره وکړو، (حقير، فقير، مولف، معمر، عليين، مکان) چې ټولې عربي کلمې دي. همدارنګه څو نورې کلمې چې عربي دي:

(معرفت، جنت) هم عربي کلمې دي. دا چې په دې اندازه عربي کلمې په پښتو کې شاملې دي، نو په واضحه توګه ويلای شو چې پر لرغوني ادب باندې عربي ژبې خپل اغېز لرلای دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې ملي وزنونه او فورمونه

دا چې موږ په لرغوني ادب کې پر ملي وزنونو او فورمونو خبرې کوو، باید ملي وزنونه او فورمونه تعریف کړو. څېړونکو د ملي وزنونو او فورمونو تعریف داسې کړی: ((ملي وزنونه او فورمونه هغه دي چې ځانګړی طرز او طریقه لري او د عربي وزنونو تابع نه وي او دې ته ملي وزنونه هم ویل کېږي.)) په لاندې ډول وربانديې خبرې کوو:

۱ - لنډۍ: لنډۍ د وخت په تېرېدو سره خپل ویونکي له لاسه ورکړي دي، نو ځکه یې ویونکي معلوم نه دي، خو پر همغه وخت د یو چا له خوا ویل شوې ده او تر موږه رارسېدو پورې یې خپل ویونکي ورک کړي دي.

لنډۍ د پښتو د لرغوني ادب هغه بډایه برخه ده چې ټول پښتانه یې پېژني او بلدتیا ورسره لري. په لنډۍ کې دومره قوت او زور پروت دی چې په نورو ملي وزنونو کې نه شته او دا ملي نظم یوازې پښتو ژبه لري او د نړۍ نورې ژبې یې نه لري. د څېړونکو له خوا لنډۍ داسې تعریف شوې ده: ((لنډۍ یوه دوه مسریزه منظومه ده، چې لومړۍ مسره یې لنډه (نهه) سېلابه او دویمه یې دیارلس سېلابه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(هجا) ده او پر هر څلورم سېلاب يې خج راځي)). لنډۍ د خلکو له خوا په (ټپه، مسره، ټيکۍ) هم ياده شوې ده، لنډۍ د مانا په لحاظ زيات ډولونه لري، لکه عشقي، پسرلنۍ، د بېلتون، مساپرۍ، حماسي، د خوشالۍ لنډۍ او داسې نورې...
لنډۍ ډېر لرغونی تاريخ لري، خو دلته موږ يوه لنډۍ د نمونې لپاره راوړو چې د ارياياانو په وخت کې ويل شوې ده:
سپوږميه کړنګ وهه راخېږه
يار مې د ګلو لو کوي ګوتې رېبينه

۲ - بګتۍ: دا هم د پښتو د ادب يوه غوره برخه جوړوي. بګتۍ د پښتو د ولسي نظم يوه خوندوره او ښکلې برخه ده. د بګتيو وزن هم د لنډيو په شان ښکلی او خوندور دی او دا داسې يو ساده، چست او روان شعر دی چې د اورېدونکي او ويونکي وجود په حرکت راولي او يو هيجان په کې پيدا کوي. زياتره په ټيټ او تېز اواز سره ويل کېږي، د بګتيو کسر د ځينو چاربيتو او ځينو بدلو پرخلاف اکثره يو بيت (دوه مسرې) وي او اکثره وخت په قافيه کې هم دواړه مسرې سره برابرې وي. د بګتۍ هر بند غالباً څلور مسرې وي چې د هر بند دوه لومړۍ مسرې يې په خپل کور کې بېله قافيه لري او څلورمه مسره يې له کسر سره موافقه وي او زياتره بګتۍ د ولس او خلکو په سندرو کې ستره ونډه او لوړ مقام لري.
دلته به د طالب جان بګتۍ د نمونې په ډول راوړو:

دا تورې سترګې سره تېرېږي
له حاله زما کله خبرېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا تـــورې ســـترګې ســـره لاســـونه
پـــه بـــام ولاړه کـــوې ســـيلونه
وربـــل کـــې ايښـــي تـــازه ګلونـــه
مـــوزي دلـــه ځـــان بـــه تـــرې جـــاروي
تومـــت د جينـــۍ کړمـــه بيمـــار
د خيالـــه کـــوي ډول او ســـينګار
ځـــرک ورپســـې ګرځـــي د پـــلار
ورځـــي طالـــب جـــان، نـــه ايســـارېږي.

۳- بدلې: عموماً پښتانه ورته غزلې وايي او په همدې نامه يې شهرت موندلی دی. بدلې د پښتو د ولسي نظم او د خلکو د سندرو يوه اغېزناکه او زړه وړونکې برخه ده. بدلې په ډېرې چستۍ او توندۍ سره ويل کېږي او د اواز سستي او د اهنګ اوږدوالی په کې نقصان پيدا کوي. د بدلو موضوع غالباً د مينې او محبت موضوع ده او هرومرو د مينې کلام دی.

بدلې په خپل قالب کې د مسريو د شمېر او د مسريو د اوږدوالي، لنډوالي او برابروالي پر اساس په ډېرو نورو برخو وېشل کېږي، چې مهم ډولونه يې په لاندې ډول دي:

الف- هغه بدلې چې هر بند يې دوه دوه مسرې لري، لکه د زرجان د بدلې نمونه:

تور بخمل د تورو وربځو پر سر خور کړه
د سهار شبنم ورېږي بلبل شور کړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خزان ګل غوندې شومه هسې مړاوی
یا مې مور که په دیدن یا مې ځای ګور کړه
په ارمان ارمان به لاړ شم ګورستان ته
شاه صنمې نور بس له تېرې زور کړه

ب- هغه بدلې چې هر بند یې څلور لنډې او په یوه وزن مسرې ولري، لکه د خسرو یوه بدله:

مجنون په شاتته ګرځم
د لیلا پسې دېوانه
ځنګل په ځنګل سر شوم
هېڅ اګاه نه شوم له ځانه
ترپایه...

ج- هغه بدلې چې هر بند یې څلور مسرې وي، چې لومړۍ مسره یې نهه یا لس سېلابه، دویمه یې همدومره سېلابه په هماغه وزن او هماغه قافیه، درېیمه مسره یې پنځه سېلابه په بېل وزن او بېله قافیه او څلورمه مسره یې څوارلس یا پنځلس سېلابه په بېل وزن او د کسر په قافیه کې وي، لکه د عبدالسلام بدله:

په دواړو لاسو مې نیولې ستا لمن محبوبا
په دواړو لاسو محبوبا
منګول به ستا په لمن کېږدم، وطن به واړه تاته پرېږدم
که مې روزي شوه
هغه وعده چې کړې تا د انجمن محبوبا - ترپایه...

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېزوان دې زانګي په سرو لبانو
لب دې خوراک دي د ميخوارانو
که دې رانه کړه
ناره به واورې په زړګي يمه خوږمن محبوبا
د بدلو ډولونه تقريباً پنځلسو ته رسېږي:

سندرې: سندرې هم د پښتو ادب يوه مهمه او غوره برخه ده چې زياتره د بېسواده خلکو او وګړو له خوا ويل شوې دي. سندرې د پښتو په منظمو ادبياتو کې راځي چې استاد حبيب الله رفيع پر دوو برخو وېشلې دي:

۱- عامې سندرې: هغه سندرې چې ويونکي يې د وخت په تېرېدو سره ورک او نا معلوم دي او په ګرد ولس پورې اړه لري، لکه (لنډۍ، سروکي، نارې، لنډکۍ، د ښادۍ بدلې او نور).

۲- خاصې سندرې: دا هم د بېسواده وګړو له خوا ويل شوې دي، چې شاعران يې معلوم دي، لکه چاربيتې، بدلې، بګتۍ، لوبې، داستان، مقام، کسرونه او نور. پرته له دغو څخه نور ډولونه هم لري، لکه د ميندو سندرې، د ماشومانو سندرې.

د ميندو سندرې چې اکثره وخت يې ميندې د خپلو ماشومانو د روزلو، ويده کولو، کرارولو په وخت کې ورته وايي، لکه د ماشوم د ويده کولو په وخت کې:

اللو-للو، پيشو- پيشو مه راځه له غرو، پلانکی جان داسې ويده دی لکه ګوډی د رنجو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ماشومانو سندرې چې کله ماشومان لږ غوټکي او پر خبرو راشي نو دوی هم یو لږ سندرې لري چې نمونه یې داده:

لادي پړی، دوه دي رخړی
څو نیسي؟ وچه، درغلم په پچه
څو نیسي؟ لنده، درغلم په بنده

او داسې نورې د میندو او ماشومانو سندرې شته.

لوبې: لوبې هم د پښتو نظم یوه خوږه، خوندوره او زړه وړونکې برخه ده. لوبې هم ساده دي او هم خوږې، هم ولسي مینه تمثیلوي او هم د ساده او کلیوال ادب غوره نمونې دي، چې لومړی یو سروکی (نیمکۍ) ویل کېږي او وروسته بیا ورپسې درې مسریزه بند ویل کېږي او په اخر کې د سروکي اخر بند ورسره تکرار راځي، لکه د محمد نور لوبه:

غمونه لرې کړه له ما عاجز غمګینه
راتاو شه لونګینه
ودې ویشتم روغه دې نه کړم
نوره یاري درسره نه کړم

او داسې نورې لوبې.

نیمکۍ (سروکی): نیمکۍ هم د پښتو ادبیاتو یو ډول دی چې عموماً د لنډیو په واسطه بشپړېږي، نو له دې څخه معلومېږي چې د سروکي بشپړونکې لنډۍ دي.

سروکي د شکل او جوړښت له مخې بېلابېلې بڼې لري، ځینې سروکي یوازې یوه مسره، ځینې دوه مسرې لري... حتی لاړیاتې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسرې لري چې زموږ فولکلور څېړونکو د پاړکو په نوم هم یاد کړي دي.
د سروکي موضوع زیاتره د عشق او مینې مسایل دي، سروکي پر دوو برخو وېشل شوي دي، چې یو یې عام سروکي دي، چې له هر ډول ساز او سرود سره په محافلو کې ویل کېږي، لکه دا سروکی:

پسې ورجګ کړه سره لاسونه
لنډ کړه د ټیکۍ مزې دې
خال به دې وران شي

او ځینې سروکي دي چې د خاص اتڼ په میدانونو کې ویل کېږي، لکه دا سروکی:

تا ویشتلی یمه وا بې غوره یاره
خوب خوب مې وړینه

نارې یا غږونه: نارې هم د پښتو شفاهي ادبیاتو یوه غوره برخه تشکیلوي. فولکلور څېړونکو نارې د پښتو شفاهي ادبیاتو د ځانګړو ډولونو په توګه معرفي کړې دي، لکه د اتڼ نارې، د هوتکو نارې، سنځرخېلې نارې، د نکلونو نارې او داسې نورې. نارې پر درېیو عمده برخو وېشل کېږي:

الف- د اتڼ نارې: چې په عام ډول د اتڼ په میدانونو کې د ښځو او نرو له خوا ویل کېږي او د جوړښت له مخې دوه مسریزې، درې مسریزې او څلور مسریزې وي او تر دې د زیاتو مسرو لرونکي هم وي. قافیوي جوړښت د مسریو لنډوالی او اوږدوالی او هجایي سیستم یې هم ډول ډول دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښځینه اتڼ د سندرو نمونه داده:

لونګینه، پر ځنګ ځنګ راوړه
چې دې شرنګ د بنګړو شینه لونګینه

د نرینه وو د اتڼ سندرې:

دا پورې په دامان توره کېږدیه
کېږدې مې اوبو یووړه
د ژمي شپې به چېرې تېرومه

دا نـارې د موضـوع پـه لحـاظ ډول ډول دي، د ټوکـو او مســخرو مطالب هم د خلکو د تفریح لپاره په دغو نارو کې ځای شوي دي.

ب- تـاریخي نـارې: دا ډول نـارې د پښـتنو لـه ټـولنیز او سیاسـي تاریخي سره اړه لري. ددې نارو جوړښت په عام ډول دوه مسـریز دی چې یوه مسره یې لنډه او بلـه یـې اوږده وي، خـو د دواړو قافیـه یـوه وي، ددې نارو نمونه په لاندې ډول ده:

که تېرې ګورجي بیا کړې تېرې نارې
یو میرخان و ځنې پاتې
میرخان هم اوس کندهار ته ګرګین غواړي

ج- د نکلونو نـارې: دا نـارې هـم د پښـتو د نـا لیکلـو ادبیـاتو یـوه غوره برخه تشکیلوي، دا نارې زیاتره د بیانونو او کیسو په ترڅ کې ځینې منظومې ټوټې هم لري، چې دا ټوټې د نکـل پـه بېلابېلـو برخـو او ټـاکلو مواقعـو کـې ځـای لـري. دا نـارې دوه مســریزې او درې مسریزې دي. د نکلونو دوه مسریزې نارې کله هـم قافیـه وي او کلـه نه وي، په درې مسریزو کې په عام ډول لـومړۍ او دویمـه مسـره یـوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

قافیه لري دویمه یې قافیه یې هم اهنګي نه ساتي په ځینو درې مسریزو کې قافیه ځانته ځانته وي.

دا لاندې نمونې وګورئ:

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
یاغي سوی هندوستان رعیت ملکونه

کرمیه چې غم نه وي ته غم راوړې
کرمیه که زما په دعا کېږي
کرمیه په لمر غوټه سپرو واوړې
که اور ګډ کړې د برېښو په سپین ږیرو
مرور یې پخلا نه کړل
لاد لاسه ورښیي، ورښیي یاغي ملکونه

بابولالې: بابولالې هغو ځانګړو او ولسي سندرو ته وایي چې د ښځو له خوا جوړې شوې دي او بیا د همدوی له خوا د واده په ځانګړو ورځو او په مختلفو وختونو کې ویل کېږي. په واده کې د بابولالو د ویلو وختونه لکه (د ستنې راوړل، د پوښ ورځ، د مال د حلالولو وخت، د سر خلاصولو وخت، د جامو بدلولو، د نکریزو شپه، د سرجوړولو سهار، د ښځو ګډېدل، د ورایزو د راتګ وخت، د ناوې د رایستلو وخت، د خسر کور ته د ناوې راوړلو وخت). په دغو وختونو کې بېلابېلې بابولالې ویل کېږي دا لاندې یوه نمونه د بابولالې ده د ستنې د راوړو وخت کې:

راغی رومال راغی رومال پټ دی په قبو کې
د (پلانکي) په کې اینبی سر یې لوړ دی تربرو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

روماله په جوړو - جوړو دې وړمه
روماله د لوټو په زور دې وړمه
لمر راوخوت په چنارو پورې
رومال مو راوړو کلي کې ګوري.

چاربیتې: چاربیتې هم د ولسي ادب غوره او مهمه برخه تشکیلوي او هره چاربیته د پښتو په موسیقۍ او ساز کې ځان ته په زړه پورې اهنګ، وزن او زړه وړونکې نغمه لري. په چاربیتو کې زیاتره نکلونه او کیسې ویل کېږي. چاربیتې عموماً پر دوو برخو وېشل کېږي:

الف- ساده چاربیتې
ب- زنځیري چاربیتې

د ساده چاربیتو د مسرو شمېر له څلورو مسرو څخه پیل تر شلو مسرو څخه زیات دی او د زنځیري چاربیتو د مسرو شمېر له شپږو مسرو څخه شروع تر اتو مسرو، نهه مسرو او داسې نورو پورې رسېږي.

د ساده چاربیتو او زنځیري چاربیتو نمونې دادي:

ساده چاربیته:

توره ده نجلۍ تور یې په غاړه لونګین دی
تور زړوکی کړي، تور کمیس یې کمرچین دی
تورې سترګې راغله تور وربل خو یې رنګین دی
تورې لېونی کړم، تور د زلفو یې ټالونه دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنځيري چاربيته:

ښـــه ســـينه، رنګينـــه، ســـنګينه د ليلـــې
شـــين يـــې خـــال دی دلال دادی حـــال د ليلـــې
قلنـــدر ســـتا د دره هـــر ســـهار دی جانـــان
ټيـــک د ســـر دې ســـره زر، ښـــه نظـــر د جانـــان
خزانـــه، نازدانـــه، جانانـــه، کـــه ګيلـــې
ښـــه ســـينه، رنګينـــه، ســـنګينه، دليلـــې
نـن يـې شـال، دی کشـال، زانګـي خيـال د ليلـې
شـــين يـــې خـــال دی دلال، دا دی حـــال د ليلـــې
تر پايه...

د يادونې وړ ده چې د چاربيتو ويونکي معلوم دي.

کيسې: کيسې هم د پښتو د ولسي ادب يو په زړه پورې برخه تشکيلوي، تقريباً درې نيم زره کلن تاريخ لري. د کيسو منبع د اريايي قومونو د شمېر دوام او پيروي ده، خو د کيسو د شروع کېدو نېټه نه ده معلومه. د اکثره کيسو ويونکي معلوم دي او زياتره کيسې د ولسي شاعرانو له خوا په نظم شوي ډول ويل شوي دي، چې د عبدالغفار کيسه دلته د نمونې په توګه راوړو:

د نمرود په زمانه کې راغلی په کيسه کې
پيدا شو ابراهيم خليل الله دوست د اکبر و بېشکه پيغمبر و
ترپايه...

د پښتو په ولسي ادب کې ځينې نور ملي وزنونه هم شته چې يوازې نومونه يې را اخلم، لکه: فالونه، نکلونه، متلونه او داسې نور...

(c) ketabton.com: The Digital Library

د میندو سندرې او پښتو نکلونه

پښتنې میندې چې کله له خپلو کارونو څخه وزګارې شي، نو بیا ماشوم کله په غېږ کې او کله هم په زانګو کې واچوي او د ماشوم ویده کولو، په خبرو راوستلو او کرارولو لپاره په خپل خواږه اواز او خاص اهنګ ځینې سندرې خپل ماشوم ته وایي او په دې توګه د مورولۍ فطري مینه د سندرو په جامه کې ماشوم ته وړاندې کوي، ددغو سندرو له ویلو سره میندې خاص اکټونه کوي چې ماشومان یې اکټونو ته متوجه کېږي، ژړا بس کوي او پر خندا پیل کوي. د پښتني فولکلور لیکوال د میندو سندرو په باب وایي: ((د پښتني مور مینه ناکه غېږ په حقیقت کې د شعر او ادب د زده کړې لپاره هغه ابتدایي مکتب دی چې ملالې، نازو، ایمل خان او خوشال خان په کې روزل کېږي چې بیا وروسته څوک په کې د علم او ادب اتلان او څوک په کې د جګړې باتوران شي.)) (د پښتو شفاهي ادبیات ۳۳-۳۶ مخونه.)

د میندو سندرې سېلابوتونیک او څپه ییز اوډون لري، د مسرو څپې یې لږې او ډېرې وي او جوړښت او سکښت یې له پخوانیو لرغونو اریایي سرودونو سره سر لګوي، په دې سندرو کې پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

للوګانو سربېره نورې وړې وړې منظومې هم شته چې کله کله ځينې کوچنۍ روزنيزې کيسې هم په کې وي.

د ميندو ځينې للوګانې، اللو، ټاټۍ او ځينې نورې سندرې د لومړي ځل لپاره ډارمستټر (د پښتونخوا د شعر هارو بهار) کې خپرې کړې، بيا وروسته ځينو نورو پوهانو ډېرې دغه سندرې راټولې او خپرې کړې، ښاغلي ډارمستټر په هارو بهار کې ليکلي:

((نقل دى چې د سکانو د پاچاهۍ په دوران کې يو سک له يوسفزو ځخه يوه پېغله لاهور ته وتښتوله، يو کال وروسته چې د هغې نجلۍ ورونه خبر شول، ورپسې ورغلل هلته د نجلۍ يو زوى هم پيدا شوى و. کله چې دغې ښځې خپل ورونه وليدل ځښتن يې شراب ځښلي وو او نشه په کټ کې پروت و، دغې ښځې خپل ماشوم په زانګو کې واچاوه او ددې سندرې په ويلو يې هغوى پوه کړل چې دننه راشي.))

(پښتو شفاهي ادبيات ۳۴-۳۶ مخونه.)

ټـــاټۍ زنګــــوټۍ مــــه راځـــــئ غلــــو
پـــه کــوزې لارې مـــه ځـــئ، پـــه بـــرې لارې ورو
دننـــه دواړه ســـپي دي هغـــه مـــې تړلـــي پـــه نـــاړو
په کرونجي باندې منګی دی هغـه پټ په کټورو
دننـــه پروټـــــی دی هغــــه ډک پــــه اشــــرپو
ايــړ دلــې ويــده دی تاســو راشــئ پــه ورو ورو
کــافر شــراب خــوړلي خبــر نــه دی پــه راتلــو
اوس که دی خبر شي خلاص به نه شي په خوارو
کــافر دی شــراب خــور، نــه خبرېــږي پــه نــارو
ماشــوم پــه دلــې پــردم نــه بــه ژاړم پــه زارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه سندرې چې يوې تاريخي زمانې ته اشاره کوي او هغه پر پښتنو باندې د سکانو د يرغل او تېرې زمانه ده، ددغې سندرې زمان او مکان نه دی څرګند چې څه وخت او د چا له خوا په کوم ځای کې ويل شوې، خو د سکانو پرضد د پښتنو د مبارزې غبرګ زموږ غوږونو ته رارسوي.
د ماشوم پر کرارولو او ويده کولو سربېره بله ګټه داده چې ماشوم د خپلې مور له خبرو سره اشنا کوي او ژر پر خبرو راځي.
لکه دا سندره:

يو يې سپينکی مخ دی لکه پوځه د چوپان
يو يې لوړه پوزه ده لکه پوله د ديکان
دوې يې غټې سترګې دي که ګاټې د ميدان
دوې يې نرۍ وروځې دي که توکې د کوران
دوې يې نرۍ شونډې دي که مزي د ګرېوان

ميندې له ماشومتوبه خپلو ماشومانو ته د دوی د پلرونو او نيکونو د تورو ستاينه کوي او له ټوپک او وسلې سره يې بلدتيا او اشنا کول غواړي لکه:

پلانکي جانه ښايسته ښه دې توره ښه وسله
په ښايسته نيلي سپره چې نيلی دې تماشې کا
تور نازيان دي ورسره
اللو اللو-اللو پلانکی جان داسې للو دی لکه ګوډی د رنجو
چا وهلی، چا وهلی هلکانو جنکيانو په صحرا وهلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مور او پلار نیا یې په غلا وهلی
اللو للو-للو خوب دې درشي په لېمو، خوږ دې لرې له هډو.

پښتو نکلونه:

نکلونه د پښتو ولسي ادبیاتو یو ځانګړی صنف دی، کله چې په انساني ټولنه کې د پېښو منځته راتګ د انساني ژوند بڼه واړوله او انسان د ژوند له سړو تودو سره مخامخ شو او د طبیعت د معماوو په باب یې ځان د فکر په سمندر کې ډوب ولیده، نو د خپل وجود تر توان زیاتې هیلې او تلوسې ورسره پیدا شوې، نو له دغو ټولو څخه یې نکلونه جوړ کړل، چې دغه نکلونه ځینې خوله په خوله او سینه په سینه تر موږه راورسېدل او زیات شمېر یې د نېستۍ غېږې ته لاړل، د مرګ وروستۍ سلګۍ یې ووهلې مړه شول او خاورې ځینې جوړې شوې او «ځینو یې لا بیا د مدرسو درسونه جوړ کړل او د اووم هنر یا د سینما د ځوان هنر پرده یې ونیوله»

د هر ولس له نکلونو څخه د هغه ولس د بېلو تاریخي او کولتوري دورو د ژوندانه وضعه او ټولنیز مناسبات څرګندېږي او په هغو کې له تصویري او خیالي افسانو څخه چې د راویانو او لیکوالو له فانتازیو او فکري روښونو څخه راوځي او د ناحقیقي موجوداتو لکه ارباب الانواعو، دېوانو، پېریانو، ښاپېریو او کله کله سحر، جادو او منتر او خیالي دنیاوو او داسې نورو نامریي شیانو څخه نیولې بیا تر واقعي پېښو او جریاناتو پورې ټول په کې وي. په هغو زمانو کې چې انساني ټولنه، کولتور او ثقافت په لومړنیو دورو کې و، نو د داسې ټولنو طبیعي او ټولنیز شرایط بېخي محدود و او هر

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه يې په رښتينې توګه نه پېژندل، نو له افسانو او خيالي نکلونو ځخه يې د شيانو په پېژندلو کې اشتباهات اخيستل.
پښتو نکلونه هم چې د پښتون ولس د حيات، ټولنيز ژوند او ټاکلو کولتوري شرايطو استازي او د دوی د ژوندانه د ټولو تاريخي او کولتوري دورو او د ټولنيزو اقتصادي مناسباتو ځرګندوی دي.
مهمه ځانګړنه يې داده چې په نکلونو کې د باداری او مريتوب صحنې نه ليدل کېږي دا ځکه چې د ځينو پوهانو په عقيده، پښتنو د مريي ساتنې اجتماعي، اقتصادي فورماسيون نه دی تېر کړی، خو د قبايلي نظام د مېړانې، وطنپالنې او ولس دوستۍ جذبې زياتې په کې شته او له همدې امله ده چې په مېړانې، زړورتوب او رښتينولۍ او مېلمه پالنه کې يې زيات شهرت موندلی دی. ملي کولتور او ملي تاريخ پرې تر هر څه ګران دي او د تاريخ په ډېرو نازکو او حساسو مواقعو کې يې د پرديو د يرغلونو پر وړاندې درېدلي دي.
پښتو نکلونه د شکل او مضمون له مخې ازاد دي، د کوم ځانګړي ليکوال له خوا نه دي تهيه شوي چې ځانته د ليکنې او افادې خاص اسلوب او قوانين ولري او يا دې پر يوه خاص سبک روان وي، نکل د خلکو له خوا ويل شوی او د زمانې په تېرېدو سره په کې تغيرات راځي، هره تاريخي دوره او هرتمدن خپل خاص مهر او نښان ورباندې ږدي او د خلکو له ژوند سره يوځای ژوند کوي له خلکو سره يوځای حرکت کوي، مختلفې تاريخي پېښې او مختلف حالات د مختلفو ضرورتونو له مخې منظموي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نکل کې هر څه په مجرد شکل څېړل کېږي، ښایست، زور، لښکر، پیسې، جګوالی او هر څه یې مجرد دي او د ذهني پاچا نوم اخیستل کېږي خو د دربار د عظمت په باب څه په کې نه شته.
د لښکر نوم اخیستل کېږي، خو له دې لښکر سره په کې یو کس مقاومت کوي ښایست په کې یاد ېږي، خو د ترسیم درک په کې نه وي.
د نکل ویونکي معلوم نه وي او د زمانې له تېرېدو سره یې سم تغیر کړی وي، وړې پېښې پر لویو اوښتې وي او کرار کرار یې د مسابقې پله درنېږي، معمولاً د تجارتي اړیکو، مهاجرتونو او یو بل ته د قومونو د نږدېوالي په نتیجه کې د یوې حوزې فولکلور او نکلونه بلې حوزې ته نفوذ کوي، د خپل سفر په بهیر کې کله خپل اصلي ټاټوبی ورک او په هره ژبه ژباړل کېږي او هرې کولتوري حوزې ته چې ننوځي هغه ژبه او هغه کولتوري حوزه یې د شکلیت دعوه کوي. همدغه ده چې هغه بله ژبه او کولتور پر دغو نکلونو اغېز ښندي او فولکلوریک نکلونه له خپل سوچه والي څخه راباسي. د بېلګې په توګه د لیلی او مجنون نکل چې هره کلتوري حوزه پرې خپله ټاپه لګوي او خپل یې بولي، خو پښتو نکلونه د ښامارانو، پېري، دېو، جادوګرانو او نورو خارق العاده وسیلو راتګ د دې مانا نه لري چې دغه نکلونه دې پردي اوسي، دا د پښتو خپل فرهنګي میراث دی چې سینه په سینه ورته رانقل شوی.
د نکلونو پېښې او ټولنیز حالات کاملاً د پښتنو د ژوند د یوې خاصې تاریخي زمانې نماینده ګي کوي، ځکه نکل که هر څومره بدلون ومومي او تر هر تاثیر لاندې راشي بیا هم پر خپل ځان باندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د يوې ټاکلې او مشخصې کولتوري حوزې مهر او نښان لري، د بېلګې په توګه د مومن خان او شرينو نکل ته که هر څه ښامار او دېوان ورداخل شي او د يوې ښاپېرۍ پرځاى سلګونه ښاپېرۍ او دېوان ورننوځي بيا هم د نکل مضمون چې پر ولور او تربورګلوۍ ولاړ دى او د پښتنو د يوه خاص ټولنيز اقتصادي حالت نمايندګي کوي پر خپل ځاى ولاړ دى.

ډېر داسې پښتو نکلونه شته چې د پښتني فولکلور نمايندګي نه کوي او د نکل له مانا او وسايلو څخه له ورايه دا برېښي چې دا نکلونه بايد د ګاونډيو د کولتور او فرهنګ نمايندګي وکړي او يا دې ګاونډيانو له خوا د پښتنو کولتوري حوزو ته راننوتي وي او د پښتنو د خپلو ځانګړو ټولنيزو او تاريخي شرايطو پر بنا په کې خپل ټولنيز مسايل څرګند کړي او د خپل فولکلور مشخص اتلان يې وربانـدې تپلـي خـو ددې خبـرې مانـا دا نـه ده چـې مـوږ دې فولکلوريک نکلونه تصفيه کړو او يا دې په خپل لاس فرهنګي ميراث نورو ته وروبښو، ځکه دغو نکلونو د پښتنو د ژوند په خاصو ټولنيزو او اقتصادي شرايطو کې ټاکلي رولونه درلودلي دي. پښتنو په خپل وار د دغو نکلونو په بشپړولو کې رول درلودلی دی، دې نکلونو د ژوند د همسفر په توګه له دوی سره يوځاى ژوند کړی دی او د دوی د ادبياتو اصطلاحاتو، ټولنيزو هدفونو، د بيان طرز، لهجو او ژبې څخه يې اوبه څښلې دي. د بېلګې په توګه د فرهاد او شيرينو کيسه، د ليلى او مجنون کيسه، د سيف الملوک او بدرۍ جمالې کيسه ټولې هغه کيسې دي چې پښتنو د خپل کولتور اغېزې باندې ښندلې دي، چې هېڅوک به دا فکر ونه کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا دې ګوندې د بلې کولتوري حوزې څخه دلته راغلي وي دا خبره به سمه او رښتیا وي چې فولکلوري نکلونه د اوسنیو ریالیستیکو نکلونو او داستانونو او لنډو کیسو پر سبک نه وي ترتیب شوي چې بېلابېلو ټولنیزو نیمګړتیاوو او ستونزو ته په منطقي توګه ګوته ونیسي او د بېلابېلو ټولنیزو پېچلو مسئلو ریښې دې وښیي او د حل منطقي لاره دې ورته پېشنهاد کړي. نکلونه د ټولنیزو نا انډولیو، د زمانې له ناخوالو، استبداد او تېري څخه د خلکو د خلاصون لپاره مهمې او له خوشبینیو څخه ډکې لارې پېشنهادوي.

ښاغلی سلطان محمد صابر وایي: ((نکلونه ځکه چې زموږ د خپلو اذهانو پیداوار دي او موږ د خپلو پخوانیو عاداتو، خیالاتو، روایاتو او مزاج پر اساس تخلیق کړي او تراشلي دي ځکه نو په هغو کې زموږ د ژوند یوه فلسفه پټه ده، هغه ساده او صفا فلسفه کومه چې زموږ په ساده او سوچه او اسانه ژبه بیانېږي، زموږ روحي تنده داسې ماتوي لکه د اوړي د روژه دار تنده چې په سړو اوبو ماتېږي او له همدغه امله زموږ مخصوص قومي ذهنیت پخېږي کوم چې د یو قوم د بقا لپاره ضروري دی.

نکلونه چې اکثره یې د یوه خاص منظور لکه خیر او شر ترمنځ د مبارزې په منظور منځته راغلي، خو هېڅ وخت د خیر د بریالیتوب لپاره له منطقي وسیلو څخه کار نه اخلي، نکل ویونکی د خیر او شر ترمنځ په مبارزه کې هېڅوخت بې طرفه نه وي، که د شر د ماتولو لپاره منطقي وسایل په لاس کې نه وي، نو بیا هغه دي چې نکل ویونکی د ملنګ دعا، د زمریانو مرستې، د سیمرغ دوستۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او نورو ته مخه کوي، لکه د سیف الملوک او بدرۍ په کیسه کې چې سیف الملوک د ښامار له پنجو د سیمرغ بچي ژغوري او بیا یې همدغه سیمرغ د ډېرو غرونو ګړنګونو او سیندونو څخه پورې باسي او مزل یې ورلنډوي، د پښتو نکلونو یو ستر او ځانګړی خصوصیت دادی چې د نکل اتل په کې تل د مېړانې او حماسې د سمبول او ښځه په کې د وفا د سمبول په توګه ستایل شوې او ښځې تل یا خو د خپل ملګري او مېړه په نامه سر سپین کړی او یا ورپسې مړه شوې ده.

بل خصوصیت یې دادی چې پښتو نکلونه تل د هلک او نجلۍ په مېړانه په ډېره تراژیدیکه بڼه پای ته رسېدلي دي. حال دا چې د نورو ولسونو نکلونه او یا پېښې زموږ کولتور ته له نورو حوزو څخه راغلي. نکلونه اکثره د هلک او نجلۍ په یوځای کېدو او وروسته تر ډېر اخو ډب په بریالیتوب پای ته رسېږي. لکه د سیف الملوک او بدرۍ، جلات او محبوبې نکلونه چې په پای کې یې کامیابي حاصلېږي او د ادم او درخانۍ، مومن او شرینو، رابیا او فتح نکلونه چې اصیل پښتو نکلونه دي او د مین او مینې په مړینه پایته رسېږي، البته استثنائات به وي مګر پښتو اکثره نکلونه تراژیدیک دي او د اتل او اتلې په مړینه پایته رسېږي.

بل دا چې پښتني نکلونه د پښتني ټولنې د کولتوري اصولو پر اساس ترتیب شوي او هغو سوالونو ته ځواب وایي چې ټولنه یې غواړي.

پښتو نکلونه په لومړي سر کې پر دوو برخو وېشل کېږي؛ یوه برخه یې هغه نکلونه دي چې زموږ د ولس له زړه څخه یې الهام اخیستی

(c) ketabton.com: The Digital Library

او رامنځته کوونکي او اتلان يې ددې خاورې بچې دي او بل هغه چې د نړيوال فولکلور د لړۍ په سلسله کې بېلابېل ملتونه سره ښنلوي. د بشري نړۍ ګډ فولکلوري ميراث دی او زياته برخه يې د دېوانو او پېريانو الوتنې او د کوه قاف او باغ ارم ليدنه د سترګو په رپ کې وهي.

د موضوع له مخې د پښتو خپل نکلونه چې اکثره واقعي دي او د نکل په بڼه راپاتې دي پر دوو برخو؛ رزميه او بزميه باندې وېشل کېږي او په خپله ارته لمن کې د پښتنو د مينې، ننګ، غيرت، مېړانې، پښتو او د افغاني ټولو وياړونو او پښتني قانون ډېرې ښې بېلګې رانغاړي. اکثره د فيوډالي نظام عکاسي کوي، موږ ته زموږ زوړ او پخوانی تهذيب راښيي او ددغو نکلونو په واسطه موږ د خپل ولس ذهني وده په ډېره ښه توګه معلومولای شو او په زړه پورې تاريخي مواد را په ګوته کوي او زموږ د ملت ټول روايات، عقيدې، دودونه او ملي عنعنات خوندي کوي، خو ځينې نکلونه بيا خيالي او وهمي مطالب او موجودات ډېر لري.

د جوړښت له پلوه پښتو نکلونه کله اوږده وي او کله د ننني ناول غوندې په کيسه کې کيسه راځي او ځينې يې بيا لکه د اوسنيو لنډو کيسو غوندې خصوصيات لري.))

ښاغلی سيال کاکړ (د پښتو نکلونه) نومي کتاب په يوه برخه کې د پښتو نکلونو په باب ليکي: ((ځينې وايي چې د پښتو ادبياتو اوسني شکلونه لکه ناولونه، ډرامې او افسانې د نکلونو پرمختللې بڼې او بېلابېل شکلونه دي او له ولسي نکلونو څخه زېږېدلي دي. پښتو نکلونه له پښتني محيط څخه رنګ اخلي او د پښتني ټولنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېر ښه استازي يې بللای شو ، دغه نکلونه د خلکو په ژبه جوړ شوي، په زړه پورې ربط، لوړ تخيل او خوندور تنظيم په کې په نظر راځي او زيات شمېر فولکلوري پانګې لکه اصلاحات، محاورې، پښتني نومونه او تکيه کلامونه په خپله ارته لمن کې رانغاړي. دغه نکلونه له فني نظره ځای ځای نارو ته هم ځای ورکوي چې په ملي اوازونو جوړې شوې دي.)) (پښتو شفاهي ادبيات، ۱۱۰-۱۱۹ مخونه)

د نکلونو د ټولولو په برخه کې استاد محمدګل نوري لومړی پښتون دی چې پښتو نکلونه يې په کتابي بڼه خوندي کړي. ده ددغو نکلونو لومړی ټوک د (ملي هنداري) د لومړي ټوک تر سرليک لاندې پر (۱۳۱۷ل) کال د پښتو ټولنې له خوا، دويم ټوک يې هم د (ملي هنداري) تر سرليک لاندې پر (۱۳۲۵ل) کال خپور کړ او درېيم ټوک يې هم د (ملي هنداري) تر سرليک لاندې پر (۱۳۵۲ل) کال هغه وخت چې دده د ژوند وروستۍ شپې ورځې وې، د کندهار د احمدشاه بابا د کتاب چاپولو موسسې له خوا خپور شو.

بيا نو دلته پر (۱۳۲۳ل) کال ښاغلي ميراحمد ګربز په (۱۷۵) مخونو کې (د ګوربزو کولتور او فولکلور) ترسرليک لاندې مجموعې په يوه برخه کې يو شمېر کيسې خپرې کړې. ښاغلی ګوربز اوس هم د نکلونو پر راټولولو لګيا دی، هيله منه يم چې دغسې سلسلې ته دوام ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونې دوره کې د افسانوي کیسو اخلاقي بڼه

سریزه:

دا لنډه لیکنه یا مقاله مې د محترم استاد اسمعیل یون په لارښوونه چې د کورنۍ دندې لپاره یې راته کړې وه، د لرغونې دورې د افسانوي کیسو پر اخلاقي بڼه ترتیب کړې ده.

افسانوي کیسې به د ساعت تېرۍ لپاره ویل کېدې او په ریښتیا او دروغو پسې یې چا سر نه ګرځاوه، په دې کیسو کې ډېر مبالغه امېز مسایل شته، خو اخلاقي او روزنیزه برخه یې هم د پام وړ ده. په دې ډول کیسو کې د پېریانو، ښاپېریانو، دېوانو، جادو، مداریتوبونو، غړېدونکو ځناورو، مارانو، مرغانو او داسې نورو شیانو په باره کې زیات مواد او معلومات شته او د خلکو پر ذهنونو یې ډېر ښه او مثبت اثر کاوه.

مخکې تر دې چې په لرغونې دوره کې د افسانوي کیسو پر اخلاقي بڼه خبرې وکړو، باید لومړی د افسانو او کیسو په اړه یو څه پوه شو. افسانې او کیسې هغه فولکلوري مواد دي، چې د اړوندې ټولنې کولتوري ایډیالونه او ژور عمومي احساس په کې ځلېږي او د ایډیالوژۍ هېنداره یې ده. له هنري لیکنو سره یې توپیر دادی، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

افسانې او کیسې له عمومي دودونو او دستور سره سم متن، موضوعګانې او سبک کاروي او زيار باسي، چې د ښکلا په غرض پر ژبه باندې يو خاص شکل تحميل کړي.
له تاريخ سره څلور توپيرونه لري:
لومړی دا چې تاريخ د څرګندو نېټو په ترتيب پر زماني تسلسل ولاړ بيان دی، خو افسانې او کيسې زياتره نېټې نه لري.
دويم دا چې د تاريخ کرکټرونه معقول او د افسانې او کيسې کرکټرونه ډېر ځله نامعقول وي.
دريم دا چې تاريخ ليکنه نوې ده او په مدني مرحلې پورې اړه لري، مګر افسانې او کيسې زياتره تر مدني مرحلې پخوا د وحشت او بربريت په مرحلې پورې اړه لري.
څلورم دا چې په تاريخي ليکنه کې د پېښو ترمنځ اړيکې جوخت او ټينګ وي، خو په زياترو افسانو او کيسو کې د پېښو ترمنځ اړيکې سست او ډېر ځله شلېدلې وي.
افسانې او کيسې د يوې ټولنې د معلوماتو هغه مجموعه ده چې د يو منشور حيثيت لري او ډېر ځله له کوډو او جادو، دودونو، غير اسلامي مذهبي مراسمو، ټولنيز جوړښت او داسې نورو شيانو څخه د مخابراتي وسيلې او عملي لارښود په توګه دنده سرته رسوي.
افسانې او کيسې د خلکو عقيدې بيانوي، ټينګوي او سمبالوي يې، تقوا او فضيلت بابوي او څاري يې، مذهبي دودونه او عقايد تبليغوي، ځکه نو د بشري مدنيت ارزښت ډېر ارزښتناک توکي بلل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افساني او كيسې د ځينو خلكو د فكر او عقيدې پر خلاف هېڅكله بې ارزښته مواد نه دي، بلكې هره افسانه او كيسه د انساني ژوند په اركانيزم كې يوه فعاله قوه ده كه څه هم د يو روښنفكرانه او هنري تخيل زېږنده به نه وي، خو د لرغونو انسانانو د ايمان او عقيدې او اخلاقي حكمت ډېره ښه نمونه يې بللاى شو.

په زياتره افسانو او كيسو كې يو لړ ابهامونه، بې ربطي او ځينې چټيات موجود وي، خو سره له دې هم دا افسانې او كيسې كوښښ كوي چې نړۍ ته يو شكل او صورت او انساني ژوند ته يوه مانا او مفهوم وركړي.

په لرغونې دوره كې به كيسې او افسانې په كليو كې د نكل چيانو له خوا خلكو ته اورول كېدې او خلكو به په ډېره مينه اورېدلې، خصوصاً د ژمي په لويو شپو كې. دې كيسو او افسانو كه څه هم واقعي بڼه نه درلوده، خو بيا هم د خلكو پر ذهنونو يې ډېر مثبت اثر كاوه، دا ډول كيسې د يوې ټولنې ارزښتونه بيانوي او فرد د خپل كولتور له هدفونو او معيارونو سره اشنا كوي، دا كيسې په دې غږېږي چې سړيتوب او مېړانه څه شى ده، ستر شخصيتونه څنګه زېږي، څنګه ژوند كوي او څنګه مري. په همدې توګه انسانانو ته لارښوونه كوي، ژوند ته مانا وركوي او د حركت سمت يې ټاكي.

اخځونه

۱- د فولكلور تاريخچه، حبيب الله جاج پښتون زوى.

۲- د پښتو ادبياتو تاريخ، لرغونې او منځنۍ دوره سرمحقق زلمى هېوادمل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونو ادبیاتو کې ملتپالنه

ملتپالنه یا ولسپالنه داسې روحیه ده چې په طبیعي ډول په هر چا کې وي، خو په ځینو کې لږه او په ځینو کې ډېره. له نېکه مرغه د پښتو ادب په ټولو دورو کې د ملتپالنې روحیه زموږ په لیکوالو او شاعرانو کې لیدل کېږي. څنګه چې ماته ملتپالنه د پښتو ادب په لرغونې دوره کې د کورنۍ دندې په هکله راکړل شوې ده، نو ما هم په همدغې دوره کې ملتپالنه چې په کومو اشعارو کې ځلېدلې ده، راټوله کړې او څېړلې چې په لاندې ډول یې وړاندې کوم:

هغو شاعرانو چې په لرغونې دوره کې په خپلو اشعارو کې ملت پاللی دی په لاندې ډول دي:

۱ - بېټ نیکه: بېټ بېټني او بټین د بېټ نیکه له نامه سره تړلي نومونه دي. په تذکرة الاولیا کې دا څرګندېږي چې ممکن بېټ نیکه دده د هغه شعر چې (لویه خدایه) نومېږي، د تحلیل له مخې نوموړی بنایي د (۳۵۰هـ.ق) په شاوخوا کې مړ وي او دده دا مناجات د ویدا او اوستا له سرودونو سره پرتله کېدی شي، دده مناجات داسې دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویـــــه خدایـــــه لویـــــه خدایـــــه
ســــتا پـــــه مینـــــه پـــــه هرځایـــــه
غـــــــر ولاړ دی درنـــــــاوي کـــــــې
ټولـــــــه ژوي پـــــــه زاري کـــــــې
دلتـــــــه دي د غـــــــرو لمنـــــــې
زمـــورږ کېـــږدی دي پـــه کـــې پلنـــې
دا وګـــړي ډېـــر کـــړي خدایـــــه
لویـــــه خدایـــــه لویـــــه خدایـــــه
دلتـــــه لـــــږ زمـــورږ اور بـــــل دی
وور کـــــورګی دی وور بورجـــــل دی
مینـــه ســـتا کـــې مـــورږ مېشـــته یـــو
بـــل د چـــا پـــه ملـــه تلـــه نـــه یـــو
هســـک او مځکـــه نغښـــته ســـتا ده
د مـــــــړو وده لـــــــه تـــــــا ده
دا پالنـــــه ســـــتا ده خدایـــــه
لویـــــه خدایـــــه لویـــــه خدایـــــه.

که څه هم دا یو مناجات دی خو بیا هم په حقیقت کې دا ملتپالنه ده، یانې بېټ نیکه د خپل اولاد او ملت لپاره دعا کړې ده چې په حقیقت کې دا دعا او ملتپالنه ده.

۲- د امیرو کروړ ویاړنه: کروړ د سهاک له پښته دی، دده مشر نیکه شنسب نومېده، د شنسب د پلار نوم خرنګ و، د شنسب د زوی نوم امیر پولاد و چې امیر پولاد د امیر کروړ پلار دی. امیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کروړ پر (۱۳۹هـ ق) د غور په منديش کې پادشاه شو او پـر (۱۵۴هـ ق) کال د پوشنج په جنګ کې شهيد شو.

زه يــم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته
غشی د من مې ځي بريښنا په ميرځمنو باندې
په ژوبله يونم يرغالم په تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نسته
زما د بريو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په وياړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ايوادونه اوجاړ
له ما اتل نسته
زما د توري تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی يم په روم
لــه مــا اتــل نــسته
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راځخه
د هريو رود په څنډو ځم تښتي پلن راځخه
رېپي زړن راځخه
له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سور و کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سورو کړه
ستر مې تربور وکړه
لــه مـا اتــل نــسته
خپلو وګړو لرده لور پیرزوینه کوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مې بولي پر دریځ ستایوال
په ورځو شپو میاشتو کال
لـــه مـــا اتـــل نسته

د امیر کروړ دا شعر ویاړنه ده چې په حقیقت کې یې د خپل ملت ستاینه کړې ده، د خپل ځان د مثال په ورکولو سره یې همغه د خپل ملت د شجاعت، دلاورۍ او ټینګې ارادې ستاینه کړې ده.

۳- د بابا هوتک سندره: هوتک بابا د غلجي کړوسی دی، د پلار نوم یې بارو او د نیکه نوم یې تولر دی او شجره یې ښېټ نیکه پورې رسېږي. پر (۶۶۱) کال په اتغر کې زېږېدلی دی.

پـــر ســـور غربـــل راتـــه نـــن اور دی
وګړیـــه جـــوړ راتـــه پېغـــور دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــول راغـــی
هـــم پـــه غزنـــي هـــم پـــه کابـــل راغـــی
×××

(c) ketabton.com: The Digital Library

غښتلیو ننګ کړئ دا مو وار دی
مغل راغلی په تلوار دی
په پښتنخا کې یې ناتار دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

آ د مرغې غښتلیو راسئ
پر ننګ ولاړ د پښتنخا سئ
توري تیرې غشي تر ملا سئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

زلمو په غشیو کړئ وارونه
د تیرو تورو ګوزارونه
ور وړاندې کړئ خپل ټټرونه
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

زما د زلمو وینې بهیږي
ځمکې او غرونه په سره کیږي
میرخی ځغلي او ترهیږي
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

پښتنو هلئ په غره جنګ دی
سور غر په وینو د دوی رنګ دی
مهال د توري دی د ننګ دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

xxx

(c) ketabton.com: The Digital Library

زلمـــو پـــر تنـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــيو مـــو پييـــه کـــړئ
د پښـــتنخا ځمکـــې ســـاته کـــړئ
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

د بابا هوتک دا سندره په حقيقت کې د خپل ملت او خپل ملک د ستاينې او ساتنې لپاره ويل شوې ده، چې د خپل ملت احساسات راوپاروي او خپل ملت او خپله خاوره له نورو څخه وژغوري چې دا پخپله ملتپالنه ده.

۴- ملکيار غرشين: د ښکارندوی او د شيخ ابوبکر طوسي همعصر دی. غرشين د پښتنو يو مشهور ستانه قوم دی چې پخوا يې يو وچ غر سرسبز او اباد کړی و، نو ځکه دی غرشين بولي.

ثښتن مو مل دی اوس مو يرغل دی ايواد د بل دی
غازيانو ګورئ
ثښتن مو مل دی
توري تېرې کړئ دښن مو پرې کړئ منګولې سر ې کړئ
څه له به تښتو
ثښتن مو مل دی
که ټينګ کړو زړونه پر بري يونه چې زمري يونه
اسلام راڅخه دی
ثښتن مو مل دی
غازيانو راسئ ټول شاوخوا سئ د شهاب په ملا سئ
ثښتن مو مل دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملکیار غرشین دا شعر د ملتپالنې یا ولس پالنې لپاره ویلی دی چې د خپل ملت د جرئت د ډېرولو او د هغوی د رزمي روحیې د تقویه کولو لپاره یې ویلی دی.

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، شهسوار سنګروال نیازي اثر
۲- لرغونی متون، د پوهندوی ډاکتر محمداجان حقپال اثر
۳- د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دوره، د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو غزل د خپل پيدا ښت او پايښت په لوري و ځوري کې

غزل د شرقي شاعرۍ يو ډېر منلی او پېژندلی شوی ډول دی، چې د شرقي شاعرۍ د زياترو د ېوانونو يوه درنه برخه په غزلو پورې اړه لري.
زموږ په ادبياتو کې هم غزل کابو اووه سوه کلن تاريخ لري. د پښتو لومړی لاسته راغلی غزل د اتمې هجري پېړۍ دی.
د پښتو لاسته راغلې غزلې همغه د اکبر زميندا وري غزلې دي چې د پښتو ادبياتو په لومړۍ دورې پورې اړه لري، خو زه غواړم د همدغې لومړۍ دورې په امتداد د پښتو غزل لوري ژورې وڅېړم. که څه هم زموږ بحث او کورنۍ دندې اکثره پر لرغونې دورې راڅرخي، خو څرنګه چې غزل تر بل هر شعري فورم په پښتو کې زيات مطرح دی، نو غواړم چې تر لرغونې دورې وروسته هم د غزل پر څرنګوالي او څومره والي رڼا واچوم.
په دويمه ادبي دوره کې چې د پښتو ادبياتو منظم اثار زموږ په واک کې دي او پښتو ادبيات چې په دې دوره کې تر بېلابېلو فکري او ادبي جريانونو لاندې ايجاد شوي او وده يې موندلې ده په دې ټولو جريانونو کې چې څومره ادبي اثار ايجاد شوي دي، په هغو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

غزل ونډه او برخه درنه ده. پښتو غزل په دغو جريانونو کې ډېرې لوړې او ځوږې ليدلي دي، چې په دې برخه کې موږ د پښتو غزل هغه پالونکي او روزونکي يادوو چې د پښتو ادبياتو تر لومړۍ دورې وروسته يې غزلونه ليکلي دي.

موږ دغسې غزل ويونکي ډېر زيات لرو، چې يوازې د نومونو لړليک راوړل يې خبره اوږدوي، خو زه به په دې برخه کې د پښتو ددغه کټګورۍ ويونکو ځنې ډېر عمده کسان دلته ياد کړم:

۱ - شيخ فريد: د پښتو يو غزل ويونکی شاعر دی. دده په باب زيات معلومات نه شته، يو غزل يې په ((تېر هېر شاعران)) نومي تذکره کې خوندي دی، دده غزل عرفاني رنګ لري او هنري پرداخت يې هم بد نه دی. د ده غزل مقطع داده:

نور عالم دې حورې جنتونه غواړي
دا شيخ فريد دې طمعدار ستا له ديداره ګرځي

دده غزل په خوند او رنګ کې د روښانيانو د معاصرو صوفيانو غزلو ته پاتې کېږي.

۲ - اميرخان هجري: دا سړی د دېوان خاوند شاعر دی، دېوان يې په دوو جلدو کې ترتيب شوی دی، دا دېوان تراوسه پورې نه دی چاپ شوی، په خپلو اشعارو کې يې هجري تخلص کړی دی، دی د دولسمې هجري پېړۍ شاعر معلومېږي. دده غزل هنري ښېګڼې لري او عالي تخيلات روزي، دا يې هم دوه ښکلي بيتونه:

ګل په لړه ژړا وخاندي شبنم ته
يار مې ونه ښود د اوښکو په باران مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چـــې زمـــا د زړه آهـــونـــه ورتـــه رسي
ځکه هسې رنګ کبود شه د اسمان مخ

۳- قنبرعلـي خـان اورکـزی: د سـرور خـان زوی و، د تیـرا پـه کلایه کې اوسېده، صوفي مشر او عـالم سړی و، د انور شاه مرید و، قنبرعلي خان پر (۱۲۰۷هـ.ق) کال د رجب پر میاشت پـه پېښور کې وفـات شوی او هملتـه ښخ شوی دی. دی د اشعارو دېوان او د (اشک قنبر) په نامه یو ځانګړی اثر لري. په دې دویم کتـاب کې یې د کربلا ډېرې سوزناکې پېښې راوړې دي. د قنبرعلي خـان اورکزي غزلـې او نـور اشـعار ډېـر خـواږه او سـوزناکه دي. دده غـزل او نـور اشعار د هنر لوړه مایه او ځینې اشعار یـې لـوړ فکري ارزښـتونه هم لري، ده د پښتو د ډېرو شاعرانو په خواب کې غزلې ویلې دي او د پښتو اشعارو د مطالعې خاوند سړی و، د رحمان بابا د یـوې غزلـې په ځواب کې یې داسې ویلې دي:

کړې چې رحمان مومند سوال ددې غزل و
دا ښکلې غـزل مې په ځواب راسره یووړ

۴- محتشـم: د دولسـمې پېړۍ غـزل ویـونکی شـاعر دی، دده پـه بـاب ډېـر معلومـات نـه دي ترلاسـه شـوي، د غـزل نمونـه یـې ترلاسـه شـوې ده، دومـره ښـکاري چـې د غـزل پـه ویلـو کـې یـې روانـه طبعـه درلوده. د ترلاسه شوي غزل مقطع یې داده:

پاځه وخت د صبحدم شه محتشـمـه
مـحبوبـا خـو تـه بللی په چربـانګ یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- سرورشاه: د ده حالات هم معلوم نه دي، (د پښتو غزل) مولف يې يو غزل موندلی دی. غزل يې رنګيني او جذابيت لري، دده د غزلې مطلع داده:

چې مې نوش کړله پياله د عشق له جامه
خبر نه يمه هر ګز له صبح و شامه

۶- شاه غريب: د ميا حبيب ګل په بياض کې يې شعرونه راغلي دي، د ديارلسمې پېړۍ د اواخرو غزل ويونکی شاعر دی.

۷- غلام محمد خټک: دا شاعر د پښتونخوا د جهانګيرې په سيمو کې اوسېده، پر (۱۹۱۹م) کال مړ دی. د اشعارو مجموعه يې د (رموزخټک) په نامه چاپ شوې ده، ده قصيدې او غزلې ويلې دي.

۸- امګل جان خټک: دا شاعر د پښتونخوا د سيمو شاعر او د څوارلسمې پېړۍ په لومړيو لسيزو کې ژوندی و، د شعر مجموعه يې د (ګلشن امګل جان) په نامه چاپ شوې ده.

۹- محمد نصين: دی هم د ديارلسمې هجري پېړۍ غزلبول شاعر و، ځينې غزلې يې په (ګلزار روه) کې چاپ شوي دي، د يوې غزلې مطلع يې داده:

چې مدام مې فريادونه کړه اغاز
الوتلی مې طوفان دی په شهناز

۱۰- روشن الدين خټک: د خټکو په اکوړه کې يې ژوند کړی دی، د ژوند زمانه يې د څوارلسمې پېړۍ اوايل اټکل شوي دي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو غزلبول شاعر و، غزل یې د قدماوو د غزل رنګ اوخوند لري. په (ګلزار روه) کې یې ځینې غزلې چاپ شوې دي، د یو غزل مطلع یې داده:

هــمېشه د یار له غمه په کوکار ګډ
چېرې نه شوم د وصال په نوبهار ګډ

۱۱ - شېرمحمد: د پښتـین د سیمو دېوان لرونکی شاعر و، په غزل کې یې د نشې سوز لیدل کېږي، د ژوند زمانه یې دیارلسمه هجري پېړۍ ښودل شوې، دېوان یې تر اوسه نه دی چاپ شوی، د یوې غزلې یو بیت یې دادی:

الــهي د حــقیقت په شنه پــیالــه کــې
دا رنګین شراب د عشق په میخانه کې

۱۲ - حمدالله کـاکړ: دی هم غزلبـول شـاعر تېر شـوی دی، د جنوبي پښتونخوا بلوچستان د سیمې د پښیـن اوسېدونکی دی، د ((رساله دلنشین)) په نامه د شعر مجموعـه لري چې شپږ سوه بیتـه ده، دا مجموعه نه ده چاپ شوې او په دې بیت پیل شوې ده:

منور په نور د ځان دی یار زما
لمر ختلی پر جهان دی یار زما

۱۳ - جام محمد کاکړ: د دولسمې پېړۍ د اواخرو او دیارلسمې پېړۍ د اوایلو شاعر و، دی د ږوب د شمامزو په کلي کې اوسېده. تر (۱۲۵۰هـ.ق) دمخه تېر شوی دی. د اشعارو دېوان یې پاتې دی. په دېوان کې یې غټه برخه د غزلو ده، غزلې یې زیاتره د مینې اخلاقي رنګ لري. د وعظ او نصیحت خبرې هم په کې شته. پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځینو غزلو یې د عرفان مالګه دوړېدلې ده، د ده دېوان نه دی چاپ شوی، دا یې د یوې غزلې یو بیت دی:

بې حسابه یم په مینه د خپل یار خوښ
داسې شان به بلبل نه وي په ګلزار خوښ

د غزل دې بهیر ته یوه کتنه:

موږ د همدې بحث په مقدمه کې ولوستل، چې پښتو غزل په پښتو کې کله پیدا شو او د پښتو ادبیاتو د تاریخ په لومړي پړاو کې یې ځنګه پایښت وموند. په دویمه ادبي دوره کې غزل له نویو تمایلاتو سره ځنګه ځان په روښاني اثارو کې څرګند کړ.

په دویمه ادبي دوره کې موږ ته تر (۱۰۰۰) زیاتو پښتو شاعرانو نومونه څرګند دي، دا به مبالغه نه وي که ووایو چې له زرو تنو څخه اتوسوو تنو په پښتو غزل ویلی دی. په دغو غزل ویونکو کې د ځینو بشپړ دېوانونه او د ځینو متفرقې غزلې تر موږه رارسېدلې دي.

ددغو غزلبولو غزلې د بېلابېلو فکري او ادبي هنري جریاناتو تر اغېزې لاندې ایجاد شوې دي، لکه: د پیر روښان غزل، د اخوند درویزه د پیروانو غزلیات، د هندي سبک تابع غزل، د احمدشاهي عصر پورې مربوطې غزلې.

په پورته ټولو یادو شویو جریانونو کې پښتو غزل د فکر او هنر له پلوه یو ډول انکشاف نه دی کړی، بلکې له لوړو ځوړو سر مخ و، د بېلګې په توګه په روښاني اثارو کې ډېر محدود غزلونه د هنر مالګه لري، زیاتره غزلونه یې یوازې تبلیغي اهدافو ته وقف شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دروېزه پـه پیروانـو کـې غـزل سره لـه دې چـې عرفـاني او تبلیغـي اهداف هم لـري، خـو ورسره شریعت پـه کـې د روښـانیانو د زیـاترو غزلو په پرتله په اوچت معیار کې ځای لري. د صوفیانه حلقو غزل تر یوې داسې جذبې لاندې ویل شوی ښکاري چې خاصه روحاني جذبه او خاص کشش لري او پر لوستونکي او اورېدونکي اغېزه کوي.

د خوشال بابا او دده د پیروانو پـه اثـارو کـې غـزل د موضـوع لـه پلـوه وسعت وموند ، هر ډول مسـایل پـه کـې بیـان شـول او هنـري ښـېګڼې یـې هـم د توجـه وړ دي. د رحمـان بابـا پـه دېـوان او دده د پیروانـو پـه اثـارو کـې پښـتو غـزل د خپـل انکشـاف لـوړو پوړیـو تـه وخـوت او د هندي سبک په پیروۍ ویل شویو غزلـو کـې پښـتو غـزل نـوي هنـري کړه وړه خپل کړل.

د پښتو د دغو متفرقو غزلو ویونکو په باب باید ووایو، کـوم پښـتو غزلونه چې دغو غزلبولو ایجاد کړي دي، د پښـتو د ادبـي تـاریخ پـه کوم خاص ادبي جریان پورې اړه نه لـري. د دغـو خلکـو پـه غزلـو کـې هغـه کـه د دولسـمې پېـړۍ دي او کـه د دیارلسـمې او څوارلسـمې د اوایلو ډېری محدودې غزلې هنري او فکري ارزښـتونه لـري، زیـاتره غزلـې هغــه شـور، مسـتي او کشـش نـه لـري چـې د پښـتو غـزل د یوولسـمې پېـړۍ د دویمـې نیمـایي او د دولسـمې پېـړۍ د خوشـال، رحمان او حمید په سبکونو پورې اړوندې غزلې یې لري.

په دیارلسمه پېړۍ کې د غزل پرځـای پـه پښـتو ادبیـاتو کـې داسـتان ته زیاته پاملرنه لیـدل کېـږي. د دیارلسـمې پېـړۍ پـه دویمـه نیمـایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې، زیاتره شاعران د شرقي ادب ځینې داستانونه او حکایات په پښتو نظموي، دا کار په هند او پښتونخوا کې د چاپ د وسایلو په پرمختیا سره زیات بابېږي او په سلګونو داستانونه پښتو ته اوړي او د تاجرانو له خوا چاپېږي او خلکو ته وړاندې کېږي. ددې کار یو علت دادی چې عام خلک له داستاني اثارو سره زیاته علاقه ښیي، نو ځکه تاجرانو به دد غسې اثارو له چاپ سره زیاته مینه ښودله او شاعرانو هم د غزل او دېواني ادبیاتو پر ځای داستاني ادبیاتو ته پاملرنه کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلیمان ماکو تذکرة الاولیاء

په دې لیکنه کې لومړی د سلیمان ماکو پېژندنه او بیا په ترتیب سره د تذکرة الاولیا معرفي او د هغې محتوا په تفصیل سره شرحه شوې ده. اول تذکرة الاولیا په دوو برخو وېشل شوې ده، چې یوه د نثر برخه ده یانې د سلیمان ماکو خپله لیکنه او دویمه د نظم برخه ده چې د شاعرانو شعرونه او نظمونه دي. همدارنګه د سلیمان ماکو نثر په ترتیب سره، په هغو کې د پښتو، عربي او فارسي ژبې لغاتونه او اغېزې چې په دې نثر کې دي، تفصیل او تحلیل شوي دي. همدارنګه د سلیمان ماکو د نثر ممیزات هم تشریح شوي دي.

سلیمان ماکو او تذکرة الاولیاء:

د پښتو ژبې له پخوانیو لیکوالو څخه یو هم سلیمان ماکو دی، دی د بارک خان صابزي ماکو زوی دی، چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده، د ماکو قوم تر اوسه هم په لږ تعداد هورې اوسېږي او په ابدالیو (درانیو) کې شاملېږي. سلیمان ماکو له دې قومه یو پوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل عصر مشهور روحاني او ادبي رجال یې کتلي دي.

دی په خپله وایي چې پر ۲۱۲ هـ تللی وم او د پښتونخوا په غرو او رغو ګرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل، داسې ښکاري چې سلیمان تر دغه مفید او ګټور سفر وروسته بریالی شو چې د پښتنو د نومورو بزرګانو د حال او احوال په باب یوه تذکره ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي.

په خواشینۍ سره چې دا کتاب لا تر اوسه ورک دی، خو لومړي مخونه یې چې اته مخه دي، هغه پوهاند عبدالحی حبیبي پر (۱۳۱۹ل) کال په کندهار کې وموندل او د هغو مخونو عکسونه یې د کابل په کالنۍ (۱۳۱۹ل) او پښتانه شعرا لومړي ټوک کې خپاره کړل.

د تذکرې یو څو پاڼې چې پیدا شوې دي، یا نې څلور پاڼې چې اته مخه کېږي او اووه ډک مخونه دي، ځنې معلومېږي چې سلیمان د پښتنو مشاهیرو احوال په داسې ډول لیکل چې د هغو د ژوندانه وقایع ثبت شي او دا خبره هم څرګنده شي چې پلاني سړي څنګه ژوند کاوه، چېرې اوسېده، پلار نیکه او کورنۍ یې کومه او چېرې وه او له هغه سړي څخه د خلکو په خولو او زړو کې کومه وینا او کوم شعر پاتې دی؟ دی په خپل سفر کې د کاملانو حضور ته رسېدلی او کوم مشاهیر چې مړه وو د هغو مراقد یې موندلي او لیدلي دي او د تاریخي وقایعو په ضبط کې یې ډېر دقت کړی دی چې د تذکرې په دیباچه کې دی په خپله وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((په سنه دولس او شپږ سوه د هجري تللی وم او د پښتونخوا په راغو او کليو ګرځېدم او مراقد د اولياوو او واصلينو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ چې له دې سفره په کور کېناستم او تهاکې وچاودلې د پښتو بيا پاڅېدلم او د څښتنه مې مرستون شوم چې احوال د هغو کاملانو وکاږم او دوی چې هغه ويناوې پاتې کړي دي او پښتانه يې لولي.)) اوس له دې څخه ښکاري چې سليمان ماکو په تذکره کې خپل مشاهدات او د سياحت ليدل شوي او کتل شوي معلومات کښلي دي. د سليمان ماکو تذکرة الاوليا د پښتنو پخوانيو شاعرانو په احوال او اثارو کې زموږ يو پخوانی تاريخي او پوخ ماخذ دی. هغه اوه مخه چې له دې تذکرې څخه زموږ لاسته راغلي، ددغو شاعرانو احوال په کې راغلی دی: بېټ نيکه، ملکيار غرشين، شيخ تيمن، قطب الدين بختيار. دا خبره بايد هم له ياده ونه باسو چې سليمان د پښتنو رجالو په تاريخ ليکلو کې هغه سبک نه دی تعقيب کړی چې د شيخ عطار په تذکرة الاوليا کې تاکلی شوی و، ځکه چې شيخ عطار يوازې د اولياوو د زهد او تقوا حکايات راټول کړي دي، خو سليمان د رجالو د ژوندانه احوال او د دوی اخلاق او کورنۍ او هم ادبي موقعيت ښيي او په دې ډول پوه سړی او سترګور مورخ ښکاري. د تذکرة الاوليا د موندلو په اړه راغلي دي چې تذکرة الاوليا د هلمند د ناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پلټلو پر مهال د پوهاند عبدالحی حبيبي صاحب لاسته ورغله، چې پر مخنيو چاپونو سربېره پر (۱۳۲۱ل) کال د استاد حبيبي د تعليقاتو شرحې او سريزې او له اصل متن سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوځاى د سرمحقق زلمي هېوادمل په زيار چاپ شوې او دغه راز پر (۱۳۷۹ل) كال يوځل بيا د علامه حبيبي د څېړنو د مركز له خوا د هغې د انګليسي متن سره يوځاى چاپ شوې ده، خو تر دې دمخه هم چاپ شوې ده. تذكرة الاولياء په لومړي ګام كې موږ پر دوو برخو وېشو:

الف- د سليمان ماكو خپله ليكنه چې نثر دى او د شاعرانو ژوندليك په كې راغلى دى.

ب- په تذكره كې د شاعرانو راغلى كلام چې په نظم دى.

الف- د سليمان ماكو نثر: تر سليمان ماكو دمخه د پښتو نثر كومه نمونه زموږ لاسته نه ده راغلې، چې پخوا به د پښتو نثر څنګه و او څه ډول سبک يې لاره، خو د سليمان ماكو د نثر پوخوالى دا څرګندوي چې د دغه عصر نثرونه به دغسې پاخه وو او له دې نثر څخه څرګندېږي چې د پښتو نثر د ماشومتوب پړاو تېر كړى او د پوخوالي مرحلې ته رسېدلى دى.

د سليمان ماكو نثر كه په تحليلي سترګه وليدل شي، تر دغو لاندې درېيو عواملو لاندې يې نشونما راته ښكاره كېږي او په هغه چاپېريال كې چې دې نثر وجود موندلى و هم دا درې عوامل موجود وو:

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سليمان پښتون و او د پښتو ژبې ويونكى و، نو طبيعي ده چې دغه لامل به دده د نثر په ادبي بڼه او جوړښت پوره اثر درلود او ښايي چې تر ده دمخه چې كوم نثاران موجود وو د هغو د ليكلو سبک به هم پر ده دروند اغېز درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- په فارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سليمان چاپېريال يې نيولی و، ضرور به يې دده پر نثر هم اثر کړی وي.
۳- په دغه عصر کې فارسي نثر رشد موندلی و، هم په غزني هم په خراسان او هم په هند کې خپل عروج ته رسېدلی و، تاريخ بيهقي او زين الاخبار او د محمد عوفي لباب الالباب او نور کتابونه ددغه عصر مهم منثور اثار دي، ځکه پښتو هم ددغه ادبي چاپېريال په منځ کې ژوند کاوه، نو يې اغېزې هم طبيعي دي.
په دغه عصر کې عربي ادب او عربي ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و، په خپله فارسي نثر هم په ابتدا کې تر دغه اثر لاندې نشونما وکړه. د (۵۰۰هـ) په شاوخوا کې چې کوم فارسي منثور کتابونه وليکل شول، د عربي ژبې اغېزې په کې څرګندې دي، ځکه پښتانه هم له عربي ژبې سره په دغه زمانه کې پوره اړيکي لري، پر پښتو هم د عربي ژبې اثر شوی دی. د سليمان ماکو په حياتي چاپېريال کې دغه درې سايقه موجود وو چې هر يو په ادبي تحول او د ليک او نثر پر ډول باندې طبعاً اثر کوي او زه هم تر دغه درې عواملو لاندې د سليمان نثر تحليلوم:

الف- د سليمان د نثر پښتو لغتونه: که په عمومي ډول سليمان ماکو نثر ارزول کېږي، نو دا تقريباً په نړه پښتو نثرونو کې حسابېدلی شي، ځکه د پرديو ژبو تاثيرات پرې ډېر کم دي او ان که څوک اوس هم پښتو نثر ليکي، نو د نورو ژبو دومره کلمې به ضرور په کې کاروي. د سليمان ماکو له نثر څخه داسې ښکاري چې هغه وخت د پرديو ژبو (عربي او فارسي) تاثيرات پر پښتني ادبي چاپېريال وو، خو دومره زيات نه وو چې ټول نثر متاثر کړي، دلته به

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده د نثر سوچه پښتو لغاتونو ته اشاره وکړم: لوی، استازی، روښان، ویاله، هوسېږم، خاورې، راغه، کلی، پلټل، لوری، موندل، څښتن، پاځېدل، وینا ، لولي، شپه، ستانه، کول، سندرې، یرغل، غرشین، ملګری، ستر، واکمن، بری، مرورل، پاړکی، څرګند ، مېشت او داسې نور. د سلیمان ماکو په نثر کې کارول شوي دي، اکثره پښتو لغتونه اوس هم په خپله هماغه پخوانۍ مانا او مفهوم او هماغه شکل کارول کېږي. د سلیمان ماکو د نثر له پوخوالي څخه داسې ښکاري چې پښتو نثر به تر دې پخوا ښه اوږد مزل کړی وي چې د سلیمان ماکو د مهال داسې پخې مرحلې ته رسېدلی دی.

ب- د سلیمان ماکو په نثر کې عربي لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې یو شمېر عربي لغتونه هم شته، خو دا اکثره داسې لغتونه دي چې مذهبي او عقیده یي مفاهیم لري، دا ډول لغتونه اکثره اوس هم د مذهبي اصطلاحاتو په بڼه موجود دي او ترجمه یا اندولونه یې ډېر ممکن نه برېښي.

عربي ژبې د اسلام تر راتګ وروسته په افغانستان کې خپلې اغېزې وښندلې دا اغېزې لومړی پر فارسي ژبه او وروسته پر پښتو ژبې محسوسې شوې، خو د پښتو په اندول یې پر فارسي ژبه اوس هم تاثیرات زیات دي، دلته به څو عربي لغتونو ته اشاره وکړو: قدوة الواصلین، مراقد ، حمد ، برکت، نصیب،صلی الله علیه وسلم، غریب، هجري، اولیا ، آل، امابعد ، نقل، عبادت،مبارک، واقع، قبول، کفر، شیخ او ځینې نور...

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج- د سليمان ماكو په نثر كې فارسي لغتونه: د سليمان ماكو په نثر كې د عربي په نسبت فارسي لغتونه ډېر كم دي خو د استاد عبدالحی حبيبي په نظر د سليمان ماكو په نثر كې د فارسي ژبې د هغه وخت د نثر څه اغېز شته. د سليمان ماكو تر عصر نږدې دوه سوه كاله دمخه د غزنويانو په عصر كې فارسي نثر ډېر پرمختګ كړی و، ډېر روان، ساده او عام فهمه و، لنډې لنډې جملې يې لرلې او له ابهام او تكلف څخه خالي و. د سليمان ماكو نثر هم ساده سليس او روان دی، جملې يې هم لنډې دي، ابهام، تصنع او تكلف هم نه لري، د فارسي نثر د هغه وخت د خوږلنيو د څه ناڅه اغېزمنۍ ترڅنګ يو شمېر فارسي لغتونه هم د سليمان په نثر كې ليدل كېږي، لكه: سپاس، خاكپای، بزرگ، روزگار، مهربان، درخواست او ځينې نور...

د- د سليمان ماكو د نثر ګرامري جوړښت: سره له دې چې د سليمان ماكو په نثر كې زياتره سوچه پښتو لغتونه كارېدلي دي او ليكنی متن يې هم سړي ته ډېر خوند وركوي. له دې سره سره يې ليكنۍ بڼه له عامې محاورې او همدارنګه د پښتو ژبې له اوسني ګرامري جوړښت سره اړخ نه لګوي. د نثر دا حالت كېدی شي د دوو عواملو له امله رامنځته شوی وي، كېدی شي د هغه وخت د پښتو محاورې ژبه همدا شان يا دې ته ورته وه، يا هم نثر په دې بڼه ليكل كېده او يا هم د عربي ژبې تاثير پر فارسي او د فارسي پر پښتو پرېوتی وي. د سليمان ماكو د نثر په ځينو جملو كې مبتدا او خبر، فاعل او فعل، مضاف او مضاف اليه سره وړاندې وروسته دي، دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار د پښتو له اوسني ګرامري جوړښت سره توپیر لري، کېدی شي د لرغونې دورې نثر همدا بڼه درلوده، خو بیا هم د سلیمان ماکو نثر، د پیر روښان او د هغه د پلویانو او همدارنګه د اخوند درویزه او د هغه د پلویانو تر نثر ډېر زیات خوږ، سوچه او روان دی؛ تکلف، تصنع او ابهام په کې نه شته، دلته به د سلیمان ماکو د نثر ځو ترکیبونه راوړو او بیا به د پښتو ژبې د اوسني ګرامري جوړښت اصله بڼه هم ورسره ولیکو:

د سلیمان ماکو نثر	اوسنی ګرامري جوړښت
وایم حمد وسپاس د لوی خاوند	د لوی خاوند حمد و سپاس وایم
چې دی بادار د کونینو او رحمت د ثقلینو	چې د کونینو بادار او د ثقلینو رحمت دی
په وياله د ارغستان هوسېږم	د ارغستان په وياله هوسېږم
مراقد د اولیاو او واصلینو مې پلټل	د اولیاو او واصلینو مراقد مې پلټل
او تناکې وچاودلې د پښو	او د پښو تناکې مې وچاودلې
سړبن نه درلودل زامن	سړبن زامن نه درلودل
او هر کله به ویل خپل ورور ته	او هر کله به یې خپل ورور ته ویل

او داسې نور ترکیبونه او نورې جملې. دلته موږ د سلیمان ماکو په نثر کې ګورو چې نثر له عامې محاورې څخه لرې شوی دی. په پښتو کې عامه قاعده همدا ده چې اول فاعل راځي بیا فعل، اول مبتدا ده او بیا خبر، خو د سلیمان ماکو په نثر کې دا قاعده تر ډېره حده معکوسه ده.

هـ- د سلیمان ماکو په نثر کې پخواني لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې پر هغو سوچه پښتو کلمو سربېره چې اوس هم په پښتو کې استعمالېږي، ځینې داسې نور پښتو لغتونه هم شته چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا اوس نه کارېږي او یا هم په لږ شاني لفظي تغیر او تحول سره کارېږي یانې متروکې کلمې په کې شته، دلته به دې ډول کلمو ته هم اشاره وکړو.

په تذکرة الاولیا کې کارېدلې بڼه	اوسنۍ بڼه
پښتنخا	پښتونخوا
مرستون	مرسته غوښتونکی (په پخوانۍ بڼه اوس متروکه ده)
لولې	ویلې
جوبله	جنګ پخوانۍ بڼه یې مترکه ده
پپنا	پوپنا
دښنه	دښمن
کتهارو	تورې (پخوانۍ بنه یې متروکه ده)
ډېرزښت	ډېر زیات
ګڼوڼ	شمېر
کول	نسل
بما (بومیا)	لارښود (اوس متروکه ده)
وګروهېد	متعقد شو (دابڼه هم اوس متروکه ده)

او ځینې نورې کلمې چې اوس یا متروکې دي او یا یې هم بڼه کې بدلون راغلی دی، په تذکرة الاولیا کې د دغسې مړو او پخوانیو کلمو شتوالی ددې ادبي تذکرې لرغونتیا او ځانګړتیا په ګوته کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلیمان ماکو د نثر ځینې ممیزات:

اوس چې د پښتو د لومړي نثر اساسي عناصر (د پښتو، فارسي او عربي اغېزې) وڅېړل شول، يو څو نور مهم ادبي ممیزات هم لاندې ذکر کېږي، چې په دې نثر کې لیدل کېږي.

۱- ایجاد: د سلیمان ماکو د نثر يو عمده او ځرګند مزیت د جملو ایجاد دی چې دغه ممیزه يې د فارسي له قدیمه نثره سره شریکه ده تر غزنویانو دمخه تر (۴۰۰هـ) پخوا د فارسي نثر نهایت موجز او جملې يې لنډې دي.

۲- توصیف او توضیح: د سلیمان ماکو په نثر کې ځینې جملې داسې هم شته چې یوازې د توصیف او ښو ځرګندولو لپاره راوړل شوي دا مزیت د فارسي په ساماني سبک کې لرو، خو د غزنوي دورې لیکوالو ښه پسې ډېر کړ او د مطلب د روښانولو لپاره يې ځینې پرله پسې جملې راوړلې چې مقاصد ښه پسې واضح شي، د مثال په ډول (په ویاله د ارغستان هوسېږم او په دې ځمکو یاد بېږم) بل مثال ((شیخ بېټني هوسېد په غره باندې او هلته دېره و)) بل مثال ((د دوی په خدمت خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ)) چې په دغو مثالونو کې دویمې جملې د توصیف او توضیح لپاره راغلې دي.

۳- د افعالو تکرار: د فارسي پخواني لیکوال تر غزنوي دورې دمخه د هرې جملې لپاره د فعل ذکر لازم ګڼي. که څه هم يو فعل په څو جملو کې مسلسل تکرار هم شي. د افعالو تکرار چې وروسته يو ادبي عیب هم وګڼل شو د ساماني عصر په نثر کې عیب نه و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلکې د الفاظو تکرار او د جملو تکرار هم کېده او دغه تکرار په اوستا او پهلوي ژبو کې هم و چې فارسي ژبې ته راغلی و او دا يو قديم ادبي سنت ګڼل کېده. د مثال په ډول سليمان په خپل نثر کې داسې ليکلي: «بختيار په پښتو سندرې کړينه، اوښې تويوينه خدای ته نارې کړينه، غلبلې کړينه، پاړکی لرينه» وګورئ پنځه فصله په يوه ليکه کې سره يوځای دي چې دوه کټ مټ تکرار هم دي. دلته دا بايد هېر نه شي چې د ژبې دغه طبيعي او روان سبک ډېر ښه دی او د افعالو د حذف او عطف ناروا دود وروسته رواج شوی دی، چې کله کله د کلام رنګ او خوند وراړوي، موږ بايد په اوسني نثر کې دغه د افعالو د حذف بدعت رواج نه کړو او د قديم طبيعي او خواږه سبک پيروي وکړو.

اخځونه

١- د پښتو ادب تاريخ، پوهاند عبدالحی حبيبي، ۱۳۸۴ل کال.
٢- د تذکرة الاوليا په اړه د پوهندوی محمد اسمعيل يون مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادب کې د نظم او نثر انډول ؟

نثر او نظم د ادبیاتو دوه مهم ستونونه دي چې ټول ادبیات پرې استوار دي او د یوې ژبې استوارتوب هغه مهال لاټینګ او قایم وي چې دواړه یې پرخپل ځای برابر او ټینګ وي، که یوه خوا زیاته قوي وي او بله خوا کمزورې وي، نو بیا هم شرایط د ډاډ وړ نه دي، نو که ولیدل شي د نظم پله تر نثره له پخوا راهیسې درنده وه یانې نظم ته زیات کار شوی او نثر ته وروسته کار پیل شوی دی، ددې تر شا مختلف لاملونه شتون لري.د پخوانیو اریایانو او د اکثرو قومونو زاړه ادبي اثار منظوم وو او منثور یې ډیر کم او یا لږ پاتې دي.

(ویدا) او (اوستا) کتابونه دواړه منظوم وو او د سانسکریت زاړه کتابونه هم اکثره منظوم دي ، نو له دې سببه د اریایي اقوامو د نظم تاریخ تر نثر دمخه دی، په دې کې هېڅ شک نشته چې د ژبې اساس پر نثر اېښودل کېږي، ځرنګه چې بشر خپل پخواني ادبي اثار په حافظه کې ساتل او د لیک او تحریرفن لانه و ایجاد شوی، نو د حافظې د ساتلو لپاره نظم تر نثر اسانه و او هر وخت به اریایي اقوامو(شاعرانو) خپل دیني او ټولنیز مطالب په نظم کول او حماسي شاعرانو به خپل جنګي او حماسي اشعارپه منظم ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړول. د ویدا قدیم اثار د دغو ریشانو د ذوق نتایج دي . اوستا هم د زردشت او د دده د اتباعو ګیتونه ((سندرې)) دي ، د لرغوني یونان ((ایلیاد او اوډیسې)) هم د (هومر) حماسي سرودونه دي . د پښتو ژبې په ادبي تاریخ کې هم موږ ته تر اسلام را وروسته لومړني منظم اشعار لاسته راغلي او د قدماوو په دوره کې تر (۲۰۰ هـ ق) دمخه د کوم منثور اثر درک نه لرو، فقط د محمد هاشم بن زید سرواني د (سالو وږمه) یو کتاب موږ ته معلوم دی، مګر منظوم اشعار خورا زیات دي . لکه څرنګه چې پخواني اریايي متون سینه په سینه رانقل شوي، وروسته په کتابونو کې ثبت شوي او تر موږ رارسیدلې دي، ځکه پښتو ژبه دپخوانیو منظوماتو په شهادت موجوده وه ، نو طبعاً به یې نثر هم درلود مګر د لیک او تحریر د نه موجودیت په سبب به نثر نه وي ثبت شوی او که وو هم هغه به د زمانې د ناوخوالو څپو له ځانه سره وړی وي، نو ځکه موږ له قدماوو او پخوانو راوروسته د منځنیو لیکوالو په دوره کې چې څلور پېړۍ رانغاړي، د نثر نمونې په لاس کې لرو او نثر لیکونکي پښتانه موږ پېژنو چې کتابونه یې تالیف کړي دي. د مغولو تر تاړاک او چپاول دمخه ((۲۰۰ هـ ق)) پخوا د پښتو ژبې ادبې مرکزونه د غور، هلمند، ارغنداو او د ترنک ورشوګانې وې. دغه مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران کړل او د مدنیت یوه بېلګه یې هم پکې پرېنښوده. نو داسې ښکاري چې د پښتو ډېر کتابونه او علمي اثار هم ورسره تباه او پوپناه شوي دي. یو کلک او مظبوط دلیل شته، چې د (۲۰۰ هـ ق) په حدودو کې چې د نثر کومه نومونه او بېلګه موجوده ده هغه ډېره پخه او خوږه ده ، د یوې ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نثر چې دې درجې ته رارسېږي نو طبعا يې بايد دمخه ابتدايي مرحلې تېرې کړې وي چې د وړکتوب له مرتبوڅخه د زړښت او پوخوالي درجې ته راغلى وي، نو له دې خبرې څخه داسې استدلال کوو، چې بايد ډېر مخکې لږ تر لږه دوه درې پيړۍ پر پښتو نثر تېرې شوې وي،چې د اومې پېړۍ (۲۰۰ هـ ق) کلونو متانت او پوخوالى يې موندلى وي. له همدې کبله ويلاى شو چې د نظم پله تر نثر ځکه درنده ده چې په پخواوختونو کې له يوې خوا د نثر لپاره د املا او انشاء زمينه نه وه مساعده او بل خلکو تر نثر نظم ژر يادولاى او حافظې ته سپارلى شو او نثر ورته مشکل و شايد له همدې امله له منځه تللى وي، نو ځکه يې د نظم په شان ډېرې بېلګې نه شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې ويرنه

په پښتو لرغوني ادب کې لومړنۍ ويرنه شيخ اسعدسوري د محمد سوري زوی د قصيدې په چوکاټ کې د غور د پښتون پاچا امير محمد سوري، چې د سلطان محمود غزنوي په واسطه د «اهنګرانو» په کلا کې کلا بند کړای شو او د ګرفتارۍ په حال کې يې زهر وخوړل، مړ شو، ويلې ده، د قصيدې څو بيتونه په دې توګه دي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هرګل چې خاندي په بهار
هرغټول چې په بيديا غوړېده وکا
رېژوي يې پاڼې کاندي تار په تار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا ترخاورو لاندې زار
د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د ښوزلو وينې توې کاندي خونخوار

×××

سخ په تا ای محمده د غور لمر وې
په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـه پـر تنگـه وې ولاړ پـه تنگـه مـړ سـوې
هـم پـه تنگـه دې پـه تنگـه کـا ځـان جـار
که سـوري دې په تـگ وېر کانـدي وېـرمن سـول
هـم بـه ويـاړي سـتا پـه نـوم سـتا په تېـار
پـه جنـت کـې دې وتـون زمـوږ واکمنـه
هـم پــه تــا دې وي ډېـر لـور د غفـار.

شاعر په دې قصيده کې د فلک له جبر ، جفا او بې پروايۍ څخه سرټکوي، ژاړي فلک ظالم معرفي کوي او شکايت ورڅخه کوي، داځکه چې فلک امير محمدسوري له منځه وړی، د هغه پاچاهي، تاج اوشتمني يې لـه خاورو سره برابر کړي. د طبيعت منظرې، د مرغانو نغمې او نورې زړه کشوونکې ښکلاوې د امير محمدسوري په نشتون کې هېڅ بولي، د هغه مړينه د ملت او وطن لپاره وير او ماتم بولي. له بلې خوا د امير محمد مېړانه او غيرت بيانوي او د هغه د دورې نظم، ابادي او ارامي خلکو ته څرگندوي. لنډه دا چې د امير محمدسوري ټولې برياوې روښانوي او په پای کې د نوموړي مړينه د وطن او قوم لپاره لويه ضايعه بولي.
دا په پښتو لرغوني ادب کې د ويرنې لومړنۍ او بشپړه بېلگه ده، البته تر دې وروسته ځينې شعرونه هم شته چې غمجن حالت بيانوي، خو د شيخ اسعد سوري د ويرنې په شان پوره ويرنې نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبیاتو کې نکلونه او ملي هنداره اثر

سریزه:

د لومړي کال د دویم سمستر د (پښتو ادب تاریخ) مضمون ګران استاد ښاغلي پوهندوی محمد اسمعیل یون له خوا تدریسېږي، استاد یون تل د پښتو او پښتونولۍ لپاره نه ستړې کېدونکې هلې ځلې کړې دي، په دې موخه چې موږ خپل ادبي فعالیت جاري ساتلی وي، نو یې ټول ټولګي ته کورنۍ دندې ورکړې، دا کړنه محترم استاد ځکه وکاروله چې له یوې خوا زده کړیالان له ادبي څېړنې سره بلد شي او بله مهمه موخه یې دا وه چې ټولو راغونډو شویو موادو ته کتابي بڼه ورکړل شي او په پښتو کې یو بل نوی اثر چې هغه هم د یوې ادبي دورې په اړه وي، لوستونکو ته وړاندې شي.

ماته د نورو ملګرو په شان یوه ځانګړې موضوع چې عنوان یې (په پښتو ادبیاتو کې نکلونه او پر ملي هنداري کتاب تبصره) راکړل شوه، ما هم پر یاد عنوان تر خپل وسه کار کړی دی، هیله ده چې د پاملرنې وړ مو وګرځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پایله کې زه له یون صاحب د دغه ادبي فعالیت له امله زیاته مننه کوم او له الله(ج) څخه یې تل په ژوند او پر خپلو سیالانو بری غواړم.

نکلونه

د پښتو د شفاهي ادبیاتو ډېره خوندوره برخه نکلونه دي. دا نکلونه له پېړیو راهیسې د ولس په حافظه کې پاتې شوي او ځینې اشکال یې تر نن ورځې پورې رارسېدلي دي.

نکلونه د پښتو د بېلابېلو سیمو په کلیو او بانډو کې موجود دي، که یو نکل په یوه سیمه کې ایجاد شوی هم وي، په هماغې مشخصې سیمې پورې مربوط نه دی پاتې شوی، بلکې نورو سیمو ته هم ور انتقال شوی او عام شوی دی. په نکلونو کې د انتقال په دې جریان کې ځینې محیطي اصطلاحات، جغرافیایي نومونه او روایات تبدیل شوي او پرځای یې د بلې سیمې اصطلاحات او نومونه راغلي دي.

د زمان په تېرېدو سره د نکلونو په ژبه کې هم تغیر راغلی دی او همدا راز د نکلونو په ځینو روایاتو کې هم تغیرات واقع شوي دي.

د پښتنو په سیمو کې موجود نکلونه پر دوو برخوو وېشلای شو:

(۱) **د پښتنو خپل نکلونه:** چې قهرمانان، محیط او ټول کرړه وړه یې پښتني دي او د پښتنو د اجتماعي ژوندانه په څېړنه کې له دې ډول نکلونو څخه ډېره استفاده کېدی شي او د دوی د فرهنګ د ډېرو پخوانیو خصوصیاتو ځینې څرکونه هم ځنې ایستل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې پښتنې نکلونو کې بیان شوي حکایات او پېښې د پښتنو له هماعه وختني اجتماعي فرهنګي ژوند څخه رنګ اخلي .

پښتنې نکلونه ځینې ډېر اوږده دي. په دغسې نکلونو کې په کیسو کې کیسې بیانېږي، خوځینې یې بیا ډېر اوږده نه دي او د شرقي ادبیاتو حکایتي اثارو ته ورته دي.

د دغو نکلونو اوسني اشکال د خلکو له خبرو او ویناوو سره سم اوډل شوي دي، په دې نکلونو کې ځای ځای ځینې نارې هم شته، چې نکل چیان یې د نکل د بیان په ترځ کې په مخصوصو ځایونو کې د نکل د کرکټر له خولې وایي.

په پښتو نکلونو کې د دغسې نارو موجودیت ځینې څېړونکي په دې باوري کړي دي ، چې دغه نکلونه به په لومړي سر کې منظوم ایجاد شوي وي او بیا به یې د وختونو په تېرېدو سره منظوم اشکال هېر شوي وي او د نکل خاکه به د خلکو په حافظو کې پاتې وي او بیا به د همدغې خاکې له مخې د ولس له عامې محاورې سره سم د نکلونو اوسنۍ بڼې عیارې شوې وي او کومې منظومې چې د نکل له لومړنیو اشکالو څخه د خلکو په حافظو کې پاتې شوې دي، هغه یې د نارو په توګه د نکل په اوسني شکل په خپلو خپلو ځایونو کې ځای کړې دي .

د پښتنو په خپلو ملي نکلونو کې ادم خان درخانۍ، دلۍ شهو، مومن خان شیرینو، طالب جان او ګل بشره، ولي جان او تانو، موسی جان او ګلمکۍ، فتح خان او رابیا، ښادي او بیبو، جمال خان او زیب النسا، ظریف خان او مابۍ، جلات خان او شمایله او نور ډېر مشهور دي، د پښتنو خپل نور ملي نکلونه هم شته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲) له نورو ولسونو څخه راغلي نکلونه: د بېلا بېلو ولسونو ترمنځ دود دي، په شفاهي ډول ولس اخيستي دي، په ځينو کې يې له خپلو محيطي او اجتماعي، فرهنګي شرايطو سره سم څه ورزيات کړي او يالړ کړي دي په دې کټګورۍ نکلونو کې شهزاده بهرام او ګلندامه، سيف الملوک او بدرۍ جماله او نور د دېوانو ښاپېريانو ډېر نکلونه شامل دي.

د پښتنو په کليو او بانډو کې اوس هم نکلچيان شته، دا نکلچيان هغه خلک دي، چې دا نکلونه يې په خپلو حافظو کې ساتلي او د کال پر بېلا بېلو وختونو په تېره د ژمي په اوږدو شپو کې يې کليوالو ته وايي.

د پښتنو ځينو خواخوږو لکه مرحوم ګل محمد نوري، عابد شاه عابد، پروفيسورولي محمد جان سيال کاکړ، پروفيسورمحمد نواز خان طاير، عبدا لکريم پتنګ دا ډول نکلونه له اوله راټول کړي او چاپ کړي دي.

په ورستيو وختونو کې: نورالله ولسپال، محمد مومن پتوال، غوټۍ خاورې، ميراحمد ګربز او علي محمد منګل هم له خپلو سيمو څخه ځينې پښتو نکلونه راټول کړي دي.

ملی هنداره

دا کتاب چې چمتو کوونکي او راغونډوونکی يې مرحوم محمد ګل نوري دی، د پښتو د شفاهي ادب غوره او خوندوره ټولګه ده چې ښکلي او هنري نکلونه په ځان کې رانغاړي او د پښتو ژبې لپاره د مرغلرې ارزښت لري، په کتاب کې د ولس په خوله حقيقي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نکلونه او د کرکټرونو په اوازونو باندې ناري او لنډۍ شته او همدا راز د پښتنو د سیمو دود او دستور یانې د پښتنو سپېڅلې مینه، پر ژمنو ولاړ او د غیرت او مېړانې کیسې د غوره او ښکلو کرکټرونو په نظر کې نیولو سره لیکل شوي دي، چې هره کیسه یې د یادونې وړ ده . پخوا هم په کلیو او بانډو کې د اناګانو، نیکه ګانو او نورو مشرانو له لوري په ځانګړي وخت کې دا ډول کیسې او نکلونه کېږي او زیات مینوال لري، ځکه دا په ځان کې یو ځانګړی خوند لري، په نکلونو کې هر ډول کیسې شته یانې حماسي، عشقي او حکایتي خو زیاتره خلک د عشقي نکلونو په اصطلاح عملیان دي. دا کتاب هم زیاتره عشقي نکلونو ته ځانګړی شوی دی، چې څرنګه پښتانه سپېڅلي عاشقان تر کومه حده پورې وفادار دي او د غیرت او ننګ لپاره حتی پښتانه د سر سودا کولو ته راځي دي. بله مهمه خبره د کتاب دا ده چې د فولکلوري ادبیاتو بډایه پانګه؛ ناري او لنډۍ پکې زیاتې دي، لکه :

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
یاغي سوی هندوستان رعیت ملکونه

❖

دروازه ژر کړئ راخلاصه ګوریانو
راپسې د زرغونو توتیانو سیل دی

❖

دا کاروان د شمس الدین په طلا بار دی
دا تول د برېخانو ککی ښکار دی

❖

(c) ketabton.com: The Digital Library

که اور ګډ کړي د برېښنانو په سپينږيرو
مرور يې پخلا نه کړل
لاد لاسه وربښيي ، وربښيي ياغي ملکونه

❖

کرميه چې غم نه وي ته غم راوړې
کرميه که زما په دعا کېږي
کرميه په لم غوټه په سپرو واوړې

په اوسني وخت کې ليدل کېږي چې د ډراماتيکو ادبياتو مينوال ډېر زيات دي، د نړۍ اقتصاد پرې چلېږي چې له دې له ډلې څخه د هاليوډ او باليوډ يادونه مهمه ده، ځکه چې دوی په سلګونه زره خوښوونکي لري او که داسې ووايو چې د باليوډ يا هندي سينما د هندوستان د اقتصاد د ملا تير جوړ کړی دی، نو مبالغه به مو نه وي کړې، ولې مونږ تاسو يې وينو چې دوی څومره فلمونه او سريالونه جوړوي. فلم جوړونکي اوس په کيسو پسې ګرځي چې يو څه ځانګړې وي، خو نه ورته پيدا کېږي. که دوی زمونږ (ملي هنداره) کتاب ولولي نو تاسو يقين وکړئ چې پر هغه ورځ به فلم شروع کړي. مونږ تاسو خو په نورو ډګرونو کې د پرديو تر يرغل لاندې وو، خو له کله چې نوی دولت راغلی او مطبوعاتو ازادي موندلې ده بس د نورو هېوادونو سريالونه او ډرامې يې پر مونږ را ايله کړي دي او کورنۍ يې يوې بلې خواته سوق کړې دي. دا دوه لاملونه لري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- لومړی لامل: دا چې مور تر دې مهاله پورې له خپلو ارزښتناکو اثارو څخه خبر نه يو او يا هم د نورو کړه وړه خوند راکوي.

۲- دويم لامل: دا کېدلای شي چې دلته خارجي لمسون دی او زموږ ځينې شخصي تلويزونونه د پرديو په پيسو چلېږي، او دا واضح خبره ده چې هر څوک چې دوی ته پيسي ورکوي د هغوی ګوډاګيان دي.

پکار دا ده چې پر دغو خوندورو نکلونو باندې بايد ښکلي هنري فلمونه جوړ کړل شي او نورو ژبو ته وژباړل شي او خلکو ته د لاسرسي لپاره وېبپاڼو ته پورته شي ترڅو عام شي. دا کار به د ادبي يرغلګرو پر مخ څپېړه وي. د بېلګې په توګه به د ملي هنداري له کتاب څخه يوه ښايسته کيسه را واخلم:

جلات خان او شمايله

و نه و يو سړی و، دده دوه زامن او يوه ښځه وه، د مشر زوی نوم يې خنکار او د کشر زوی نوم يې مسلم و. د سړي روزګار سم نه و او دوو زامنو يې په دام کې چوغکۍ نېولې او کورته به يې راوړلې او په اصطلاح د ژوند چارې يې پرې پرمخ بيولې.

يوه ورځ دغه سړی راولاړ شو او له ځانه سره يې دا پرېکړه وکړه چې نور نو دغسې ژوند خوند نه کوي ځم غره ته يا به څه پيدا کړم او يا به مړ راشم . ښاغلی غره ته لاړ او زياته ستړيا يې وګالله چې بلاخره يې يوه دانه هګۍ وموندله او کورته يې راوړه، ماينې يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورتـه وويـل چې بازارتـه يـې يوسـه خرڅـه يـې کـه او پـه بـدل کـې يـې خوراکي توکي راوړه . سړی بازار تـه راغـی او هګـۍ يـې پـر صـراف بانـدې پـر درې سـوه افغـانۍ خرڅـه کـړه او پـه ډېـرې خوشـحالۍ يـې پيسـې کورتـه راوړې او ژونـد يـې پـرې سـم شـو. يـوه ورځ يـې ښـځې مشوره ورکړه چې دغـه مرغـه ونيسـه او کورتـه يـې راوړه، سـړي دام مرغه ته پټ کـړ او مرغـه يـې ونيـو او کورتـه يـې راوړ او پـه کـور کـې هګـۍ ورته اچوي، څه دې سر درګرځوم ، دوی خانـان شـول او غـټـه کلا يې جوړه کـړه. دغـه سـړی مـړ شـو مرغـه او پيسـې يـې زامنـو تـه پاتې شوې. يوه ورځ د هلکانو مور خپلو زامنو ته وويل چې يوه ورځ دغه صراف مېلمه کړئ چې زموږ هګـۍ هر وخت رانيسـي، دوی هـم ورغلل او صراف يې مېلمه کـړ، صراف شرط پرې کېښـود چې ماتـه بـه همدغـه مرغـه چې هګـۍ يـې تاسـو ماتـه راوړئ راتـه حلالـوئ او درست چرګ بـه ماتـه پخـوئ، دوی هم ورتـه وويـل: سـمه ده. وينځې چرګ پوخ کـړ او د چرګ څخه يې سر يوه هلک ته ورکړ او زړه يې بـل هلک ته ورکـړ چې و يـې خوري ځکـه دوی وږي وو، دا دی صراف راغـی ګوري چې د چرګ سر او زړه نشتـه ، صراف ورتـه وويـل تاسـو پرخپلې ژمنې و نـه ختلاست او بسـتـه چرګ مـو نـه دی راتـه راوړی، وينځه پـه موضوع خبره شوه او هلکانو تـه يـې وويـل چې ځئ تښـتـئ چې مور مو وهي، دواړو ورونو له وېرې تېښته وکړه او لرې د صحرا خواته لاړل، د يوې ونې لاندې خنکـار بـې حسـه ويـده و او مسـلم يـې زيات وارخطا کړی و ، ځکه له يوې خوا صحرا وه او له بلې خوا دوی هم څه نه وو خوړلي. خير مسلم د کومک پـه هيلـه لـه هغـه ځايـه يـو څـه راتېـر شـو او تـپې تـه وخـوت چې ګـوري يـوه غـټـه اجتمـاع راغـونـده

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې ده او پاچا یې مړ شوی دی باز یې ایله کړی دی چې نوی پاچا پیدا کړي، دی هم ورغی باز راغی دده پر سر کېناست خلکو سره وویل چې باز خطا ووت خیر باز یې بیا وشړه باز بیا راغی د مسلم پر سر کېناست خلکو بیا باز وشړه چې باز درېیم ځل راغی او د مسلم پر سر کېناست، خلکو وویل نو همدا مو پاچادی مسلم هم ورسره ولاړ او خپل ورور یې هېر شو. دا کمال دهغه چرګ و چې ده یې سر خوړلی و، مسلم ته پرېږده، خنکار پسې راواخله ، خنکار پروت دی تر ونې لاندې درې مرغۍ راغلې په خپلو منځو کې سره ګډې دي چې دغه ښایسته ځوان ولې همدغسې مړ پروت دی. یوې مرغۍ وویل چې دی مړ نه دی که دغه د ونې پاڼه دده په خوله کې ولوېږي او او به یې دی تېرې کړي، نو جوړ به شي، مرغانو له ونې پاڼې ورېژولې او یوه پاڼه راغله او د خنکار په خوله کې پرېوته هغه هم د پاڼې اوبه تېرې کړې روغ رمټ شو او راپورته شو چې ګوري مسلم نشته، د هغه په تلاش پسې د غونډۍ سرته وخوت چې ګوري هلته هم د پاچا موندنې لپاره باز خوشې شوی دی. خنکار هم ورغی د مسلم په شان باز درې ځلې دده پرسر کېناست او خلکو هم دی د خپل نوي پاچا په حیث قبول کړ. خیر دغه دي وختونه تېرېږي مسلم خان په یوه ځای کې پاچا دی او خنکار په بل ځای کې. د مسلم خان اوه زامن دي او د خنکار هر واري لوڼې پیدا کېږي او د پیدا کېدو سره یې سم وژني اخره د اووم ځل لپاره د خنکار لور پیدا شوه داځل یې ښځې لور خپلې یوې وینځې ته ورکړه چې پالنه یې پټه وکړي او خرچه یې ورکوله، شپې او ورځې تېرېږي وختونه تېرېږي شمایله پېغله شوه او داسې ښکلې ده چې سترګې نه پرې رونېږي، وینځې

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ومور ته وويل چې دغه ده نو شمايله نوره پېغله شوه او همدلته اوسيږي خو داسې نه وي چې پلار يې راخبر شي او يا ناخبره له دې سره ناروا شروع کړي بيا به نو څنګه کېږي. د شمايلې مور شمايله راوغوښته او کورته يې راوبلله. شمايله بام ته وختله سيل کوي چې دهغه خوا خنکار راغی اوسترګې يې پرې ولګېدې او پرې مين شو، خو ښځې يې ټوله کيسه ورته وکړه چې داسې او داسې .... دا ستا لور ده ....

خنکار هم داپرېکړه وکړه چې دا د وژلو نه ده خو مېړه ته به يې په شرايطو ورکوم او چاچې شرايط پوره نه کړل سر به يې غوځوم ..

خلکو ته د شمايلې دښايست اوازې رسي او په شرطونو کې پاتې راځي او سرونه يې غوځيږي. هلته دغه اوازې د مسلم شپږو ځوانانو زامنو ته هم ورسېدلې او هغوی هم بې ديدنه عاشقان کېږي او د شرطونو لپاره راځي .

پاچا ته وايي چې شرطونه دې کوم دي؟ هغه ورته وايي چې ښايسته زلمي ياست مه کوئ دوی يې نه ورسره مني، نو وروسته شرطونه ورته وړاندې کېږي چې په لاندې ډول دي:

١. د اوسپنې کونده به د لرګي په تبر ماتوئ
٢. د شمايلې ژېړه غوا به لوشئ
٣. لوشل شوې شيدې به په زينو کې څلور واره پورته او کښته کوئ
۴. په کلا کې به د شمايلې خونه او ځای پيدا کوئ
۵. په يوه خونه کې چې نيمايي له غنمو او شګو ګډه ده سره جلا کوئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. د پاچا له زمري سره به خپل زمري جنګوئ.

خو که چېري مو له پورته شرايطو نه يو هم پوره نه کړ نو سر به مو پرې کېږي.

دا دي وروره يو يو ځوان ورمخته کېږي او په اول شرط کې ناکامېږي او جلاد يې سر غوځوي، شپږ سره ورونه وژل کېږي.

مسلم خپل اوم او روستی زوی چې جلات نومېږي په حال نه خبروي او وخت تېرېږي جلات لا ماشوم دی په کوځه کې د يوه کور له ماشوم سره بجلي کوي او هغه ماشوم بجلي ورځخه ګټي او جلات په زوره بجلي واپس ورڅخه اخلي او ماشوم په ژړا کورته راځي اومور يې بېرته راضي کوي، خو د جلات هر وخت دغه کار دی يوه ورځ د ماشوم مور په تنګه شوه او خپل زوی ته وايي چې که جلات ووهلې نو ورته ووايه چې که دومره نر يې نو ورشه هغه د خپلو ورونو غچ دې واخله، سبا بيا جلات بجلي بايلي او له ماشوم څخه يې په زوره اخلي خو ماشوم ورته د مور څخه زده ځواب جلات ته ورکوي او هغه هک پک کېږي چې زما ورونه بيا چېرې وو او چا ووژل.

جلات کورته راځي او خپله مور مجبوروي چې حقيقت ورته ووايي هغه بلاخره ورته ټول حقيقت وړاندې کوي ، دی له کوره راوځي او ځي د خنکار ښار ته، پر لاره يو ملنګ ويني او هغه ته خپله ټوله کيسه کوي او هغه ورته وايي چې تا له موراو پلار څخه اجازه اخيستې ده هغه ورته وويل چې نه ! ملنګ ورته وويل چې ته بايد اجازه واخلې جلات بېرته کورته راغی او د مور او پلار څخه يې رخصت واخيست . ملنګ ورته يو ليک ورکړ چې د خنکار ملا

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما شاګرد دی هغه ته ورسه او دغه لیک ورکړه، دی ورته ښه کوي او لیک را اخلي په لاره کې ځنګل دی او راځي چې ګوري یوه زمری په یو دام کې نښتې ده او ځان نسي خلاصولای او فریاد کوي جلات ورځي او ورته وایي چې زه تا خلاصوم ولې ته به هم ژمنه کوي چې مابه نه خورې هغه ژمنه ورسره کوي. کله چې جلات دا ازادوي پر پښه یې زور راځي او چغې کوي چې له دې سره سم یې پښه ازادېږي ولې نور زمریان راځي جلات وارخطا کېږي دا ورته وایي چې مه وارخطاکېږه زه ددوی ټولو مشره یم . وروسته زمریان جلات ته د هر راز همکارۍ تړ ډبوي او خپل یو وېښته ورکوي چې د خطر پرمهال یې ومږه موږ به ځان درته رارسوو. خیر جلات را رهي شي ځي ځي چې یوه کلي ته رانږدې کېږي هلته ګوري چې یوه بزګر پرخپلې ځمکې اوبه ایله کړي دي خو یو کورد یا برخه کې د مېږیانو غار دی او هغه ټول بربادۍ سره مخ دي جلات له بزګر سره خبرې کوي او هغه پیسې ورکوي چې دا ځای پر ما خرڅ کړه او دا ځای رانیسي او مېږیان هم خوشحالېږي او له ده نه مننه کوي او د مشکل په صورت کې ورته خپل یو وېښته ورکوي چې تاو یې کړې موږ به درته حاضر شو. خیر جلات راځي د خنکار ځای ته او هلته د ملنګ له شاګرد سره اړوي څه وخت چې تېرشو جلات یو داسې زمری جوړوي چې په نس کې یې انسان پټېدلای شي البته له باندې طرفه سمدم د زمري غوندې شکل لري . له ملا څخه هیله کوي چې ما وپاچا ته بوځي او ورته ووایي چې دا داسې زمری دی چې بازي هم کوي او ښه ساعت تېري پرې کېږي، خوپس له څو هفتو مې بیرته له پاچا نه راوړه کورته ..

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملا هم زمري کوم چې جلات يې په نس کې پټ دی راوړي پاچا يې خوښوي او ساعت يې پرې تېر دی. دا خبره تر شمايلې رسي چې له پلاره سره يې داسې فرعي زمري دی چې بازي هم کوي ، دا و پلار ته نفر ور لېږي چې دا زمري موږ ته هم راواستوه چې ساعت پرې تېر کړو هغه هم زمري د شمايلې کورته رالېږي، چې شمايلې ته يې بيا يې زمري بازي ورته وکړه دا د شمايلې مجلسيانې ځوک پرې سپرېږي ځوک يې تر لکۍ کشوي تر نيمو شپو يې ساتېري کاوه. وروسته ټولې سترې شوې راغلې ډوډۍ يې و خوړه بيدې شوې زمري يې و تړه. چې ټولې بيدې شوې شمايله هم بيده شوه جلات ځان د زمري څخه راوويست راغی د شمايلې پالنګ ته د شمايلې د پالنګ سره چراغان لګېږي جلات خان يې د سر چراغ وپښو ته او د پښو څراغ يې و سرته کېښود خپلې ګوتې يې ددې پر ګوته کړې او ددې ګوته يې په خپله ګوته کړله. ددې دسمال يې ځنې واخيست خپل دسمال يې ورپرېښود نو بېرته زمري کې ننوت.

شمايله چې سهار را ويښه شوله اريانۍ واخيستله چې همدا څه نقل دی دا سړی د کمې خوا راغلی ولې دا ګوتمۍ خو د نارينه دي نو يې ناره وکړه

که کرار دی نن زما زړګی کرار دی

تاسې کېنۍ سهېلو دا په لاس ګوتمه زما ده که د يار ده

خير سهېلۍ هم اريانۍ واخيستلې خو دغه ورځ يې په چورت تېره کړه ږغ يې ونه کړ بيا يې په هغه زمري بازۍ کولې، بيا ماښام شو بيا بيده شوه جلات خان بيا له زمري څخه راووت شمايلې ته راغی

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو دا واریې مچه ځنې واخیستـه بېرتـه پـه زمـري ننوت دا چې راوینبه شوله مخ يې لوند دی دوباره يې ناره وکړه

که کرار دی نن زما شوی کرار دی

تاسې کېنئ سهيلو چې پرمخ مې د خوني زمری پرهار دی

خو شمايله پوه شوه چې په زمري کې علت دی خو ږغ يې ونه کړ خپلې سهیلې يې رخصتې کړې او وینځه يې د خپلې خونې دباندې ودرولـه چې څوک راپرې نږدي. شمايلې ځان پـر خوب واچاوه پـه زمری يې ناره کړه:

که کرار دی نن زما زړه ناکرار دی

ته را اوزه د زمریه که غوبه يې که چميار يې زما يار دی

جلات چې دا اواز واورېده فکـر يـې وکـړ چـې څـوک نشـتـه او شمايلې پېغور ورکړ نو ده پرې ناره کړه:

نه غوبه یم نه چمیار یم لویه خدایه

ښايسته جلات مې نوم مسلم مې پلار دی

نو جلات له زمري څخه راووت سره غېږ په غېږ شو سره کېناستل جلات ورته ويل ښتگه به شي دا شرطونه زه به پرځای کړم .. شمايلې د شـرطونو جوابونـه ور وښودل چې اول شرط داسې حل کړه چې دغه زما د پېکي تار واخله او د اوسپنې پر کوندې يې وتړه او په تبر يې ووهه ماتېږي. بل شرط دغه زما د سمال به ورته وښورو ې نو بـه غوا درته ودرېږي وبـه يې لوشې. درېيم دغه زما گوتـه بـه د هغې غـوا پـه شیدو کې ووهـې هغـه بـه پوه شي بام تـه بـه يې پـه تاخت وخېژوې. څلورم زما د ځای لار زما د پلار ترتخت لاندې ده، دی بـه تـرلاس ونيسې چتـک بـه يې ولاړ کـړې تـه بـه راشـې او هغـه دوه نـور شرطونه مې نه دي زده، ده ورته وويل هغه زما زده دي چاره به يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړم. سهار شو ملا پاچاته راغی چې زما زمری راکه بسته نور به دې سات پرې تېرکړې وي. پاچا هم زمری ملا ته ورکړ.

ملا زمری کورته راوست او جلات ورڅخه راووت، جلات دریښي وکړه او پاچا ته راغی چې شرطونه. شرطونه یې ورته وړاندې کړل جلات خان لومړي څلور شرطونه د شمایلې په لارښونه حل کړل، وختې چې پنځم شرط یې په ځای کوه نوراغی د شپې په هغه غنمواوشګو خونه کې یې هغه مېږي بربت یې وموږی یو ګړی، چې وشوه هغه مېږیان چې د بزګره یې خلاص کړي وو ټول راحاضرشول ویل خدمت! جلات خان حکم پرې وکړ چې ترسهاره پورې به دغه شګې او غنم سره داسې جلا کوئ چې یوه دانه سره ګډه نه شي مېږیانو هم دا کار صفا وکړ او دا شرط یې هم وګاټه، شپږم شرط بیا پاچا زمری راوست چې د جلات له زمري سره یې وجنګوي نو جلات د زمرو بربت لمس کړ او یوغټ زمری یې راویستی د پاچا زمری یې ورمات کړ او دا شرط یې هم وګاټه او شمایله یې په نره توره وګټله.

نو پاچا هم شمایله و جلات ته ورکړه پاچاه فکر وکړ چې دغه ټول کار د ملا د زمري له لاسه خراب شو نو د هغه د وژلو امر یې وکړ کله یې چې ملا د اعدام لپاره بیوه نو ملا پر جلات ناره وکړه:

جلات خانه وروره ولې دې موږ هېر کړو

جلات خانه : لاس تړلي یې تر تاتېر کړو

نو جلات خان خنکار پاچا څخه د اوو ورځو پاچاهې یې وغوښتله هغه ورکړه نو یې ملا خپل وزیر کړ او خنکار یې په دوو سترګو ړوند کړ. کیسه ولاړه پورته زه ولاړم کورته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونې دورې د شاعرۍ عامې ځانګړنې

ددې دورې اثـــار د خپلـــو ځـــانګړو خصوصـیاتو لـه امله دغـه لاندې ارزښـتونه لرلای شي:

۱- د پښتو کوم اثار چې په لومړۍ ادبي دورې پورې اړه لري د کميت له پلوه ډېر نه دي او د هر شاعر او ليکوال محدودې شعري نمونې تر مـوږ رارسېدلې دي. ددې دورې د ډېرو شـاعرانو او ليکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زياتره دا کتابونه او دېوانونـه اوس ورک دي. د پښـتو د لـومړۍ دورې پـه اثـارو کې يوازې د سليمان مـاکو د تذکرة الاولیـا د بشپړ کتـاب ځينې برخې موږ ته رسېدلې دي، په عمومي ډول د پښتو د ادبي تاريخ د لومړۍ دورې اثار متفرق اثار دي.

۲-که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار د کميت له پلوه لږ دي، خو د کيفيت له پلوه ځينې دغـه ډول اثار ډېر لوړ ارزيابي کېدلای شي. د غـوري دورې قصـيدې، د شـيخ متـي مناجـات، د اکبـر زميندواوري اشعار، د شيخ تيمن، شيخ بسـتان بدلې او هم د علي سرور او شيخ محمد صالح الکوزي غزلې د خپلو فکري ارزښتونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترخنګ لوړه هنري مايه هم لري، ددې دورې ځينې نور اشعار که څه هم ساده دي، خو په سادګۍ کې يوه ابتدايي ښکلا هم ورسره مله ده، ددې دورې ځينې اثار تش نظمونه دي، چې ناظم نېغ په نېغه خپل هدف په منظومو او وچو الفاظو کې بيان کړی دی.

۳- ددې دورې اثار سره له دې چې په کمي لحاظ لږ دي، خو له دغو لږو اثارو هم موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د انکشاف ځرک ايستلای شو.

الف- ددې مهال اثار موږ ته راښيي چې ددې دورې ادبي پديدې پر يوه حال ولاړې نه دي او نه يو ډول شعري انواع موږ په دې اثارو کې ګورو، بلکې په دې دوره کې پښتو شاعري پر خپلو عنعنه يي ملي اوزانو سربېره په دريمه هجري پېړۍ کې قطعه بيا په پرله پسې پېړيو کې قصيده ورپسې غزل او مثنوي چې د شرقي شاعرۍ عمده شعري ډولونه دي، خپل کړل. د پښتو د ولسي شاعرۍ له ژانرونو څخه چاربيتې او بدلې هم په همدې دوره کې خپله بڼه خپله کړې ده او د پښتو د لرغونو سندرو او شعري انواعو ځای يې نيولی دی.

ج- د شعر ځينې ځانګړي معنوي ډولونه، لکه وياړنه (فخريه)، ساقي نامه او حکايتي اثار هم په همدې دوره کې په پښتو شعر کې ځان ځرګندوي. د امير کروړ سوري وياړنه، د زرغون خان نورزي ساقي نامه او د دوست محمد کاکړ د غرغښت نامې ځينې حکايات ددې دورې د شعر د معنوي اقسامو ډېرې ښې نمونې دي.

د امير کروړ وياړنه او د زرغون خان ساقي نامه د خپل جوړښت ادبي قوت او شعري ځانګړنو له امله د پښتو ادبي تاريخ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستیو دورو کې هم بل ساری نه لري، دا ډول اشعار موږ وروسته هم لرو، خو کوم قوت او شور چې د امیر کروړ او زرغون خان په ویاړنه او ساقي نامه کې شته په وروستیو دې ته ورته اثارو کې نه لیدل کېږي.

د - پښتو ادبي پدیدې او پښتو اثار په دې دوره کې مجرد نه دي راپیدا شوي، بلکې د سیمې له ژبو او ادبیاتو سره په ارتباط کې یې وده موندلې ده. د دریېمې هجري پېړۍ په دوران کې له عربي ژبې څخه پښتو ته ژباړه پیل شوه او د ابن خلاد شعر ابومحمد هاشم په پښتو نظم ترجمه کړ او بیا را وروسته له فارسي ادب سره د پښتو ادبیاتو نږدې اړیکې پاتې شوې دي. پښتو ادبیاتو په دې دوره کې ځینې معنوي ارزښتونه له فارسي ادب څخه خپل کړي دي، دا خبره طبیعي هم ده، ځکه فارسي دغه مهال په منطقه کې مسلطه فرهنګي ژبه وه، ډېر شاعران او فرهنګي اثار یې درلودل، نو ددغسې یوې ژبې اثرات د منطقې پر نورو ژبو حتمي دي. له فارسي اثارو نه پښتو ته ترجمه هم دغه مهال پیل شوې ده، د لسمې هجري پېړۍ په لومړیو کلونو کې یوې پښتنې مېرمنې د سعدي بوستان په پښتو نظم واړاوه.

هـ- ددې دورې متفرق اثار د سیمې په لحاظ هم په یوه ځای کې نه دي ایجاد شوي، بلکې له غوره نیولې ان د هندوستان تر سیمو پورې پرتو ځمکو کې ایجاد شوي دي او دا خبره پر دې دلالت کوي چې پښتانه دا وخت د غور او سلیمان پر غرو سربېره د افغانستان او (روه) او هندوستان په لتو کې خپاره وو.

۴- په دې دوره کې موږ ځینې داسې متفرق اثار هم لرو چې د دربارونو له خواو ورته د توجه او پالنې څرک هم ځنې ایستلای شو، لکه د غور د شاهانو په درباروونو کې د شاعرانو موجودیت او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی اثار او دغه راز د هندوستان د افغان پاچا سلطان بهلول لودي دربار هم لرو ډېر دغه ډول خصوصیات درلودل.

ددې دورې کوم اثار چې زموږ په واک کې دي زیاتره د پښتو دوو لرغونو تذکرو؛ پټې خزانې او تذکرة الاولیا خوندي کړي دي، د ځینو لکه تایمني او اکبر زمینداوري اثار په متفرق ډول ترلاسه شوي دي، دغه اثار د منبع پېژندنې له پلوه کومه خلا نه لري او له کره او باوري اسنادو څخه ګڼل کېږي.

۸- دغه لاسته راغلي اثار د ژبې د لغاتو، ترکیبونو او نورو ګرامري ژبنیو خصوصیاتو او له نورو ژبو سره د امېزش یو سیستماتیک تحول په لاس راکوي، ددې دورې لومړني اثار تر زیاته حده د پښتو خپل زاړه لغات او ترکیبونه لري، خو په وروستیو پېړیو کې له نورو ژبو په خاص ډول فارسي او عربي سره نږدېوالی ښیي.

د پښتو د ادبي تاریخ لومړۍ دوره د پورتنیو خصوصیاتو په لرلو سره پایته رسېږي او پښتو ادبیات له نورو تمایلاتو او نویو فکري ارزښتونو او تازه ادبي جریانونو سره یوې پرمختللې بلې دورې ته داخلېږي.

یادونه: په دې لیکنه کې د پښتو ادبیاتو لرغونې او منځنۍ دوره، د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل له اثر څخه زیاته ګټه اخیستل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادب کې متلونه

متلونه دوه ډولونه لري:

۱- منثور متلونه

۲- منظوم متلونه

چې بیا هره برخه یې پر ځو برخو وېشل کېږي.

منثور متلونه:

متلونه هغه لنډې، خوږې تللې او کوټلې جملې دي، چې په ډېره خوږه او اغېزمنه بڼه په کې لوی لوی مفاهیم ځای شوي وي او ډېره ژوره مانا لري.

متلونه د یوې ټولنې او ولس د خلکو د زرګونو کلونو تجربو نتیجه او انځور دی، چې د دوی د عقل او منطق ښکارندویي کوي. د متل د کلمې د لغوي تحلیل په هکله ځینې پوهان په دې عقیده دي، چې متل د عربي ژبې د کلمې د مثال او مثل مفغن شکل دی. منثور متلونه هم د منظومو متلونو په څېر ځانګړی اهنګ د ادا طرز، خوږه او پسته ژبه او د الفاظو د جوړښت او ترکیب له مخې ادبي او هنري ښکلا لري، د ژوند تجربې په کې له یو نسل څخه بل ته په اغېزمنه توګه لېږدي او انتقالېږي. دا له پند او حکمت څخه ډکې خبرې چې د وینا د ټینګښت لپاره ویل کېږي یو بشپړ مبتدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خبر لري، منثور متلونه د شمېر له مخې د منظومو متلونو په پرتله څو ځله ډېر دي او بېلابېلې بڼې لري:

کیسه يي متلونه: چې يوې کيسې يا يوې پېښې ته اشاره په کې شوې وي.

عادي متلونه: چې د عام ولس فلسفي افکار او ژور مطالب په کې بيان شوې وي، لکه:

د ښې غوښې ښه ښوروا وي
د ژمي په توده او د دښمن په خوږه مه غولېږه
وګټه فيل وخوره

د منثورو متلونو يو څو نمونې:

اوښ چې لاړه، مهار يې زه څه کوم
اوښ که غټ دی د شيدو تمه ترې مه کوه
پنځه ګوتې سره برابرې نه دي
تر بې عقل دوست هوښيار دښمن ښه دی
له مزده يې شکرانه ډېره شوه
ترخه خوره خو ترخه مه وايه
د مړو به لاځه ښادي وي
د مجبور يو نوم صبر دی
د مړو پرده خدای کوي
بد زوی نه زوی
بد بوتی بلا هم نه وهي

(c) ketabton.com: The Digital Library

منظوم متلونه:

منظوم متلونه هغه متلونه دي، چې د شعر او نظم غوندې وزن او قافیه ولري او دا متلونه د نظم په شان ځانګړې اهنګ، د ادا طرز، پخه، خوږه او پسته ژبه او د الفاظو جوړښت او ترکیب له مخې ادبي او هنري ښکلا ولري.

لومړی دلته یو څو منظوم متلونه راوړو:

د لرې دې لیدی نه شم د نږدې درته کتی نه شم.

د کور غم د ګور غم

د ښکار غوښې د ځان غوښې

متل د پښتو فولکلوري ادب د یوې ارزښتمنې برخې په توګه:

چې اور یې بل شي خدای یې مل شي

چې بد کوي کارونه، هغه بدویني خوبونه

چې بې قامه شي، بې مقامه شي

چې پردي کور ته یې تمه شي، یو من غوښه یې کمه شي

چې په ځان کې یې ویني، په جهان کې یې ویني

چې پیر وي فقیر وي

چې چم لري چمتو دی، چې چم نه لري هندو دی

چې سم د چا ویل شي، په هر چا یې منل شي

چې د دوو ښځو څښتن وي، سخت به یې ځنکدن وي

چې ډب نه وي ادب نه وي

چې دې زده کړه په طفلۍ، هېر به یې نه کړې تر پیرۍ

چې زور تېر شي، عقل هېر شي

چې سر و مال ترې جار کړې، نو هر سړی به یار کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې سبا شي غم پیدا شي، چې بېګاه شي غم پنا شي
چې ګل کرې ګل به رېبې
چې لاس په خوشیو نه شي، خوله به په غوړو نه شي
چې مېلمه شي، اسوده شي
چې مېړونه وي، هلته کورونه وي
چې مشر یې قمبر وي، اختر یې مازیګر وي
چې مړ شو، هغه پړ شو
چې مړی لرې مېلمه څه دی، چې ایمان لرې مرګی څه دی
چې لوی غاپي کوچنی تراپي
چې مور لرې ادکه، په صفت به یې واده که
چې دا ملا کیسې لرې، ما به غونډې ورپسې لرې
چې توري چلېږي، وینې بهېږي
ابا په کور نه شته، له ادې ډار نه شته
ارمان به کړې هلکه، بیا به نه مومې ادکه
اسمان چې ګرزېږي، هومره نه وربېږي
اسمان چې ولاړ وي، لات به مردار وي
اس یې په خره بار کړ، خر یې پرې مردار کړ
اسان یې په سوو ګټي، مېړونه یې په خولو ګټي
اصیل خطا نه لري، کم اصل وفا نه لري
امیر چې ظلم کار وي، اور بل په ټول دیار وي
اوبه په اوبو شیدې په شیدو
اوښ دې هوښیار کړ، نو دې په لار کړ
اوګره چې سړېږي، بلا پرې لګېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول سلام پسې کلام
اول ځان پسې جهان
اول زده کړه، بیا کوزده کړه
اول نام پسې کلام
بابا ویل، ادې منل
بابا ګیلې کوي، ادې پېرې کوي
بخشش په لک، حساب په کک
بد به دې په زړه کړم، سلام به دې په خوله کړم
بد عادت چې زورور شي، عقل مرور شي
بده ماینه پرېښودل کېږي، بد کښت نه پرېښودل کېږي
بر یې شته، برکت یې نه شته
بنده اریان، خدای مهربان
بې ډوډۍ اوسې، بې کوره مه اوسې
بې زحمته راحت نه شته
بې عقل جمال خوښوي، عاقل کمال خوښوي
پاک اوسه، بې باک اوسه
بر دی خر دی، په شاه زورور دی
پک نه په سر تار لري، نه په چا کار لري
پلار یې ګټي، زوی یې خېي
په اوړي یې ګټه، په ژمي یې خېه
په خوله صاف، په زړه خلاف
په رنګ ښایسته، په عمل خوار خسته
په زړه هوښیار، په خوله بې کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په عمر کشر په عقل مشر
په لاس کار، په زړه یار
په مسجد کې لمونځ او کتاب، په چوک کې چلم او رباب
ځنګ چې دې کور دی، هسې یې زړه تور دی
څوک چې دې طلب کار وي، هغه به دې یار وي
څوک مه وهه په ګوته، تا به نه وهي په لوټه
خپل عمل د لارې مل
خوار خدای کړې، نو دوس چا کړې
دروغجن، هېرجن
د پلار ګټه د امبار ګټه، د زوی ګټه د زړه غوټه
د سر نه چې تېر شي، قلندر شي
د کور ګټه، د لاهور ګټه
دوه سره ورونه، هغه سره تربوره
دولت دې د ځان دی، عزت دې په جهان دی
دوست به دې وژړوي، دښمن به دې وخندوي
ډوډۍ که د بل وه، نس خو دې خپل و
زامن خواږه دي، غشي یې کاږه دي
سخت ساعت، یو ساعت
عاشق سر نه لري، غم لښکر نه لري
عقل چې یې کم وي، پر کور به یې تل غم وي
عقل عقلمندي غواړي، هنر هنرمندي غواړي
کار اسان دی، پیل یې ګران دی
غل هم وایي خدایه، مل هم وایي خدایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار د بابا ، خوراک د لالا
کام کام ته ځي اوبه خپل مقام ته ځي
که یار نادان وي، نو کار ګران وي
لکه ځان هسې یې جهان
له ما پیدا شو ، راته بلا شو
مور و پلار چې زاړه شي، که شکر و لاخواږه شي
مه کوه په چا ، چې وبه شي پر تا
ناسته ښځه کار کوي، ولاړه ښځه ځار کوي
نن پر ما ، سبا پر تا
ورانول اسان دي، خو جوړول ډېر ګران دي
ورور چې سپور شي، د خپل کور شي
هر چېرې چې خورې، هلته به مرې
هر څوک چې وزګار شي، یا غل شي یا بیمار شي
یا د خدای قدرت دی، یا د مېړو غیرت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني دورې ادبي شخصيتونه

څرنګه چې د محترم استاد اسمعيل يون له خوا ماته د پښتو د لرغوني دورې د ادبي شخصيتونو په باره کې مقاله راکړل شوې وه، نو ما هم کوښښ وکړ چې مقاله د پښتو د لرغوني دورې د ادبي شخصيتونو په اړه وليکم، څنګه چې د پښتو ژبې لومړی لاس ته راغلی شعر د (۱۳۹هـ . ق) حدودو کې ويل شوی دی، نو له همدې ځايه د پښتو لرغوني ادبي دوره شروع کېږي او په زرم هـ.ق کال پای ته رسېږي، نو ما هم د (۱۳۹هـ.ق) کال په شمول او له دې څخه راپد پخوا تر (۱۰۰۰) کاله پورې چې کوم شاعران او د نثر ليکونکي تېر شوي دي د دوی نومونه د شعر يو بيت او يو څو کرښې نثر د خپل وس مطابق د خپلې مقالې د ښکلا لپاره دلته راوړم:

۱- د پښتو د لرغوني ادبي دورې لومړی ادبي شخصيت چې تر موږ يې لومړی شعر رارسېدلی، اميرو کروړ دی چې د امير پولاد سوري زوی دی، پر (۱۳۹هـ.ق) کال په غور کې امير شو او پر ۱۵۴هـ.ق کال د فوشنج په جنګ کې مړ شو او جهان پهلوان هم ورته ويل کېده. موږ ته راپاتې شعر چې محتوايي فورم يې وياړنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده، پټې خزانې د تاریخ سوري په حواله خوندي کړی دی، چې یو بند یې دلته د بېلګې په توګه راوړم:

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او پر کابل نسته
له ما اتل نسته بل په زابل نسته

۲- ابو محمد هاشم ابن زید سرواني البستي د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت دی. د پټې خزانې له لیکنې ښکاري چې سرواني په پښتو ژبه کې یو کتاب لیکلی دی، چې د (سالو وږمه) نومېږي، د سالو وږمې د کتاب یوازې نوم موږ ته پاتې دی او کتاب مو لیدلی نه دی او هم لومړی ژباړن دی چې له عربي څخه یې پښتو ته یو شعر راژباړلی. دلته یې د همدې ژباړل شوي شعر یو بیت راوړم:

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه
د خاوند په لاس کـه زر او درهمونه

۳- شیخ رضي لودي او شیخ نصر لودي دوی دواړه د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیتونه دي، چې د یو او بل په مقابل کې یې شعرونه ویلي دي، پټې خزانې د خپلو قوي اسنادو په مټ د دغو دوو تنو مشرانو اشعار موږ ته سپارلي، چې دلته یې د نمونې په توګه راوړم:

د شیخ رضي لودي شعر یو بیت:

د الحاد په لور دې ترپلل
ګروه دې زموږ وکړاوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نصر لودي شعر يو بيت:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه يم

۴- بېټ نيکه هم د پښتو ادب ادبي څېره ده چې په تاريخ کې يې نوم بېټني او بټني هم راغلی دی. سليمان ماکو په خپله تذکره کې د بېټ نيکه د مناجاتو يو ټوټه هم راوړې ده چې زه يې دلته يوازې يو بيت راوړم، چې د بېټ نيکه پر شاعرۍ دلالت کوي.

لويه خدايه لويه خدايه
ستا په مينه په هرځايه

۵- اسمعيل هم د پښتو د لرغوني دورې ادبي شخصيت دی. د اسمعيل په اړه د پښتو مورخينو او اسماء الرجال خاوندان ليکي چې اسمعيل د بېټ نيکه زوی او د خپل تره سړبن په کور کې لوی شوی دی، نو ځکه په سړبني مشهور دی او شعر يې موږ ته د سليمان ماکو د تذکرې په واسطه رارسېدلی دی، زه يې دلته يو بيت د بېلګې په توګه راوړم:

تېښته وکړه له ابليسه
چې ابليس لعين ښکاره شي

پټه خزانه هم د اسمعيل په باره کې زياتوي چې يو وخت اسمعيل، خرښبون او بېټ نيکه د کسي غره پر سر مخامخ ناست وو چې خرښبون له پلار او تره څخه رخصت شو، نو اسمعيل نيکه داسې ناره وکړه:

که يون دی يون دی مخ کې بېلتون دی
له کسي غره څخه ځي خرښبون دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- خربښبون هم د پښتو د لرغوني ادب ادبي څېره ده، د اسمعیل سړبن زوی او د بېټ نیکه وراره و، د پټې خزانې لیکوال هغه داستان رانقلوي چې مخکې د اسمعیل په باره کې ذکر شو، نو خربښبون د اسمعیل د ناري په مقابل کې یوه څلوریزه وویله، خو زه یې دلته یو بیت راوړم:

بېلتانه ناره مې وسوه په کور باندې
نه پوهېږم چې به څه وي پېښ په وړاندې

۷- د پښتو د لرغوني ادب ادبي ګل شیخ اسعد سوري درپېژنم چې د محمد زوی او د امیر محمد سوري د دربار شاعر و او د دې ترڅنګ د پښتو ژبې قصیده ویونکی شاعر هم و، زه یې دلته د قصیدې یو بیت رانقلوم:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي به بهار

۸- شیخ تیمن کاکړ د پښتو د لرغوني دورې ادبي شخصیت د محمد هوتک په حواله راځي چې وایي زما پلار داودخان په ((بستان الاولیا)) کې دغه لاندې شعر لوستلی او ما له خپل پلار څخه اورېدلی دی، زه یې دلته یو بیت راوړم:

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ویر ناره سوه

۹- ښکارندوی غوري هم د پښتو د لرغوني ادب سینګاروونکی بلل کېږي او د پښتو پخوانی قصیده ویونکی شاعر هم و. ښکارندوی به تل د غور له سلاطینو ((شهاب الدین محمد سام شنباني غیاث الدین)) سره په جګړو او جنګي سفرونو کې ملګری

(c) ketabton.com: The Digital Library

و. زه يې دلته د قصيدې يو بيت راوړم چې د ښکارندوی د شاعرۍ ښکارندويي کوي:

د پسرلي ښکلوونکي بيا کړه سينګارونه
بيا يې ولونل په غرونو کې لالونه

۱۰- خليل خان نيازی د پښتو د لرغوني ادب د شاعرانو په کتار کې راځي چې د سلطان بهلول لودي د دربار شاعر هم دی، رباعي ليکونکی هم دی. پټې خزانې دده يوه رباعي راوړېده چې د سلطان بهلول لودي په دربار کې يې ويلې ده، زه يې دلته کټ مټ راوړم:

خرې وريزې ژاړي له پاسه
کويله ږغ کا ببلتون له لاسه
يه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا که ستا زمورې مواسه

۱۱- زرغون خان نورزی د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيت دی. زرغون خان د نورزيو په قبيله کې يو لوی اديب سړی تېر شوی دی، چې يو ديوان هم لري. دوست محمد کاکړ يې ديوان کتلی دی چې (۳۰۰) پاڼې يې درلودلې او په خپل کتاب ((غرغښت نامه)) کې يې د هغه له ديوانه ((مثنوي)) رانقل کړې ده چې د پټې خزانې مولف هم د هغه له کتاب څخه راخيستې ده. زه يې دلته يو بيت راوړم چې ساقي نامه سرليک لري:

ساقي پاڅه پياله راکړه
مرور يار مې پخلا کړه

۱۲- زرغونه کاکړ هم د پښتو ادب د لرغونې دورې شخصيتونو په ليکه کې راځي چې د پښتو د شعر په تاريخ کې لومړنۍ ښځه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د شاعرانو په صف کې ودرېږي. د پټې خزانې په روایت زرغونې غزلیات او د اشعارو نور اقسام هم درلودل، خو متاسفانه کومه نمونه یې نه لرو، خو یو حکایت د زرغونې له بوستانه پاتې دی، زه یې دلته یو بیت راوړم:

اورېدلې مې قیصه ده
چې د شاتو نه خوږه ده

۱۳- رابعه د پښتو ژبې له ښځینه شاعرانو څخه ده چې د پټې خزانې مولف رابعه په لنډ ډول داسې معرفي کوي؛ حال ددې شاعرې ماته نه دی معلوم شوی خو لږ څه چې ښکاره ده هغه داسې ده چې دا شاعره د کندهار وه په دوران د محمد بابر بادشاهي کې یې ژوند کاوه. رابعه دېوان هم لري، خو متاسفانه ورک دی خو د محمد طاهر جمریانې له خولې دغه رباعي رانقلوم:

ادم یې مځکې وته راستون کا
په اور د غم یې سوی لړمون کا
دوزخ یې روغ کا پرمخ د مځکې
نوم یې د هغه دلته بېلتون کا

۱۴- مېرمن نېکبخته هم د پښتو د لرغوني دورې له شاعرو مېرمنو څخه ده. پټه خزانه د (اولیاء افغان) په حواله لیکي چې نېکبختې یو کتاب د (ارشاد الفقراء) په نامه وکېښ، زه یې دلته یو بیت راوړم:

د خدای حق ته غاړه کښېږده
نورې نورې وینا پرېږده

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۵ - دوست محمد کاکړ د پښتو د لرغوني دورې ادبي شخصیت دی او د بابرخان کاکړ زوی دی، له خپل پلار څخه ورته ادب په میراث کې پاتې شوی او د خپل پلار ورک شوی کتاب یې دوباره نظم کړ او د (غرغښت نامې) په نوم یې یاد کړ. غرغښت نامه کتاب تر بوستان راوروسته ډېر پخوانی کتاب دی او د هغه لاندې حکایت پټې خزانې رانقل کړی دی:

له نیکانو روایت دی
هسې توګه حکایت دی

۱۷ - شیخ محمد صالح الکوزی د پښتو په ادبي دوره کې اهم دور تېر کړی دی. شیخ صالح موږ د پټې خزانې په مرسته پېژنو او شیخ صالح د اشعارو نمونه موږ ته پټې خزانې رارسولې ده، زه یې دلته یو بیت راوړم:

د لیلی د مینې فیض هر سبا وړم
بېهوده منت به ولې د نور چا وړم

۱۸ - شیخ متي د پښتو د لرغوني ادب ادبي څېره ده چې د ((خدای مینه)) په نامه یو کتاب یې هم درلود، خو اوس ورک دی. شیخ متي په پښتو کې لوړ اخلاق او عرفاني شهرت لري او د بابا لقب هم لري، په پښتو کې د شیخ متي کورنۍ په ((متي زي)) شهرت لري، د پټې خزانې مولف د شیخ متي بابا یوه خوږه منظومه له خپل پلاره اورېدلې او موږ ته یې رانقل کړې ده، زه یې یو بیت دلته راوړم:

پر لویو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نیمو شپو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۹- بابا هوتک د پښتو د لرغونې دورې له ادبي شخصیتونو څخه دی چې هم د عرفان او هم د مشرتوب صفات یې درلودل. د پښتو شعر په ادبي تاریخ کې بابا هوتک لومړی شاعر دی چې د مغولو پر خلاف یې شعر ویلی دی.

په سور غر بل راته نن اور دی
وګړیه جوړ راته پیغور دی

۲۰- شیخ ملکیار هوتک هم د پښتو د لرغونې دورې یو ادبي شخصیت دی چې د بابا هوتک مشر زوی دی، ادب، توره او مشرتوب یې له پلار څخه په میراث کې رسېدلي دي. پټه خزانه د ملکیار هوتک یوه عشقي سندره رانقلوي چې په پښتو اشعارو کې د وزن او مضمون له پلوه ډېر قیمت لري، زه یې د سندرې سروکی دلته راوړم:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې
زما زړګی خو خپل لالی غواړي

۲۱- د پښتو د لرغونې دورې یو بل ادبي ګل درېېژنم چې هغه اکبر زمینداوري دی چې ډېر لږ اشعار یې د زمانې له انقلابه ساتلي پاتې دي، یوازې له څو زړو پاڼو څخه موږ یقین کولی شو چې د دېوان خاوند و او په شعرو کې یې د لومړي ځل لپاره غزل او مثنوي موږ ته راپاتې ده، زه یې دلته د غزل یو بیت راوړم:

د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل کړم
د عشق ویر به تل په خپله پټول کړم

۲۲- سلطان بهلول لودي د پښتو ژبې د لرغونې دورې د شاعرانو په لیکه کې راځي چې متاسفانه نور اثار یې ورک دي او یوازې یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

رباعي يې د يوې يتيمې مرغلرې په ډول په پټه خزانه کې مومو چې د خليل خان نيازي د رباعي په مقابل کې يې ويلې ده، هغه داده:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه
ګــوره وريـــځې د داد لـــه پـاســه
خول مې د عــدل پـــه درو روڼ دی
جــهان بــه زيب مومي زما له لاسه

۲۳- سليمان ماکو د پښتو د لرغونې دورې يو ادبي ګل دی او د پښتو ژبې له پخوانيو ليکوالو او نثر ليکونکو څخه دی، يو کتاب يې د تذکرة الاوليا په نامه ليکلی دی، خو دا کتاب متاسفانه ورک دی، خو لومړي اوه مخه يې په کندهار کې د حبيبي صيب لاس ته ورغلي دي چې ددې نثر لوستل تاسو ته پرېږدم او نمونه يې دلته نه راوړم.

۲۴- شيخ عيسی مشواڼی د پښتو لرغوني ادب ادبي څېره ده چې د ژوندانه وخت يې پس له (۹۰۰هـ.ق) څخه تاکل شوی دی. د شيخ عيسی احوال د پټې خزانې مولف له مخزن الافغاني څخه نقل کړي دي او وايي چې دی لوی ولي و، په پښتو، فارسي او هندي ژبو يې شعرونه هم ويلي دي. پټې خزانې د مخزن الافغاني څخه يو شعر رانقل کړی چې په لاندې ډول دی:

په خپله کار کړې په خپل انکار کړې
کله بادار يــم کله مــې خــوار کـړې

۲۵- احمد لودي د سعيد زوی او د لوديانو له ليکوالو او اديبانو څخه دی او هم د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيت دی چې د اخبارلودي ليکوال هم دی. د پټې خزانې له ذکر څخه دومره نتيجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخیستلای شو چې (۲۰۰) هـ څخه وروسته د پښتو نثر د لیکوالو سلسله شروع کېږي او د دغه قرن تر اخره پورې جاري وه، چې کتاب یې تراوسه نه دی موجود، خو د کامران سدوزي تر یوولسمې پېړۍ پورې کتاب موجود و.

۲۶ - شیخ کته د شیخ متي له کورنۍ څخه دی چې د پښتو د لرغوني دورې یو ادبي شخصیت دی، یو کتاب یې د (لرغوني پښتانه) په نامه لیکلی دی، اوس کتاب نه شته خو یوازې یې موږ ته نوم رارسېدلی دی. نعمت الله هروي د ده د اولاد په باره کې معلومات راکوي او لیکي چې اته زامن یې درلودل.

۲۷ - شیخ ملي د پښتو د لرغونې دورې له ادبي شخصیتونو څخه دی چې د (دفتر) په نامه یې د نثر یو کتاب هم لیکلی دی، خو متاسفانه زموږ په لاس کې نه شته، خو خوشال ختک هم ددې کتاب شهرت ته په یوځای کې اشاره کوي.

په سوات کې دي دوه څیزه که جلي دي کـه خفي
((مخزن)) د درویزه دي یا ((دفتر)) د شیخ ملي

۲۸ - شیخ علي سرور لودي هم د لرغونې دورې یو ادبي شخصیت دی. استاد حبیبي وایي دی د هند د ملتان په (ګمرو) نومي ځای کې اوسېده، نعمت الله هروي یې په مخزن افغان کې یاد لیکلي دي.

محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نور وینم په سترګو د ایاز کې

۲۹ - شیخ بستان بړېڅ: پلار یې محمد اکرم نومېده له بړېڅانو څخه و، په ځوانۍ کې هندوستان ته ولاړ او دغه هېواد سامانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومي ځای کې اوسېده. د بستان الاولیا په نامه یې یو کتاب هم لیکلی دی.

۳۰- کجوخان رانیزی: راروټي د پښتو ډکشنرۍ په مقدمه کې لیکلي، چې ما سره د خان کجو رانیزي یو پښتو تاریخ شته چې په هغه کې یې د پښتو تاریخي حوادث لیکلي دي. د خان کجو کتاب موږ نه دی لیدلای خو دومره ویلی شو چې د شیخ ملي په څېر یو قانوني کتاب یې لیکلی دی خو اوس متاسفانه ورک دی، کېدی شي د لندن په موزیمونو کې پیدا شي، ځکه چې د راروټي راټول شوي کتابونه تراوسه نه دي ضایع شوي.

۳۱- بابړخان د پښتو یو شاعر هم دی چې د تذکره غرغښت په نوم یې یو کتاب په شعر کې لیکلی دی او د بابړخان له وفات سره سم ضایع شو.

۳۲- شیخ قاسم هم د پښتو ژبې ادبي شخصیت دی چې مور یې بي بي نېکبخته نومېده، شیخ قاسم د خپل ژوند پر یو وخت په شیخ قاسم سلیمان مشهور شو او د تذکرة الاولیا په نامه یې یو کتاب ولیکه چې اوس ورک دی.

۳۳- الله یار چې د ژوندانه دوره یې تر (۱۰۰۰) څخه دمخه ده، د تحفة صالح په نامه یې یو کتاب ولیکه چې په دې کتاب کې یې د خپل استاد شیخ صالح د ژوند احوال او اشعار راټول کړي دي، تراوسه دا کتاب تر موږه نه دی رارسېدلی، خو د پټې خزانې ماخذ دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی او دویم ټوک، پوهاند عبدالحی حبیبي، بېلابېل مخونه.
۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل، بېلابېل مخونه.
۳- عرفان او تصوف، استاد اجمل ښکلی، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه

پښتو لرغوني ادبیات د محتوا له مخې:

۱ - ویاړنه: د پښتو لرغوني ادبیات لکه څنګه چې د فورم یا شکل له مخې ګڼ شمېر اقسام لري، د محتوا له مخې هم مختلف ډولونه لري او ګڼ شمېر موضوعات او مفاهیم په کې ځای شوي دي.

د پښتو په خورا زړو او پخوانیو ادبي اثارو کې چې تراوسه کوم اثر زموږ لاسته راغلی دی، هغه د امیر کروړ سوري یو فخریه شعر دی چې پټې خزانې د تاریخ سوري په حواله خوندي کړی دی، هغه وخت د عباسي دعوت په جنګونو کې چې امیر کروړ ډېرې سوبې وکړلې، نو یې دا بیتونه وویل چې ویاړنه یې بولي، هغه شعر شیخ کته علیه الرحمه له تاریخ سوري نه رانقل کړی دی.

دا شعر د شاعر لوړ حماسي مقام او دده د توري غلبه او برى ښه تصویروي. شاعر د خپل پاخه شعر او غښتلې قریحې په مرسته خپله ویاړنه په داسې ډول ویلې ده چې یو توانا او مقتدر شاعر ته ښایي له دغې ویاړنې څخه د امیر کروړ ملي مینه او د خپل ټبر د پالنې احساسات ښه څرګند ېږي او هغه ویاړنه یې په دې ډول ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

۲- ساندې (ویرنه): د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې د ویرنې لاسته راغلی شعر د شیخ اسعد سوري دی. کله چې سلطان محمود غزنوي پر غور حمله وکړه او له امیر محمد سوري سره یې جګړه وکړه او په اهنګرانو یې محصور کړ، پر دې وخت اسعد هم د اهنګرانو په کوټ کې و، هغه وخت چې سلطان محمود امیرمحمد سوري ونیو او بندي یې غزني ته یووړ، نو امیرمحمد سوري چې خورا زړور، مهربانه او عادل امیر و له غیرته په بند کې ومړ او شیخ اسعد چې دوست یې و، د امیر په مرګ یې دا ساندې وویلې:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار
هر غټول چې په بیدیا غوړیده وکا
رېژوي یې پاڼې کاندي تار په تار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا تر خاورې لاندې زار

دا د ویرنې قصیده په سلاست او بلاغت کې د پښتو له لومړۍ درجې اشعارو څخه ده. په مرثیه قصیدو کې د غزنویانو له عصره دا رسم و چې شاعر به کوښښ کاوه د خپل مړ ممدوح صفات او ښېګڼې په داسې ډول وښیي چې د هغه مقام د خلکو په نظر کې ډېر لوړ ثابت شي او د ده مرګ د ویر اسباب او علل هم وښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- ستاینه: د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې د ستاینې په برخه کې د ښکارندوی غوري قصیده د یادونې ده. ښکارندوی غوري دا قصیده د محمدسام په ستاینه کې ویلې ده او د هغه سلطان د هند یو سفر تصویروي چې څنګه د سلطان لښکر هند ته ځي او څنګه پر اټک تېرېږي. د ښکارندوی دا قصیده لومړی یو غرا، ډېر لوړ او خوندور تشبیب لري، د بهار مناظر د غرو او رغو زړه راکښونکي او ښکلي تصاویر په دغه تشبیب کې ترسیموي او وروسته بیا د سلطان معزالدین (شهاب الدین غوري) ستاینې ته ګرېز کوي او دا قصیده د پښتو ادب یو شهکار ګڼل کېږي:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړل سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوسته غرونه
د نیسان مشاطې لاس د مچېدو دی
مرغلرو باندې وښکلل بڼونه.

بله د ستاینې سندره چې لاسته راغلې او موجوده ده هغه د تایمني سندره ده چې د سلطان غیاث الدین غوري په ستاینه کې یې ویلې ده چې ډېره روانه او ساده ده او لږ څه حماسي رنګ هم لري:

نن زه ږغېږم په صفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان
د فیروز کوه او غور رڼا له ده ده
هم د تېرو تورو برېښنا له ده ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

چــــې تـــوره وکـــاږي چرتـــون کـــې خـــالي
غلـــيم يــې کلــه کــړي پــه تـــوره ســـيالي
غيـــاث الــــدين د غـــور زمـــرى عاليشـــــان
د اســـــلام ديـــن دده پـــه تـــوره روښـــــان.

۴- تصوف او عرفان: د پښتو ژبې په لرغونو ادبياتو کې د تصوف او عرفان په برخه کې چې کوم شعر موجود دى هغه د شيخ متي بابا تصوفي اوعرفاني شعر دى. شيخ متي بابا خورا لوى صوفي او عرفاني شاعر دى، ده په غونډان کې يو کتاب کښلى و چې نوم يې و «د خداى مينه» او په دې کتاب کې اکثره عرفاني اشعار او مناجاتونه وو او په داسې ډول ويل شوي وو چې پر خلکو به يې ډېر اثر کاوه، خو د شيخ متي بابا اشعار متاسفانه زموږ په لاس کې نه شته، خو د پټې خزانې مولف يې دغه يوه عارفانه، خوږه او ښکلې منظومه رانقل کړې ده:

پـر لـويـو غرو هم په دښتو کې
په لوى سهار په نيمو شپو کې
پـه غـاړه ږغ او په شپېلکو کې
يـا د ويـرژلـو پـه شپېلو کې

د شيخ متي بابا دا شعر په پښتو اشعارو کې خورا ډېر اهميت لري او يوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په ديباچه او پيل کې دربېږي او دا شعر له هغو شعرونو څخه دى چې پښتو شعر ته يې يو ښکلى فلسفي رنګ ورکړى دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- عشق او محبت (Lyric): په پښتو لرغونو ادبیاتو کې چې کوم شعر عشقي یا لیریک رنګ لري او موجود دی هغه د تایمني عشقي سندره ده، چې د وزن، الفاظو او کلماتو له پلوه خالص او سوچه پښتو شعر ګڼل کېږي:

ګهـــیځ رڼـــا د لمـــر خپـــره ســـوه
زمـــا پـــر کـــور د ویـــر نـــاره ســـوه
د بېلتـــون ورځ تـــوره تیـــاره ســـوه
رېږ ســـو ناڅاپـــه چـــې بېلتـــون راغـــی
زړه مـــې لـــه دې ویرنـــې شـــین دی
پـــه ژړا ژاړم څـــه نـــاورین دی
زرغـــون لـــه اوښـــو مـــې ســـادین دی
پـــه نـــول نـــولېږم چـــې تـــاخون راغـــی
نـــه بـــه بیـــا یـــم نـــه بـــه بیـــا راســـي
نـــه بـــه تیـــاره شـــپه زمـــا رڼـــا ســـي
نـــه بـــه شـــهۍ راتـــه پخـــلا ســـي
بېلېـــږي پېـــر یـــې اوس د یـــون راغـــی
د ښبنـــتن پـــار دی هېـــر مـــې نـــه کـــړې
آغلیـــه مـــخ چـــې پـــه یانـــه کـــړې
اور بـــل دې پرېښـــوی واتـــه کـــړې
پـــر مـــا د بـــل اور کـــړاوون راغـــی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا شعر له هغو اشعارو څخه ګڼل کېږي چې غنايي يا د موسيقيت خوا لري او لکه د پښتو اکثره عوامي اشعار په خواږه او خاص غږ ويل کېږي.

له دغه شعر څخه ښکاري چې تايمني به يو عاشق مشربه سړی و او کله به يې د خپلو عاشقانه جذباتو په شور او هيجان کې خواږه شعرونه غږول. ددې شعر ژبه سپېڅلې، پاکه او سپينه ده. بله عشقي يا ليريک سندره چې موږ ته رارسېدلې ده هغه د قطب الدين بختيار سندره ده، د مينې او د مين د زړه احساسات يې په ښه ډول څرګند کړي دي. دا شعر لکه اوسني عاميانه اشعار تکرارېدونکی کسر هم لري او داسې ښکاري چې قطب الدين د مينې په دنيا کې تاوده جذبات لرل:

وير مې زړه سوری سوری کړ
راتــه وګــوره مـلـــوکې
پــه ببلتون کې دې وبـاسـم
لــه خــوږمــنه زړګی کوکې
راتــه وګــوره مـلـــوکې
راتــه وګــوره مـلـــوکې

بله ليريک سندره چې پښتو لرغونو ادبياتو ته ښکلا او رنګيني وربښي، هغه د شيخ ملکيار هوتک سندره ده، شيخ ملکيار هوتک د مينې ډک زړه درلود او د عشق او مينې پر لاره يې قدم او قلم وهلی دی. پټه خزانه دده يو داسې عشقي سندره رانقلوي چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو اشعارو کې د وزن، بحر او مضمون له پلوه ډېر قیمت لري او د یوه ساده عشقي پښتني فکر استازیتوب کوي.

ده دا شعر د طبیعت په ښکلې لمن کې د رود پر غاړه د سپینې سپوږمۍ په ښکلې رڼا کې غږولی دی.

ترنک بهېږي ترنک بهېږي
غاړې تر غاړې
زما زړګی خو
خپل لالی غواړي

۲- مناجات: د پښتو ژبې په لرغونو ادبیاتو کې د مناجاتو په برخه کې لومړنی لاسته راغلی اثر د بېټ نیکه دی چې دده د ژوند زمانه د څلورمې هجري پېړۍ په شاوخوا کې ټاکل کېدی شي او دا شعر یې (۳۵۰) هـ په شاوخوا پورې اړه لري. (خدای د ژوندون واکمن دی مالک الملک دی، دی ښاغلی کورنۍ سړو ته ورکوي نو خدایه موږ ستا مریي یو) او د بېټ نیکه هغه شعر دادی:

لویه خدایه لویه خدایه
ستا په مینه په هر ځایه
غر ولاړ دی درناوي کې
توله ژوي په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې
زموږ کېږدۍ دي پکې پلنې
دا وګړي ډېر کړې خدایه
لویه خدایه لویه خدایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- رزم، جنګ او ننګ: د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې لومړنی لاسته راغلی اثر د رزم په برخه کې د ملکیار غرشین شعر دی، چې د (۵۸۰) هـ کال په حدودو کې یې لیکلی دی. ملکیار یو غښتلی او توریالی سړی هم و او د توري او ادب له څښتنانو څخه و چې له سلطان سره یې په جهاد او جګړو کې ملګري کوله، داسې ښکاري چې ملکیار پر جنګیالیتوب او توریالیتوب علاوه ادبي ذوق هم درلود، په خپله هم شاعر و او د نورو پښتو شاعرانو اشعار یې هم تل لوستل، په هغه میدان کې چې ملکیار د سلطان معزالدین له لښکرو سره یوځای جنګېږي او نږدې و چې د سلطان لښکر ماته وکړي، نو دې توریالي ادیب او عارف یوه د ننګ او جنګ سندره وویله او لښکریان یې همت او شجاعت او توریالیتوب ته تشویق کړل، تر هغه چې بریالي شول او د جنګ پر ډګر یې سوبه په برخه شوه. سلیمان ماکو لیکي چې په جګړه کې ملکیار دا پارکی ووایه چې غاریان وپارېدل او په څېر د زمریو ورتوی شول. د ملکیار دا شعر چې د قدیمو اقوامو د حماسیو رنګ لري له هغو سندرو څخه دی چې پخوانیو پښتنو به د جګړې پر میدان ویلې او مقصد یې دا و چې د زلمو احساسات تاوده کړي او پر جنګ یې ښه وپاروي:

ښتن مو مل دی اوس مو یرغل دی هېواد د بل دی

غازیانو ګورئ ښتن مو مل دی

بله د مقاومت یا رزم کومه سندره چې لاسته راغلې ده هغه د باباهوتک رزمي یا د مقاومت سندره ده چې د مغولو له لښکرو سره د جنګ پر وخت یې ویلې ده او هغه سندره داده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــر ســور غــر بــل راتــه نــن اور دی
وگړیــــه جــــوړ راتـــه پیغــــور دی
پــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی
هــم پــه غزنـــي هــم پــه کابــل راغـــی
غښـــتليو تنــگ کـــړئ دا مــــو وار دی
مغـــل راغلـــی پــــه تلــــوار دی
پـــه پښـــتونخوا کـــې يـــې ناتـــار دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

۸- اخلاق: پـه پښـتو لرغونو ادبيـاتو کې لاسـته راغلی اخلاقي شعر د زرغـونې کـاکړ دی، چې غالبـاً بـه د نهمې هجري پېړۍ پـه دويمه نيمايي کې زېږېدلې وي. دا مېرمنه د شاعرانو په ډلـه کې پـه لومړي صف کې درېږي.

که موږ په پښـتو ادب کې د اخلاقي شاعرانو لپاره يوه ځانگړې ډله ومنو، نو زرغونه به له خپل بوستان سره د هغـو پـه سر کې ولاړه وي، ځکه چې تر دې دمخه کوم اخلاقي شاعر مـوږ تـه نه دی معلـوم او زرغونـه د شـيخ سعدي د بوسـتان پـه منظومـه ترجمـه د اخلاقـي شاعرانو له ډلې څخه بللای شو.

د زرغـونې يـو حکايـت چې د پټې خزانې پـه واسـطه مـوږ تـه رارسېدلی دی، هغه دادی:

اورېـدلــې مې قيصه ده	چې لـه شـاتو هم خـوږه ده
د اخـتـر پـــه ورځ سهـــار	بـايزيـــد چــې و رويــــدار
لـــه حـمـامــه راوتـلـی	پــه کوڅـه کـې تېرېـدلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایرې خاورې چا لـه بـامـه | راچپـــه کړلـــې ناپامـــه
مـــخ او سر یې ســو کـکړ | پـــه ایـــرو پـــه خـــاورو خـــړ
بایـــزید پـــه شکر کښنو سو | د خپل مـخ پـه پاکېدو سو
چـــې زه ورړ یـــم د بـــل اور | چې په اور کې سم نسکور.

بله مېرمنه چې په لرغونو ادبیاتو کې یې لویه برخه اخیستې ده، هغه مېرمن نېکبخته ده چې د هغې اشعار هم اخلاقي، د نصایحو او د پند او تبلیغ رنګ لري. د نمونې په ډول د هغې یو شعر دادی:

په زړه ښاد شې ای مومنه | په ظاهر پـه باطن سپینه
ظاهر زهد په اخلاص کړه | په زړه ټینګ شـه لـه یقینه
شکر صبر په هر حال کړه | خودنمای مه شه خود بینه.

نو له دې څخه دا نتیجه اخیستلای شو چې په لرغوني دوره کې هم شاعران د لوړ شعري او ادبي ذوق خاوندان وو او د خپل ذوق، تخیل او جذباتو په مرسته یې د مختلفو موضوعګانو لکه: ویاړنه، ساندې یا ویرنه، ستاینې، تصوفي او عرفاني، عشقي یا لیریک، مناجات یا راز و نیاز په برخه کې او د رزم یا د جنګ او ننګ او بلاخره د اخلاقو او نصایحو په برخه کې یې اشعار ویلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې څلوریزه

(رباعي)

څلوریزه هغه شعري فورم دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی. د یوې بلې پېژندګلوۍ له مخې لرو چې د پښتو نظم لیریک ډول پخوانی ادبي ژانر دی، چې په پښتو نظم کې ډېر لرغونی او غوره ځای لري.
په پښتو کې رباعي ته څلوریزه وایي، لکه څنګه چې یې له نامه څخه معلومېږي، دا فورم څلور مسرې لري، له ځینو استثنایي حالاتو پرته چې په هغې کې کېدی شي د درېیمې مسرې یوه څپه د قافیه والو مسرو تر څپو کمه یا زیاته شي،په ټولیز ډول د ټولو څلور واړو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي.
د رباعي لومړی بیت مقفی، درېیمه مسره یې قافیه نه لري او د څلورمې مسرې قافیه یې د مطلعې قافیه تعقیبوي. مخکې له هغې چې په پښتو ژبه او ادب کې عربي عروض خپلې اغېزې وښندي په پښتو ادب کې یو ډول رباعي موجوده وه چې په ملي وزنونو به ویل کېده.
رباعي د پښتو ژبې او ادب د نورو نظمي ژانرونو په څېر د یوه اوږده تاریخي بهیر نتیجه ده. دغه ژانر نه یوازې په کلاسیک پېر، بلکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني پېر کې هم پېژندل شوی ادبي ډول دی، چې ډېرو شاعرانو په همدې جولې کې شعرونه او نظمونه ویلي دي.
په کلاسیک پېر کې ددې ژانر بېلګې ددې مهال د شاعرانو په لیکنو او شعرونو کې ډېرې زیاتې ګورو. په پښتو کې د بېلابېلو څپو په شمېر څلوریزې ویل شوي، خو لس څپیزې څلوریزې په کې زیاتې دي او دا اکثره په تول تللې دي.
هغه رباعي چې لس څپیزې دي، هره مسره یې د اهنګ له مخې تقریباً پر دوو برخو وېشل کېږي. پنځه څپې یوه خوا او پنځه بله خوا، د رباعي تکنیک او جوله د پښتو ژبې د نورو ادبي نظمونو په څرنګوالي او څومره والي کې د ارزښت وړ مقام لري. د رباعي په جوله کې لنډې- لنډې موضوعګانې ددې ژانر منځپانګې جوړوي.
دغه لنډې- لنډې موضوعګانې چې د ټولنیزو غوره مطالبو د څرګندولو په خاطر د شاعر له فکر او اندېښنې رازېږېدلي، لیکل شوې دي. دغه ډول ځېل د هغه مهال ټولنیزو ستونزو د حلولو او ښې لاربښوونې په برخه کې ستره دنده سرته رسولې ده. څلوریزه د غزل په شان ده، خو توپیر یې دادی، د څلوریزې د بیتونو شمېر دوه بیتونه وي، چې د غزل د جولې په څېر لومړی بیت یې مقفی وي یانې په وزن او قافیه کې سره یو وي. همدارنګه د رباعي څلورمه مسره د وزن او قافیې له پلوه د مطلع په شان وي.
په ((فرهنګ ادبیات)) کې زهرا خانلزي څلوریزه داسې راپېژني:
((رباعي څلور مسرې وي، چې لومړۍ، دویمه او څلورمه مسره یې د واحدې قافیې لرونکې وي. رباعي په فارسي ادب کې د (هـ،ق) له لرغونو پېرونو څخه ددې ژبې او ادب په شاعرانو کې دود شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ډول شعرونو او نظمونو ریښې د فارسي ادبیاتو په تاریخ کې آن څلورمې هجري پېړۍ ته رسېږي.)) ډاکټر ذبیح الله صفا په (تاریخ ادبیات ایران) کې لیکي: ((ددې مهال شاعرانو د شعر په بېلابېلو څېلونو کې د مثنوي، قصیدې، غزل، رباعي او نورو په هکله لیکنې کړې دي.))

له پورته لیکنې څخه جوتېږي چې رباعي په فارسي ادب کې په څلورمه هجري پېړۍ کې د نظم د پورتنیو یادو شویو ډولونو په څنګ کې د یو ښکلي ادبي ډول په توګه پېژندل شوې او کارول شوې ده.

اصله خبره داده چې په پښتو ژبه او ادب کې دغه ډول ادبي نظم په لرغوني پېر کې هم شتون درلود ، چې د پښتو په ملي وزنونو ویل کېده، په کلاسیک پېر او له دې مهاله مخکې عربي عروضو ته نږدې د دېواني نظمونو په ډله کې د رباعي د نظم ډول هم لیدل کېږي. د پښتو ژبې او ادب لومړنۍ رباعي چې د پټې خزانې له لارې لاسته راغلې، خلیل خان نیازي ته منسوبه ده، چې سلطان بهلول (۸۹۴هـ) ته یې ویلې وه او په لاندې ډول ده:

خړې وربـــځې ژاړي له پاسه
کـــویله ږغ کـــا بېلتون له لاسه
په هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کـا ستا زموږ مواسه

سلطان بهلول ددې رباعي له اورېدو سره سم په ځواب کې دا لاندې رباعي ویلې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک به زرغون کړم په ورکړه لاسه
ګوره وربخي د داد له پاسه
خول مې د عدل په درو رون دی
جهان به زېب مومي زما له لاسه

هندسي شکل یې:

+______________
+______________
____
+______________

د رباعي یو بله بېلګه د دېواني ادب له رامنځته کېدو لږ مخکې په کلاسیک پېر کې (۹۲۰هـ) د رابعې نومې یوې پښتنې شاعرې یوه ځلوریزه ده چې د منځپانګې له مخې ددې مهال د رباعي د نظم ځرنګوالی ترې پوره څرګندېدی شي.

هغه داده:

ادم یې مځکې و ته راستون کا
په اور د غم یې سوی لړمون کا
دوزخ یې روغ کا پرمخ د ځمکې
نوم یې د هغه دلته بېلتون کا

بله خبره داده چې رباعي له موضوعي پلوه د پند و حکمت په باب وي او هم عشقي او ټولنیزې خواوې لري، له دغو څرګندونو څخه معلومېږي چې ځلوریزه په کلاسیک او لرغوني پېر کې د یو غوره ادبي ژانر په توګه کارول شوې ده او د شاعرانو د شاعرانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

احساساتو په ځرګندولو او د ټولنیزو موضوعګانو په انځورولو کې یې کارنده مقام درلود.

اخځونه

کلاسیک ژانرونه: د محبوب شاه ارزومند لیکنه.
د پښتو شعر هندسي جوړښت: د پوهندوی محمد اسمعیل یون اثر.
د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی او دویم ټوک: د پوهاند عبدالحی حبیبي اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني دوره کې پر پښتو ژبه او شاعرۍ مذهبي تاثیرات

پر پښتو شاعرۍ باندې په لرغوني دوره کې مذهبي تاثیرات لږ وو، ځکه په هغه وخت کې د پښتو سوچه او پاک لغاتونه کارېدل او مذهبي تاثیرات لا د هېواد ګوټ ګوټ ته دومره نه وو خواره شوي چې پر ادبیاتو دې پراخ تاثیر وکړي. تر لرغوني دورې وروسته پر پښتو شاعرۍ باندې مذهبي تاثیر ډېر شول او د پښتو له پخوانیو اثارو څخه هم داسې ښکاري چې پښتانه د اسلام په اوایلو کې مشهور وو او د دوی ژبه هم په دغه وخت کې یوه داسې ادبي ژبه وه چې ډېر ښه او پاخه اشعار یې درلودل، لکه د امیر کروړ په وخت کې شعر له مذهبي تاثیراتو څخه لرې و، ځکه هغه د پښتو له سوچه او خپلو لغاتونو څخه کار اخیستی دی، چې وروسته د روښانیانو په وخت کې پر پښتو شعر باندې مذهبي تاثیرات ډېر شوي دي.

د پښتو په خورا زړو او پخوانیو اشعارو کې چې تراوسه زموږ لاسته راغلي دي، د امیر کروړ سوري یو فخریه شعر دی او له دې شعر څخه داسې ښکاري چې په سوریانو کې د پښتو شعر د اسلام له ابتدا څخه موجود و، ځکه د امیر کروړ د ژوند وخت له (۱۰۰ هـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه وروسته شروع کېږي او بیا موږ وینو چې په سوریانو او هم د غور په اوسېدونکو کې د سلطان محمود تر عصره (۴۰۰هـ) پورې هم د پښتو شعر ښکېڼې پورته وې، نو له دې څخه ثابتېږي چې د اسلامي دورې په لومړیو څلورو سوو کلونو کې غور او سوري قبایل د پښتو د شعر او ادب زانګو وه او په دغه وخت کې پښتو ژبې پاخه اشعار او ادبي اثار درلودل او د امیر کروړ له شعر څخه څرګندېږي چې په لومړۍ دوره یانې اوله او دویمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه او دا سوچه توب او خالصوالی یې تر (۴۰۰هـ) پورې هم ساتلی دی.

څومره چې په اسلامي دوره کې پېړۍ پرې تېرېږي، هغومره ژبه او شاعري له سوچه توب نه لرې کېږي او نور عناصر پرې ګډېږي.

په دویمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه او شعر سوچه او خالص و، خو په دریمه پېړۍ کې د عربي ژبې لغوي او ادبي اغېزې پرې شوې دي او د عربي فکر او ادب اثر په هغو ځایونو کې غالب شوی دی چې د عربو د حکومت اثر هلته ډېر و.

شیخ رضی او نصر لودي د شیخ حمید له کورنۍ څخه دي، رضی د حمید وراره او نصر لودي یې زوی دی. شیخ رضي خپل تربور (تره زوی) ته داسې لیکلي دي:

د الحاد په لور دې تړپلل
ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ روڼلي په زیارنه
تا په تور و توراوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصر لودي د شيخ رضي په غبرګون کې وايي:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه يم
زما د ښنه هسې توراکړې
کـه مـلحد يـم د دښنه يم.

د لوديانو په وخت کې که څه هم تر هاشم سرواني وروسته دی، خو د پښتو سوچه توب او ژبې نږه والی قوي دی، د مذهب او د عربي اثر لږ ښکاره کوي. لـه (الحـاد) او (سنتي) څخه ښـکاري چې مـذهب او عربي ژبې اثر په دغو وختونو کې تش په ديني اصطلاحاتو پوري محدود و او لا ډېر عربي اصطلاحات په ژبه او ادب کې ننوتلي نه وو.

د لودي کورنۍ د اسلام سوچه خدمتګاران وو او غوښتل يې چې د پښتونخوا په بېلابېلو سيمو کې د اسلام رڼا خپره کړي. نصر لـودي پـه خپـل نظـم کې لـه ځانـه ښـه دفـاع کـړې ده او خپـل عقايـد يـې د پخوانيـو پـه ډول د (سـنت) تـابع بللـي دي. تـر دې وروسـته ان تـر روښـاني دورې چې کـوم شـعرونه ليکـل شـوي، پـه پـام وړ شـمېر شعرونو کې مذهبي تاثيرات او د عربي ژبې اغېزې څرګند ېږي، خو د لرغونې دورې په انډول بيا پـه روښـاني پېـر کې دا اغېـزې زيـاتې څرګند ېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني ادب په پرمختيايي بهير کې د ښځو ونډه

که چېرې موږ د پښتو شفاهي ادبيات مطالعه کړو، نو ددغو شفاهي سندرو په جوړولو کې د ښځو برخه د يادونې وړ ده او ډېرې زياتې دغه ډول شفاهي سندرې پښتنو کليوالو او مېرمنو جوړې کړې دي، خو څنګه چې ددغو شفاهي سندرو ويونکي زياتره نه دي معلوم، نو پر دې اساس موږ ددغسې هنري ذوق خاوندانو ډېرو ښځو له نامه څخه نه يو خبر، خو کله چې د پښتو تحريري ادبيات مطالعه کوو، نو د نهمې هجري پېړۍ په اواخرو او د لسمې پېړۍ په اوايلو کې موږ د ځينو پښتنو ښځو له نومونو سره مخامخېږو، چې په پښتو ژبه ترې اثار پاتې شوې دي.

ددغو ښځو اثار موږ ته دا هم رابښيي، چې دغه وخت د پښتنو په ځينو کورنيو کې د ښځو باسواده کېدلو ته توجه کېده او داسې ښکاري چې دغه مهال ځينو پښتنو ښځو ته دا حق ورکړل شوی و، چې سواد زده کړي، د ديني علومو زده کړه وکړي او د مدارسو ځينې نصابي منظوم او منثور کتابونه ولولي. په دغو باسواده ښځو کې چې به که کومې يوې د ليکوالۍ او شعر ويلو استعداد

(c) ketabton.com: The Digital Library

درلود، نو دې خواته به يې هم پاملرنه کوله او په پښتو به يې ځينې اثار يا ژباړل او يا به يې نظمول. دغه اثار زياتره اخلاقي او ديني تبليغي رنګ لري. ددغو ښځو له خوا ددغه ډول اثارو تاليف او ترجمې ته توجه به د دوی د همدغه ديني تعليم نتيجه وي او د همدغو تعليماتو تر فکري اغېز لاندې به يې د ديني، تبليغي او اخلاقي اثارو ايجاد او ترجمې ته هڅه کړې وي. که نه وي د پښتنو کليوالو ښځو له خوا چې کوم شفاهي ادبيات ايجاد شوي دي، زياتره ليريک او غنايي رنګ لري، اوس هم دا ثابته شوې ده چې ښځې له نرينه سره يوشان استعداد لري، هغه ښځې چې اثار يې د پښتو په لرغوني ادبي دوره کې د مطالعې ځای لري په دغو ښځو کې لومړنۍ يې زرغونه کاکړ ده، چې غالباً به د نهمې هجري پېړۍ په دويمه نيمايي کې زېږېدلې وي.

دا مېرمن د کندهار په پنجوايي کې اوسېده، پلار يې ملا دين محمد کاکړ نومېده او دا خپله د سعدالله خان نورزي مایینه وه، دې مېرمنې پر (۹۰۳هـ.ق) کال د سعدي بوستان په پښتو نظم ترجمه کړی دی. د پټې خزانې روايت دی، چې دغې مېرمنې د بوستان پر ترجمې سربېره نور اشعار هم ويلي وو، د زرغونې د پښتو بوستان يو حکايت پټې خزانې راوړی دی، چې زه يې څو بيته دلته را اخلم:

اورېدلې مې قيصه ده	چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار	بايزيد چې و رويدار
له حمامه راوتلی	په کوڅه کې تېرېدلی
ايرې خاورې چا له بامه	راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر يې سو ککړ	په ايرو په خاورو خړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

بایزید په شکر کښنو سو | د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه ور یم د بل اور | چې په اور کې سم نسکور

د ادبپوهانو په وینا دا ترجمه ډېره غښتلې ده او زرغونه د سعدي بوستان له ترجمې بریالۍ راوتلې ده.
د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې د زرغونې پښتو بوستان لومړنی اخلاقي اثر دی او تر دغه اثر دمخه موږ په پښتو ادبي اثارو کې د اخلاقي مفاهیمو لرونکي دغسې اثار نه لرو. د استاد حبیبي خبره چې که چېرې موږ په پښتو ادب کې د اخلاقي ویناوو خاوندان سره بېلوو، نو زرغونه له خپل پښتو بوستان سره ددې ډلې په سر کې درېږي.
پر دې سربېره له فارسي ژبې نه پښتو ته د ادبي اثارو د ترجمې تاریخ هم د زرغونې کاکړې له خوا د بوستان له همدې ترجمې څخه پیلېږي، تر دې ترجمې دمخه موږ ته بل داسې اثر نه دی معلوم، چې له فارسي ژبې څخه دې پښتو ته ترجمه شوی وي.
زرغونه کاکړ سربېره پر دې چې د پښتو شاعره او مترجمه وه، ددې ترخنګ یې بل هنر هم درلود او هغه دا چې نوموړې ډېره ښه خطاطه هم وه.
بله مېرمن چې موږ یې باید په زرغونې کاکړې پسې اثار په دې ځای کې مطالعه کړو، هغه رابعه ده. رابعه د پټې خزانې له لیکنو سره سم د ظهیرالدین محمد بابر (۹۳۷هـ.ق) د زماني شاعره ده، په کندهار کې اوسېده، د اشعارو دېوان یې درلود، ددې شاعرې دغه لاندې رباعي پټې خزانې راوړې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادم یې مځکې و تــه راستون کا
پــه اور د غــم یې ســوی لړمون کا
دوزخ یې روغ کا پرمــخ د مځکې
نـوم یـې د هـغه دلــته بېلتون کا

له دې یوې رباعي پرته ددې نور اثار موږ ته نه دي معلوم، خو له دې یوې رباعي څخه یې هم د وینا قدرت ښکاري او دا راښیي چې رابعې به په خپل دېوان کې عشقي موضوعات په خورا ادبي نزاکت او لطافت بیان کړي وي.

دریيمه مېرمن چې په لرغوني ادب کې د مطالعې ځای لري، هغه نېکبخته ده. مېرمن نېکبخته د شیخ الله داد لور وه، چې پلار نیکه یې په اشنغر کې اوسېدل. نېکبختې پر (۹۵۱هـ.ق) کال له شیخ قدم سره واده وکړ، مېرمن نېکبخته زاهده، پرهېزګاره او عالمه مېرمن وه. نېکبختې پر (۹۴۹هـ.ق) کال د (ارشاد الفقرا) په نامه یو کتاب لیکلی و، چې درې ټوټې ترې محمد هوتک په پټه خزانه کې را اخیستي دي، د یوې ټوټې څو بیته یې دادي:

پــه زړه ښاد سې ای مومنه — په ظاهر پــه بـاطـن سپینه
ظاهر زهد پـه اخلاص کـړه — په زړه ټینګ ســه لــه یـقینه
شـکر صبر په هـر حـال کړه — خودنمای مه سه خـود بـینه

د مېرمن نېکبختې لاسته راغلې منظومې ټوټې تبلیغي رنګ لري او نصایح او پندونه یې په دې اثر کې ورانډې کړي دي، که څه هم د نېکبختـې کتـاب لـه اوسنیو ادبیاتو سره ډېر سمون نـه لـري، خـو مځکې داسې کتاب نه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتنو په تاريخي فرهنګي بهير کې بله شاعره او اديبه نازو انا ده. د پټې خزانې په قول: ((مېرمن نازو د سلطان ملخي توخي لور ده او پر (۱۰۷۱هـ) کال په تازي نومې سيمه کې زېږېدلې ده، سلطان ملخی پر هغه وخت د غزني تر جلدکه د اقوامو مشر و او په استقلال يې حکومت کاوه، معاوض او ساری يې نه درلود او نازو په کوچنيوالي له پښتنو مېرمنو او سپين ږيرو علماوو څخه لوست کړی و، مېره مخې ارتينه وه چې نارينه يې مېړانې او شجاعت او سخاوت ته حيران وو. له ثقه رواياتو څخه يو روايت دی چې سلطان ملخی سور غره ته نږدې په جنګ کې ومړ او حاجي عادل چې د نازو ورور و، د پلار په انتقام جنګ ته ولاړ، کلا او کور يې نازو ته پرېښودل او په هغه وخت کې نازو توره په ملا کړه او له جنګياليو ځوانانو سره يې کور او کلا د دښمنانو له تاړاکه وساتل.

نازو انا په مېلمستيا، غريبانو او مسافرانو په پالنه مصروفه وه او هر وخت به چې په ژمي کې د مسافرو قافلې راغلې د نازو پر کلا يې اړول او دوی به ورته ډوډۍ ورکوله، د سخاوت نوم يې له خيبره تر کوسانه خپور شو، نازو په حباله د ښالم خان هوتک وه چې د کريم خان زوی و او مېرمن نازو څلور زامن درلودل چې مشر يې حاجي ميرخان او نور عبدالعزيز خان، يحيی خان او عبدالقادر خان دي.

نازو انا سربېره پر سخاوت، شجاعت او عبادت هسې ارتينه وه چې د خدای تعالی څخه په مناجات يې ډېر اشعار وويل او يو ديوان يې درلود چې دوه زره بيتونه پکې وو او هلته يې ښه نکات ادا کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو. داسې يې ويلي وو چې نارينه يې هم نه شي ويلای، دغه رباعي چې د نازو انا وه په لاندې ډول ده:

سحرګه وه د نرګس ليمه لانده
څاڅکي څاڅکي يې له سترګو څڅېده
ما ويل څه دي ښکلې ګله ولې ژاړې؟
ده ويل ژوند مې دی يوه خوله خندېده

مېرمن حليمه حافظه بله ليکواله او شاعره مېرمن ده چې تر لرغونې دورې وروسته په کلاسيکې يا منځنۍ دورې پورې اړه لري. حليمه د خان علیین مکان خوشال خان خټک لور وه چې د عبدالقادر خان خټک سکه خور کېده او د خپل پلار پر ژوند يې مروج علوم ولوستل او بيا د شيخ سعدي لاهوري مريده شوه. د خپل پلار عبدالقادر خان په لاس يې بيعت وکړ، چې هغه هم د شيخ دوران خليفه و، روايت کا چې، حليمه بي بي فاضله او عارفه ښځه ده او مېړه يې نه دی کړی، قرآن عظيم الشان يې هم په ياد و، په پښتو يې اشعار هم ويلي دي. د حليمې په اشعارو کې مجازي عشق نه ښکاري، بلکې ټول شعرونه يې د حقيقت په لاره کې دي او د حقيقي محبوب حقيقي صفت کوي، د بي بي حليمې غزل دا دی:

د اشنا په فکر خوښه هسې شان شوم
نه پوهېږم چې ممتاز که نورجهان شوم
چې يې کړمه ستا په مينه سرفرازه
ثناخوانه په څو رنګه د رحمان شوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

چـــې مجـــاز مـــې د ايـــاز ولاړې زړه نـــه
ســربلنده تــر محمــود غونــدې ســلطان شــوم
و هـــر چـــا وتـــه چـــې ګـــورم واړه دی دی
د جمـــال پـــه ننـــدارو يـــې شـــادمان شـــوم
د غيـــر فکـــر مـــې لـــه زړه نـــه رابهـــر شـــو
پـــر خليـــل و پـــر عـــدو بانـــدې يکســـان شـــوم
حليمـــې د غمـــاز مکـــر زيـــات لـــه حـــد شـــو
چـــې دې بيـــل لـــه يـــاره نـــه کـــا بـــدګمان شـــوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبیاتو کې ساندې او د ښادۍ سندرې

ساندې:

څرنګه چې ولسي سندرې په ولس کې په شفاهي بڼه منځته راځي او هر یو فورم یې په ولس کې ځانته د ویلو خاص ترتیب او اهنګ لري، نو ښايي چې په لیکلې بڼه زیاتې ولسي سندرې سره ورته والی او نږدېوالی ولري، خو د ویلو له مخې بیا بېخي بېل او ځانګړي صنفونه جوړوي، دا ځکه چې د دغو سندرو ارزښت او جوړښت شفاهي دی او خلک یې د اورېدلو له لارې سره بېلوي او لیکلې بڼه یې یوازې د ثبت او تلپاتې کېدلو وسیله ده.

د بېلګې په توګه په لوی سر کې خو د ښادۍ بدلې، د اتڼ نارې، غړونه، د بي بي دستې سندرې او چغیان د سره ورته سکښت درلودونکي ښکاري او په عمومي توګه دا ټولې یادې شوې سندرې درې مسره ییزې دي، چې د لومړیو او درېیو مسریو قافیه یې سره یوه ده او د دویمې یې ازاده ده، خو د ویلو پر وخت داسې سره بېل اهنګونه او طرزونه لري، چې هېڅ امکان نه لري چې د ښادۍ بدلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې د اتڼ د نارو په څېر، یا دې ساندې د لنډیو په څېر او یا دې هم تاریخي نارې د چغیانو غوندې وویل شي، بلکې هر فورم ځانته بېل سُر او تال لري.

نو له همدې امله موږ هم ساندې په فورمي لحاظ د یوه ځانګړي صنف او ژانر په توګه تر څېړنې لاندې نیسو. ساندې چې د عامو ولسي سندرو یو صنف دی، د ښځو له خوا پر مړي باندې ویل کېږي. ځینې خلک یې ستاینې، ځینې یې کرېکې او ځینې نور یې غړانګې هم بولي. ځینې ساندې په خپله لنډۍ وي چې په خاص وزن او اهنګ په کې د مړي د محاسنو او نېکیو، دده د نیمه خوا هیلو، پاته شویو کوچنیو ماشومانو او ناوې، یا که ځوان مړ وي، نو دده د هیلو د نه ترسره کېدلو او نورو ارمانونو ویر په کې کېږي. زه دلته هغه لنډۍ چې خلک یې د ساندو په بڼه وایي، ډېرې ځکه نه راوړم چې پر لنډیو باندې په خپله د لنډیو په برخه کې پوره خبرې شوې دي او یوازې د یو دوه درېیو لنډیو په راوړلو بسنه کوم.

که نور دې هر څه میراتېږي

میرات دې مه شه دا د غاړې تاویزونه

که نور دې هر څه میراتېږي

میرات دې مه شه لوی پټی واړه ورخونه

بې وروره خور په کوڅه راغله

ناره یې وکړه شپه به چا کره کومه

هغه ښځه چې ساندې کوي، نو د ساندو دویمه مسرې نورې ښځې ورسره غبرګوي او په ګډه د (وای او وئ) په ویلو سرونه او ځانونه وهي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا يې هم څو نورې بېلګې:
پلانکيه په سر دې کېنه يوه مرغۍ
چې درته ووايي د پلانکۍ د سلامتګۍ
خدايه پخې کړې د غره ممانې
پلانکۍ شاوو کړې ښځه يې ناوې
پلانکۍ رانه وړه ډولۍ
وی دې (...) ونه واله پګړۍ
ساندې عموماً دوه مسره ييزې دي، ما په خپله درې مسره ييزې او تر دې زياتې مسرې والا ساندې نه دي اورېدلي، خو (د خلکو سندرې) نومي مولف د درې مسره ييزو ساندو يوازې يوه نمونه ليکلې ده:

پلانکيه مه شپې کړه مه کلونه   کور ته دې رادرومه
پر خيالي جامو دې پرېوتل ګردونه

ب- د ښادۍ سندرې:

د ښادۍ بدلې چې د واده سندرې يې هم بولي، لکه د ولسي عامو سندرو د نورو فورمونو غوندې خاص ويونکي نه لري او د عامو سندرو په کټګورۍ کې مطالعه کېږي. دغه سندرې چې ځانګړې جوړښت لري غالباً د ښځو له خوا جوړې شوي او په خپله د همدوی له خوا له هوکې او کوژدې څخه نيولې، بيا د واده د درېيمې او اوومې ورځې تر مراسمو پورې دوام مومي. ښځې د واده، کوژدې، هوکې او واده د بېلابېلو وختونو او شپو ورځو لپاره بېلابېلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سندرې لري. دغه سندرې په اکثرو پښتني سيمو کې د بابولالو په نامه پېژني او زياتو پوهانو او څېړونکو هم بابولالې بللي، خو د زرينې څانګې مولف وايي: «څرنګه چې بابولالې ددې سندرو يوه ډېره وړه څانګه ده، نو دا نوم جامع او مانع نه دی، نو ځکه ځينې محققين د واده سندرې يا د ښادۍ سندرې ورته وايي او الحق چې سم نوم دی» دی زياتوي: د واده ځينې سندرې د ښځو له خوا د نڅا په ترڅ کې ويل کېږي.

دغه سندرې ډېرې لرغونې دي او داسې ښې ښانې له ځانه سره لري چې تر اسلامي دورې مخکې ښکاري، د بېلګې په توګه په څو سندرو کې د چندڼو، استعمال ته اشاره شته چې دا کار د اريايانو بودايي دوره کې دود و او هندوانو اوس هم ساتلی دی، هغه دا چې د چندڼ، سندل، سندرله بوټي څخه د سپېڅلتيا او خوشبويي لپاره کار اخلي او په تندي يې موښي.

د (زرينې څانګې) ليکوال د خبرو د بشپړتابه لپاره بايد دومره ووايم چې همدا اوس هم په ځينو پښتني سيمو کې د سندر استعمال رواج لري، د ننګرهار ولايت د روداتو په ولسوالۍ کې همدا اوس هم د زوم کورنۍ د نورو جوړو جامو سره يوځای سندر هم د ناوې پلار ګنۍ کره وړي، د واده پر ورځ د ناوې له کورنۍ څخه يوه ښځه سندر جوړوي او په بل لوښي کې (سور لرګی) په زېړو غوړيو کې ټکوي، په سندر کې سلايي ږدي او کله چې د زوم کور والاد ورځې له خوا په ناوې پسې راشي، نو هغه ښځه لومړی پېغلو او ښځو ته پېکی او يا پيچه غوړوي او بيا په سلايي ورته سندر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وهي چې هلته په هغه سیمه کې یې ((دړې بولي))، نو څرنګه چې دغه دود همدا اوس هم په پښتنو کې شته، نو ځکه هغه سندرې چې د سندر نوم پکې راغلی وي، لرغوني بلل زما په نظر د تامل وړ بریښي، د محتوا له نظره د واده سندرې کله د جنګ او د پېغور مطالب، کله د خوښۍ او خوشالۍ مطالب کله د ستاینې او غندنې مطالب او کله هم ټوکې ټکالې احتوا کوي.

د واده د سندرو د ویلو ترتیب او طرز د اتڼ له نارو سره جوت توپیر لري، خو د شعري جوړښت له پلوه دا هم دوه مسره ییزې، درې مسره ییزې او کله هم څلور مسره ییزې وي.

دا یې هم څو بېلګې:

کله چې د نکریزو په شپه د زوم د کاله ورا د ناوې کور ته لاړه شي، نو لومړی د زوم یوه خپلوانه چې ډېر زامن ولري او په کورني ژوند کې ښه خوشاله وي، ناوې ته نکریزې کېږدي، بیا نو ښځې چمبې را واخلي او دا سندره وایي:

د کونج مېرمنې پاځه که دې زړه شي
هومره خو پانه ځي چې پلانکی خان لونګۍ په لاس درته رانه شي

یا دا سندره:

که د بر بنګو ونه یې اوس به ګلونه نیسې
که د دادا د کوره یې اوس تربنه ووتلې
که د (پلانکي) د کوره یې د غولي منځ به نیسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې د ورا ښځې غواړي چې ناوې په ژړا کړي نو داسې سندره ورته وايي:

زموږه ناوې تيله داره ده نه ژاړي
چې د «مېږه نوم يې اخلي» لغتې وخوري دا به ښه ژاړي

يا: کله چې ورا نوې د ناوې کور ته ځي په دروازه کې دا سندره وايي:

درځم که نه درځم شالونګينې
ولاړه شم که ځمه

اخځ

د پښتو شفاهي ادبيات، غوټۍ خاورې، ۱۳۲۲ل کال، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو فالونه او چیغان

الف- فالونه: د پښتو د شفاهي سندرو په لړ کې یو ډول سندرې د فالونو په نامه ښودل شوي، چې زموږ د عامو ولسي سندرو یو ځانګړی ډول دی، ویونکي یې نه دي معلوم او د ټول ولس ګډ مال دی. دغه ولسي منظوم فالونه غالباً د ښځو له خوا جوړ شوي او داسې سوچه پښتو لغات هم په خپله لمن کې رانغاړي، چې تراوسه لا پښتو قاموسونو نه دي خوندي کړي. د فالونو د جوړښت په برخه کې باید وویل شي، چې کوم ټاکلي اوزان نه لري، اکثره لومړۍ مسره یې لنډه او دویمه یې اوږده وي، کله یې دویمه مسره هم لنډه او کله یې د دواړو مسرو سېلابونه سره یو شان وي، خو په هر حال خوږ اهنګ لري او هېڅ ډول سکتګي او بندښت په کې نه راځي.

فالونه کله دوه مسریز او کله څلور مسریز وي، لکه دا فالونه چې څلور مسرې لري:

د جنت په مناري   سور چرګ وهي ناري
شېر د خدای تېرېږي   خلکو کاندئ ننداري

دوه مسریز فالونه لکه:

دپاسه مسله راله   پر کلي عالم خوره راله

(c) ketabton.com: The Digital Library

فالونه د ښځو له خوا د شعبان المعظم پر پنځلسمه شپه چې د برات مبارکه شپه ده، د ځانګړو مراسمو په ترڅ کې ویل کېږي، داسې چې د کلي پېغلې او ښځې سره ټولې شي دوی یوه پېغله نجلۍ پاکه ولمبوي بیا یې په برېستن کېنوي او په اصطلاح ناوې یې کړي او څو ټکري ورته پر سر واچوي، یوه ښځه منګی له پاکو اوبو څخه ډک کړي او نجلۍ مخې ته یې کېږدي، دلته نو هره ښځه او پېغله خپله ګوته، ګوتمه، بودلۍ او یا کوم بل شی د خپل ځان او یا هم د خپلې کورنۍ د کوم بل غړي په نامه منګي کې واچوي فال ویونکې ښځه د منګي ترڅنګ کېني او فال وايي، د شیانو د را ایستلو ترمخه هره ښځه د منګي ترڅنګ کېني درې وارې کلمه طیبه وایي او بیا ورپسې فال وايي:

واچوئ فالونه چې خدای ټینګ کړي تناوونه

فال ویونکې ښځه د فال د هرې غزلې په پای کې وايي: «لیلو د کاږه کنګر» بیا نو هغه پېغلوټې نجلۍ منګي ته لاس کړي او یو شی ترې راوباسي دلته نو هره ښځه متوجه وي چې زما د کنګر به څرنګه غزله په برخه شي، دا هم څو فالونه:

د جومات په مخ ریشکه ده
بي بي اودس پرې کړی بې بارانه زرغونه ده
لیلو وکاږه کنګر
د غره په سر کې خوش خمیره
که موزي شل اورتې وکړي زه بې امیره

په دې توګه ټوله شپه تر سهاره ښځې او پېغلې چمبه وهي، په مجلس کې ټوکې ټکالې او په کړس کړس خنداګانې وي. دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مبارکه شپه ښځینو پېغلو او مېرمنو ته د خوشالۍ، نېکمرغۍ او په عین حال کې د مېلې شپه هم وي.
په ځینو ښځینو کې، ښځینې مېرمنې د دغه منګې اوبو ته ډېره عقیده لري او له همدې امله د خپل ټیکري پیڅکه په همدې اوبو لمدوي او بیا ګنډه (غوټه) ور اچوي، د دوی داسې عقیده ده؛ کله چې دا ګنډه خلاصه شي، حتماً به یو وېښته په کې پیدا شوی وي که دا وېښته سپین و دا مانا لري چې ددې ښځې ژوند به اوږد وي او که وېښته تور و، نو دا مانا لري چې دغه ښځه به ښایي په ځوانۍ کې مړه شي، داسې چې وېښتان به یې لا نه وي سپین شوي.
د برات پر شپه د ټولو ښځینو په کورونو کې ښه خواړه پخېږي، ځکه د دوی ترمنځ داسې عقیده ده؛ څوک چې پر دغه شپه ښه او ډېر خواړه برابر کړي، نو تر کال همدې شپو ورځو پورې بیا همداسې خواړه خوري، د برات پر شپه ماشومان پټاکۍ ولي او اور لوبې کوي.
فالونه هر ډول مذهبي، اخلاقي، اجتماعي، انتقادي او ټوکي مطالب په خپله لمن کې رانغاړي، دا هم څو فالونه:

د کلي په سپین بامونه
پښې وکاږه را درومه
په دا غره کې ورېښم بوټي
د زدې مور سي چې پر واچوي مخ پوټي

چاودې چاودې پښې
یومن ایرې پکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خړ خړ پر له اوړي
که دې صبر ورته وکو لعل به څنډې له در واوړي
شین دې پرتوګ شین دې خت
پر مکه دې اج (حج) قبول

د پښتو ددغه ډول سندرو پر تولولو استاد حبیب الله رفیع، پروفیسور سیال کاکړ، علي محمد منګل او نورو کار کړی دی.

ب- چغیان (انګۍ): د پښتو د شفاهي سندرو په لړ کې د ولسي سندرو یو ځانګړی فورم دی چې ځانته خاص شکلي او موضوعي خصوصیات لري. دغه سندرې چې تراژیدیکه بڼه لري ناوې یې د ژړا په څپو کې په خاص اهنګ او وزن وایي.
څرنګه چې په پښتنو کې واده د نجلۍ په خوښه نه دی شوی، نو نجلۍ نا راضه وي او پر زړه یې غوټې وي چې د خپل زړه د غوټو د خلاصولو لپاره د ژړا په ترڅ کې همدغه احتجاجیه سندرې (چغیان) وایي. د چغیان ملتیا ناوې د ساز پر ځای په خاص او اهنګ واره ژړا کوي چې ټولې همزولې او خپلوانې ورسره ژاړي، چغیانو ته په ځینې پښتني سیمو کې د (هوی) سندرې وایي او په ځینو ځایونو کې ځینې نور محلي نومونه هم لري.
د کاکړستان په سندریزه سیمه کې دغو سندرو ته د (اله مور) سندرې وایي، خو موږ ته راوړل شوې سندرې د انګۍ او چغیان په نومونو رارسېدلې دي.
لکه دا سندرې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروره لاس که په کڅوړه
یو اصیل غمی راباسه
خور دې ځي د بابک له کوره
خورې هوی که غاړه لوی که
اکاګان درته ولاړ دي
اکاګانو زړونه لوی دي

چغیان لکه د اتڼ نارې او د واده د سندرو په څېر سکښت لري او ځینې یې دوه مسره ییز، درې مسره ییز، څلور مسره ییز او تر دې زیات وي چې د مطلب تر بشپړېدو پورې مسرې ډېرېږي او د هر بیت مسرې معمولاً په خپلو منځو کې برابرې دي، دا یې هم څو بېلګې:

زه په خپل کور وم په راحت
بابک کړم خرڅه په ډېر دولت
په پردي کور کې مې نسته عزت
خود به ژړا کړم په هر ساعت

×××

شینکۍ کوتره وم ښورېدمه
نــه چــا نــیومه نــه چا کتمه
په هــر یــو ټــکي بــه پرېوتمه
نــن نــاولــده یــې کېنستمه

باید یادونه وکړم چې ځینې څېړونکي چغیان په فورمي لحاظ د ښادۍ په سندرو کې مطالعه کوي، حال دا چې چغیان ځانته خاص فورمي او موضوعي جوړښت لري، چې د پښتني فولکلور په نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصنافو کې نه مطالعه کېږي. دغه سندرې چې خاص د ناوې او پېغلو له خوا ویل کېږي، په ټولنه کې د ناوړو شرایطو او د ډېرو زیاتو ټولنیزو بې عدالتیو، د ښځو او نرو د حقوقو نه برابرتیا او ښځې ته د انتخاب د حق نه ورکولو زېږنده دي.
چغیان د لومړي ځل لپاره پروفیسور ولي محمد خان سیال کاکړ په خپله یوه وړه رساله کې چې (۴۸) مخونه لري، خوندي کړل، چې دغه رساله پر (۱۹۷۰م) کال په کوټه کې خپره شوې ده.

اخځونه

۱- هېوادمل زلمی (سرمحقق)، د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دوره) لومړی ټوک، ۱۳۷۹ل کال.
۲- یون محمد اسمعیل، (پوهندوی)، د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۱۳۷۷ل کال.
۳- خاورې غوټۍ، د پښتو شفاهي ادبیات، شکل او مضمون، ۱۳۶۲ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې مشاعرې

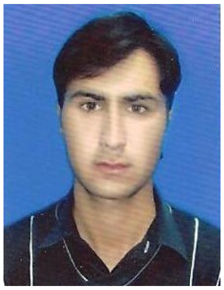

د پښتو منظمو مشاعرو لومړی ځرک د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې کتلای شو، خو دا مشاعرې د اوسنیو هغو په شان ډله ییزې نه دي او یا هم کېدی شي د ډله ییزو مشاعرو بېلګې تر موږ نه وي رارسېدلي، خو په کلاسیکه دوره کې بیا د ډله ییزو مقیدو مشاعرو بېلګه هم لرو. په لرغونې ادبي دوره کې د ځینو شاعرانو ترمنځ مشاعرې شوي، هغه دا چې یوه بل ته په شعر سره ځواب ورکړی دی. شعر ته په شعر ځواب هم د مشاعرې یو ډول دی، چې د دوو افرادو ترمنځ ترسره کېږي، دلته به ددې ډول مشاعرو څو بېلګې وړاندې کړو:

د اسمعیل سړبني نارې:

اسمعیل سړبنی د پښتون بابا د کسي د عبدالرشید لمسی و، الله(ج) ده ته ښکاره کمالات او کرامات ورکړي وو، د خدای(ج) په عبادت به بوخت و او دی به د کسي غره ته ته، نو په کال کې به یو ځل د خپل نیکه (بېټ نیکه) لیدنې ته راته او پس له مرګه یې بیا د هغه زیارت ته د زیارت کولو لپاره ورته. ده د خرښبون بابا د یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفر په باب ژوره اند پښنه څرګنده کړې او هغه سفر ده ته د زغملو نه دی، نو ځکه يې دا سوې نارې له خولې ووتلې:

کـه يـون دی يـون دی مخکـــې بېلتـــون دی
لـه کـسي غـره څـخه ځـــي خربنـــبون دی
کـــه وروره وروره خربنـــــــبون وروره
تـــه چې بېلتون کړې زمـــا ويـــر تـــه ګـــوره
چـې ځـې مـرغې له تـــورې کرغـــې لـــه
هـــمزولـــي پـاتـــه ځـــې څـــه برغـــې لـــه
د خـــدای دپـــاره خربنـــبون پـــــاره
چـې هـېر مو نه کړې زمـــورږ کهـــول واړه
زړه مـــې ويـــلېږي يـــار مـــې بېلېــــږي
بېلتــون يــې اور دی ځـــان پـــه ســـوځېږي.

د اسمعيل سړبني په غبرګون کې د خربنبون بابا ناره داده:

بېلتانـــه نـــاره مـــې وســـوه پـــه کـــور بانـــدې
نـــه پـوهېږم چـې بـه څـه پـېښ وي پـه ورانـدې
لـــه خپلوانـــو بـــه بېلېـــږم پـــه ســـرو ســـترګو
دواړه ســـترګې مـــې پـــه وينـــو دې ژړانـــدې
اســـمعيله ســـتا نـــارو مـــې زړګـــی سُـــری کـــئ
بېلتانـــه خربنـــبون بيـــا لـــه تـــا پـــردی کـــئ
نـــه هېرېـږي کـــه مـــې بيـــا نـــه ســـتا يـــادی کـــئ
پـــه چـــړو د ويـــر بـــه پـــرې ســـې دزړه مرانـــدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځمـه ځمـه چـې اوږد يـون مـې دی و مـخ تــه
ديـــا نـــه ځـــوری بـــه اچـــوم و تـــرخ تـــه
ستاســې يـاد بـه مـې وي بـس د زړه وسـخ تـه
کـه دا مځکـه غرونـه ټـول سـي لاندې بانـدې.

نصر لودي ته د شيخ رضی پاړکی:

شيخ رضي او نصر لودي دواړه د تره زامـن وو او پس د تـره لـه مرګـه شيخ رضی د سليمان غرونو ته لاړ، هلتـه يې د خدای عبادت کـاوه او خلک به يې د اسلام دين ته دعوتول، نو بيا خلکو د دوی ترمنځ شيطاني وکړه او دوی يې سره بې اتفاقه کړل، نو شيخ رضـی لـودي نصر لودي ته دا پاړکی وليکه چې ته کافر شوی يې او د اسلام ديـن دې پرې ايښی دی:

د الحـــاد پـــه لـــور دې ترپلـــل
ګـــروه دې زمـــوږ وکـــوراوه
مـــوږ روڼلـــی پـــه زيارنـــه
تـــا پـــه تـــورو تـــوراوه
لرغـــون ولـــې ګروهېـــدلې
چـــې دې ګوښـــې اړاوه
هغـــه ګـــروه دې اوس اړه کـــړ
چـــې پلـــرو دې رڼـــا وه
لـودي ستا پـه نامـه سـپک شـو
کـــه هـــر ځـــو مـــو درنـــاوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نصره نه مو يې له کهاله
لودي نه يې په کاوه
زمونږ رغا ده ستا له ګروهه
د ورځ لوی په رغاوه.

خو نصر لودي هم شيخ رضی لودي ته يو پاړکی وليکه او ورته يې وويل چې زه له خپلې عقيدې نه يم اوښتی دا هسې د دښمنانو تورونه دي او ته به بايد د هغوی تورونو ته غوږ کېنږدې:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه يم
زما دښنه هسې توراکړي
که ملحد يم د دښنه يم
له اسلامه نه ترپلمه
تورانو ځخه په ترپله يم
ګروه مې هغه لرغونی دی
اوس هم کروړ په لرغونه يم
د لودي زوی سنتي يم
د حميد له لوړ کهاله يم
توراني دښن چې وايي
زه له ګروهه په اړه يم
دا يې تور تاسې دروهوي
زه مومن ستاسې په تله يم

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دښـــنو وينـــاوې مـــه غـــږه
زه لـــودي يمـــه څـــو زه يـــم.

د خليل خان نيازي رباعي:

په لودي دربار کې پښتو ادب او ژبې ته پاملرنه کېدله او شاعران هم ښه پالل کېدل. يوه ورځ خليل خان نيازي د سلطان بهلول لودي په ستاينه کې يوه څلوريزه وويله:

خړې وربځې ژاړي له پاسه
کويله ږغ کا بېلتون له لاسه
يه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کا ستا زموږ مواسه

سلطان بهلول سم لاسي د خليل خان نيازي په ځواب کې دا لاندې رباعي انشاء کړه:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راســه
ګـوره اورېــځې د داد لــه پـــاســه
خــول مـــې د عـــدل په درو رون دی
جـهان بــه زېـب مومي زما له لاسه

د پښـتو ادب پـه لرغـونې دوره کې دغـه شـېږ شـعرونه چې د شـپږو بېلابېلو شاعرانو له خوا ويل شوي او دوو تنو پـه خپـل منځ کې يـوه بـل تـه ويلي د پښـتو لومړنيـو مشـاعرو بېلګې دي. البتـه وروسـته مشاعرو بله ښه خپله کړې چې سربېره پر دوو يا څو تنو، ان لسګونو تنو پـه کـې ګـډون کـړی، هـم مقيـدې مشـاعرې جـوړې شـوي او هـم ازادې، خو په لرغونې دوره کې يې دا څو بېلګې وې چې پورتـه يـې يادونه وشوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو ادبیاتو کې سروکي او نارې

الف- سروکی (نیمکۍ):

سروکی یا نیمکۍ یو ډول مرکب یا ولسي شعر دی، چې بېلابېل فورمونه یا شکلونه لري. دا چې د وخت په تېرېدو سره یې بندونه د خلکو له حافظو وتلي دي، یوازې سر یې پاتی دی نو ځکه ورته سروکي وایي او بیا د ولس له خوا په لنډیو بشپړ شوي، چې په پښتني سیمو کې ډېر رواج لري، ځیې ورته سروکي وایي او د پکتیا په منګلو کې ورته پامونه (پام) وایي. په سروکي کې د موضوع له پلوه زیاتره د عشق او مینې مسایل منعکس کېږي او د پښتي سیمو د خلکو داجتماعي، ملي او روحي ځانګړنو عکاسي په کې شوې ده. سروکي سره له دې چې زیاتره برخه یې د پښتو ولسي سندرې پاتې شوې دي، ځینې داسې سروکي شته چې ذوقیانو جوړ کړي دي، دا په پښتو ادبیاتو کې په عام ډول سروکي بلل کېږي.

سروکي په ټولیزه توګه یو بیت لري، د بیت یوه مسره یا نیم بیتي یې اوږده او بله لنډه وي. دا چې سر یا سروکی یې بولي سر زیاتره د مقفی بیت په بڼه وي کله د سر اوږده مسره په اول کې او لنډه مسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اخر کې راځي او په ځينو نيمکيو يا سروکو کې لنډه مسره اول او اوږده په پای کې راځي.

کله کله دواړه مسرې متحد الوزنه او متحد القافيه وي. د ويلو ترتيب يې دا دی چې په منځ کې يې لنډۍ يا ټيکۍ راځي او د لنډۍ له لنډې مسرې سره د سروکي لنډه مسره برابرېږي.

دغه لنډه مسره که د سروکي په اول کې وي يا په اخر کې او د لنډۍ له لنډې برخې سره د سروکي هغه جوله چې دواړه مسرې يې سره برابرې دي، دويمه مسره تکرارېږي او د لنډۍ د اوږدې مسرې بيا هماغه د سر لنډه مسره او د هغه سروکي چې دواړه مسرې يې برابرې وي، دويمه مسره يا (نيم بيتي) تکرارېږي، وروسته بيا ټول سروکي تکرارېږي.

هغه سروکي چې لومړۍ مسره يې اوږده، دويمه يې لنډه وي، بېلګه يې داده:

سورکی پېزوان دې په کنډو ختلی لمر دی
چا ويل چې مازيګر دی

د لنډۍ اچول:

موسم بهار وخت د ګلزار دی
چاويل چې مازيګر دی
په ما انګار دی چې پردي وطن ته ځمه
چا ويل چې مازيګر دی
سورکی پېزوان دې په کنډو ختلی لمر دی
چا ويل چې مازيګر دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه سروکي چې لومړی مسره یې لنډه وي او دویمه یې اوږده وي، بېلګه یې داده:

خانه راځه دلبره

ډکې لارې د جینکو لندن ته ځینه

د لنډۍ اچول:

د جینکو قدر یې کم که

امان الله ته دې خدای لونې ورکوینه

درې مسره ییز سروکي:

پسې ورجګ کړه سره لاسونه

لنډ کړه د ټیکې مزي دې

خال به دې وران شي

سروکي په دوه ډوله دي: عام او خاص

الف- عام سروکي: دا ویل شوي سروکي هم په عامو کې راځي.

پورې د جانان کډې بارېږي

ځم ورسره ځمه

کله مې مین زړګی صبرېږي

۲ - خاص سروکي: هغه سروکي دي چې یوازې د اتڼ میدانونو کې ویل کېږي، لکه دا:

تا ویشتلی یمه وا بې غوره یاره

خوب خوب مې وړینه

درځم له ګلو

اوس به لمن ډکه دروړم د ګلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سروکو په برخه کې ځینو ښاغلو د پام وړ کارونه کړي او د سروکو په راټولولو کې يې زحمتونه ګاللي، لکه، ښاغلي حبيب الله رفيع، پروفيسور محمد نواز خان او داسې نور.
اوس د پښتو ټولنې د فولکلور څانګې د سروکو یوه لویه مجموعه د چاپ لپار تیاره کړې ده.

ب- ناري یا غړونه:

نارې ملي اشعار او هغه برخه ده چې په کیسو (افسانو) کې راځي او دا اشعار عموماً د بیت په ډول وي؛ ځینې اوږده او ځینې لنډ وي.
د هرې کیسې د نارې یا غږ سېلابونه کله په خپل منځ کې برابر وي او کله نه وي او په کوم شعري بحر پورې مقید نه وي.
نارې پر درېیو غټو برخو وېشل شوې دي:
الف- د اتڼ نارې
ب- تاريخي نارې
ج- د نکلونو نارې

الف- د اتڼ نارې: دا نارې په عام ډول د اتڼ په میدانونو کې ویل کېږي. دا نارې په ناسته نه ویل کېږي یوازې په اتڼ کې ویل کېږي او که وویل شي خوند نه لري. دا نارې یوازې د اتڼچیانو له خوا ویل کېږي، د اتڼ نارې د اتڼ له سروکو څخه بېلې دي. دا نارې د ښځو په ښادۍ کې هم ویل کېږي او د نرینه وو په محفلونو کې هم ویل کېږي، خو د ښځو د اتڼ نارې بېلې دي، نرینه هغه په خپلو محفلونو یا اتڼونو کې نه وايي. د اتڼ نارې ډول ډول دي په بېل بېل وزن د اتڼچیانو له حرکتو سره سمې ویل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه ورو اتڼ، يو بغله اتڼ، دوه بغله اتڼ، چپه اتڼ، راسته اتڼ، په ناسته اتڼ، غلی اتڼ او داسې نور...

د دې هر ډول اتڼ له حرکاتو سره سم ناره له خپل وزن څخه اوړي او په نوي وزن يې وايي. د اتڼ نارې د خپل جوړښت له مخې دوه مسره ييزې، درې مسره ييزې او څلور مسره ييزې وي، خو کېدی شي تر دې زياتې مسرې هم پيدا شي. د قافيې جوړښت، د مسريو لنډوالی، اوږدوالی او هيجايي سيستم يې همډوله دی. په درې مسريزو او څلور مسريزو نارو کې د مسريو د څپو شمېر سره مساوي نه وي، په درې مسريزو نارو کې لومړۍ او درېيمه مسره سره هم قافيه يا هم اهنګه وي، وروستۍ يا درېيمه مسره معمولاً لويه وي او دويمه مسره يې تر ټولو کوچنۍ وي، بېلګه يې داده:

لــونــګينه پــر ځــنګ ځنګ راواوړه
چې دې شرنګ د بنګړو شينه لونګينه

×××

چتې چې په پښو دې کړې چوتې
ځــوانـــان دې لېــوني کـــړل
زاړه خواران دې وايستل له ګتې

په دې ناره کې (چوتې يا ګتې) د قافيې کلمې دي، لومړۍ مسره يې لس دويمه مسره يې اووه درېيمه مسره يې يوولس څپې ده.

ب- تاريخي نارې: دا يو ډول نارې دي چې د پښتو له اجتماعي، سياسي تاريخ سره اړه لري، دا ډول نارې د هوتکو د پادشاهۍ په واقعاتو، د نادر افشار د راتګ او بيا د لوی احمدشاه بابا د دوران په پېښو پورې اړه لري. دا نارې د ډېرې پخوا زمانې تر پېښو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته له همغه وخت څخه په خلکو کې خورې شوې دي، دا نارې ځينې مهمو واقعيتونو او تاريخي نکلونو ته اشاره کوي.
نارې د جوړښت له پلوه په عام ډول دوه مسره ييزې دي چې يوه مسره يې لنډه وي او بله اوږده وي، خو قافيه يې يوه وي.
بېلګه يې داده:

زمری دی شاه ولي د جنګ زمری دی
د سنګرو يې ويستلی مرهتی دی

د فتح کرنګه نال به دې زرين کړم
که دې دا وار فتحه راوړه خپل امېل به ستا د غاړې لونګين کړم

ج- د نکلونو نارې: په پښتو نکلونو کې زياتره د نکل د بيانولو او کيسو په ترڅ کې ځينې منظومې ټوټې هم ويل کېږي چې دا ټوټې د نکل نارې بلل کېږي.
دا نارې دوه مسريزې او درې مسريزې دي او دا کله هم قافيه وي او کله نه وي. لومړۍ او درېيمه مسره يې يوه قافيه لري، دويمه قافيه يې هماهنګي نه ساتي. په ځينو درې مسريزو کې درې واړه يوه قافيه نه لري.
بېلګه يې داده:

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
ياغي شوی هندوستان رعيت ملکونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- پښتو متون، د پوهنوال محمدصابر خویشکي اثر، بېلابېل مخونه.

۲- د شعر هندسي جوړښت،د پوهندوی محمداسمعیل یون اثر، بېلابېلو مخونه.

۳- د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل اثر، بېلابېل مخونه.

۴- قافیه او د پښتو نظم شکل یا ډولونه، پوهنوال جلال الدین اثر، بېلابېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادب کې سیاسي پېښې

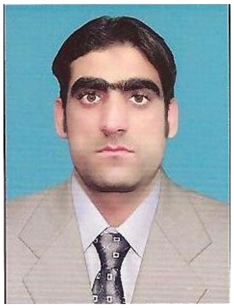

په پښتو لرغوني ادب کې یو زیات شمېر پېښې چې په هغه مهال کې واقع شوي، نه یوازې په پښتو شعر کې د هغو یادونه شوې، بلکې ځینې شعرونه له هغو څخه متاثر شوي دي او یا هم د شعر د ټوکېدو سبب شوي دي. دلته به دې ډول ځینو پېښو ته په لنډیز سره اشاره وکړو.

۱- د بابا هوتک سندره کې سیاسي پېښه:

کله چې مغولو پر اتغر یرغل وکړ، نو باباهوتک قومونه سره راټول کړل او په سره غره کې یې ورسره مقابله وکړه او هغوی ته یې ماته ورکړه، نو بابا هوتک دغه سیاسي او پوځي پېښه په سندره کې داسې څرګنده کړې ده:

پښتنو هلئ پر غره جنګ دی
سور غر په وینو د دوی رنګ دی
مهال د توري دی د ننګ دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلمو پر تنګ ځانونه مړه کړئ
دښـــن پـــه غشـــیو مو پېیه کړئ
د پښتونخوا مځکې ساته کړئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

۲- د امیر کروړ ویاړنه کې سیاسي پېښه:

کله چې د ابوالعباس سفاح له بني امیه سره جګړه وه، نو امیـر پـولاد او امیر کروړ په کې هم ګډون کړی و، چې امیر کـروړ پـه کـې ډېـرې سوبې وکړې. امیـر کـروړ ددې جګړې په پـای کـې څـو بیتونـه وویـل چې سیاسي پېښه یې په لاندې بیتونو کې څرګند ېږي:

د زرنج سوبه مې د توري په مخ سور وکړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سـور وکړه
ستر مې تربور وکړه
له ما اتله نسته
خـپلو وګـړو لـره لـور پېـرزویـنه کـــوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته

۳- د شیخ اسعد سوري له خوا د امیر محمد سـوري پـه اړه ویرنه کې سیاسي پېښه:

کله چې محمود غزنوي پر غـور باندې یرغـل وکړ او امیـر محمـد سوري یې بندي کړ، نو هغه له ډېر غیرته پـه بندیخانـه کـې مـړ شـو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو شیخ اسعد سوري دغه سیاسي پېښنه په ویرنه کې داسې څرګندوي:

د محمود د ژوبلورو په لاس کښېوت
چې غزنه ته یې باتلې په تلوار
تنګیالیو لره قید مړینه ده ځکه
ساه یې والوتله هسک ته پر دې لار
تر نړۍ یې غوره خاورې هدیره کا
د زمریو په بیړیو کله وي څوار

۴- د ښکارندوی له خوا د سلطان شهاب الدین په اړه ستاینه کې سیاسي پېښنه:

کله چې سلطان شهاب الدین پر هند یرغل کاوه، نو ښکارندوی به هم ورسره د جنګ ډګر ته تلو، نو د سلطان شهاب الدین دغه سیاسي پېښنه یې په لاندې بیتونو کې څرګنده کړې ده:

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دی
تورستهان یې کړ رڼا په جهادونه
هره پلا چې دې پر هند و سند یرغل کا
رڼوي توره نړۍ په شهابونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د خلیل خان نیازي رباعي کې د سلطان بهلول لودي په اړوند سیاسي پېښې:

کله چې سلطان بهلول لودي له ډېرو جنګونو وروسته هندوستان ونیو او ۳۸ کاله پادشاهي یې هلته وکړه، نو خلیل خان نیازي د هغه د عدل په اړوند داسې رباعي وویله:

خړې وربځې ژاړي له پاسه
کویله ږغ کا بېلتون له لاسه
یه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کا ستا زموږ مواسه!

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ د شعر لغوي څېړنه

لومړی د امیر کروړ پېژندنه:

امیر کروړ سوري چې په جهان پهلوان یې شهرت درلود، د دویمې هجري قمري پېړۍ د اولې دورې شاعر دی. امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی او امیر پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې په غور کې یې پادشاهي کوله. امیر کروړ پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په مندېش کې پاچا شو، دی یو تکړه، غښتلی، کلک او مضبوط سړی و، په یوه تن به له سلو تنو سره جګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده.

پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله لیکي: ((... دا امیران له پېړیو پېړیو څخه په غور کې اوسېدل او د هغه سور اولاده ده چې د سهاک له پښته و.)) امیر کروړ د پښتو یو زبردست شاعر تېر شوی دی. داسې ویل کېږي چې یو عادل، ضابط او ښه کلک سړی و او د ښې وینا څښتن و او هر وخت به یې شعرونه ویل، کوم وخت یې چې جنګونو کې ډېرې فتحې وکړې، نو یو ښه شعر یې ووایه چې ویاړنه یې بولي. دغه شعر او دې ته ورته اشعارو ته رزمي او فخریه شعرونه هم ویل کېږي. امیر کروړ شاعر پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به د امیر کروړ سوري ویاړنه وګورو چې څومره خوږوالی، روانوالی او پوخوالی لري.

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار و په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

غشی د من مې ځي بریښنا پر میرځمنو باندې
په ژوبله یو نیم یرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې له ما اتل نسته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ و په ویاړ
د اس د سوو مې ځمکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه ویجاړ له ما اتل نسته
زما د توري تر شپول لاندې هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په اودوم
زه پېژندوی یم په روم له ما اتل نسته
په مرو زما غشی لوني ډاري دښمن راڅخه
د هریرود پر څنډو ځم تښتي پلن راڅخه
رپي زړن راڅخه له ما اتل نسته
خپلو وګړو لوره لور پېرزوینه کوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنــــج ســـوبه مـــې د تـــورې پـــه مخســـور وكـــړه
پـــه بـــاداری مـــې لـــوړاوی د كـــول د ســـور وكـــړه
ستر مې تربور وكړه   له ما اتل نسته
پـر لويـو غـرو مـې وينـا درومـي نـه پـه ځنـډو پـه تـال
نـــړی زمـــا ده نـــوم مـــې بـــولي پـــر دريـــځ ســـتايوال
پـــه ورځـــو شـــپو مياشـــتو كـــال- لـــه مـــا اتـــل نســـته

لغتونه:
زه- من، د مفرد متكلم ضمير خپل طرف ته اشاره
په- د ربط توري
نړی- جهان، دنيا، دارالفنا
له- سربل
اتل- قهرمان
هند- يو اسيايي هېواد
سند- په هند كې د يو ځای نوم
تخار- د افغانستان يو شمالي ولايت
كابل- د افغانستان پلازمېنه
زابل- د افغانستان ولايت
من- عزم، اراده، تصميم، نيت
ميرخمنو- ميرخمن، دښن، دښمن
ژوبله- جنګ، جګړه، يو بل ژوبلول
يونم- متصل ضمير دی، يون په مانا د حركت، حركت كوم، تلل كوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

یرغالم- یرغل کوم، تخت و تاز
ماتېدونو- ماتې خوړلي
بریو- د بري، کامیابۍ، کامیابیو، فتحې، سوبې
خول- تاج، جنګي خولۍ
هسک- جګ، بلند، اسمان
نمنځ- افتخار کول، لمانځل
ویاړ- افتخار
سو- پوندې
لتاړ- ګډوډ، تخریب، خرابېدل، له منځه تلل
ایوادونه- هېوادونه، ممالک
ویجاړ- خراب، ړنګ
شپول- حلقه، احاطه
هرات- د افغانستان یو ولایت دی
جروم- د بدخشان ولسوالۍ، ګرمسیر، تراوسه پورې هم د افغانستان سهیلي خواته ویل کېږي.
غرج- غور، د غور پخوانی نوم و
بامیان- د افغانستان مرکزي ولایت دی
اودوم- چاره، علاج، درملنه
پېژندوی- پېژندل شوی، اوڅار
روم- د یو هېواد نوم دی اوس د ایټالیا پلازمېنه ده
مرو- ماورالنهر، د آمو سیند پورې غاړه
لوني- شیندي، لونل، شیندل، پاشل، تیتول، مصدر دی
پلن- پیاده، پلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

هریرود - په هرات یا هري کې د یو سیند نوم دی
رپي - رپېدل، لړزېدل
وګړو - وګړي، خلک
لور - مهرباني، شفقت، رواداري، پېرزوینه
ډاډینه - اطمینان
بامم - (بامل یې مصدر دی دا یې متصل ضمیر دی) روزم، تربیه کوم، پالم
روزنه - تربیه کول
ودنه - وده ورکول، روزنه، نشو ونما ورکول
زرنج - د نیمروز مرکز
سوبه - فتحه
مخ سور - سرخرویي، بریالیتوب
کول - نسل
سور - د سور کورنۍ
ستر - لوی، مشر، بزرګ
دریځ - منبر، د درېدو ځای
ستایوال، مداح، ستایونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو پر پراختیایي بهیر کورنۍ او بهرنۍ اغېزې

په ټولنه کې چې هره پېښه رامنځته کېږي، که هغه سیاسي پېښه وي، که اجتماعي، که سیاسي او پوځي، ټول په خپل خپل وار پر ادبیاتو او ادبي بهیر تاثیر کوي. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې موږ ګورو چې افغانستان ته د اسلام تر راتګ وروسته، سیاسي، مذهبي او جنګي پېښو پر پښتو ادبیاتو خپل خپل تاثیرات پرې ایښي دي. د امیر کروړ له شعره نیولې، ابو هاشم سرواني، شیخ رضی لودي، نصر لودي، اسمعیل او خرښبون، شیخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، شیخ تیمن، بېټ نیکه، شیخ متي، ملکیار هوتک او نورو ټولو په شعرونو کې ټول هغه مسایل بیان شوي چې د بېلابېلو اجتماعي، مذهبي او سیاسي کورنیو او بهرنیو پېښو په نتیجه کې رامنځته شوي دي.

د امیر کروړ شعر د افغاني ټولنې د داخلي تعاملاتو او تحولاتو نتیجه ده. د ابو هاشم سرواني منظومه ژباړه افغانستان ته د اسلام تر راتګ وروسته د مذهبي اخلاقي تاثیراتو نتیجه ده. د شیخ اسعد سوري قصیده بیا د کورنیو جګړو او د پاچایي اوښتون د پېښو

(c) ketabton.com: The Digital Library

عواقبو له امله رامنځته شوې ده. د ښکارندوی غوري قصیده بیا هم هند ته د افغانانو د فتوحاتو، سیاسي او مذهبي پېښو انځور- ګري کوي، د ملکیار هوتک سندره بیا د مغولو د بریدونو پر وړاندې یو عکس العمل دی، بېټ نیکه په خپلو مناجاتو کې د خدای(ج) دربار ته خپل لاسونه پورته کوي چې د پښتون په نغري کې اور بل کړې او د پښتون قام وګړي زیات کړي. لنډه دا چې په لرغونې ادبي دوره کې چې هره پېښه رامنځته شوې، په یو نه یو ډول یې په ادبیاتو کې انعکاس موندلی او ځینې پېښې بیا داسې دي چې خپله د ادبیاتو د راټوکېدو سبب شوي دي. دا سیاسي، ټولنیزې او پوځي پېښې بیا منځنۍ دورې او وروسته معاصرې دورې ته هم راغځېدلي او هرې پېښې په خپل وخت کې خپل خپل تاثیرات پرېښي دي او ادبیاتو کې یې انعکاس موندلی دی.
د رنسانس تر پیلېدو وروسته په نړۍ کې ځینو اقتصادي او فرهنګي تحولاتو یو په بل پسې د بریالیتوب پړاوونه ووهل. په اتلسمه پېړۍ کې ډېره مهمه پېښه چې په نړیوال ډګر کې یې زیات ارزښت درلود هغه د فرانسې لوی انقلاب و او بیا وروسته په انګلستان کې د صنعتي انقلاب اغېزو هم په ټوله نړۍ کې ځینې اساسي او بنسټیز بدلونونه رامنځته کړل.
کله چې د فرانسې لوی انقلاب (۱۷۸۹) بریالی شو، د افغانستان د حکومت واګې د تېمورشاه په لاس کې وو، که څه هم د فرانسې او افغانستان د ټولنو ترمنځ د اقتصادي او ټولنیزې قانونمندۍ له مخې ډېر توپیر او تفاوت موجود و، تېمورشاه یو مطلق العنان پاچا و، د فیوډالیزم د له منځه وړلو لپاره د فرانسې انقلاب بریالی شو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه انقلاب لکه څنګه چې پر ټوله نړۍ یې اغېزه وکړه همدا راز افغانستان هم ترې بې تاثیره پاتې نه شو.

په هغه وخت کې افغانستان د ځانګړي ارزښت له مخې د ځینو پرمختللیو هېوادونو پام ځانته راوګرځاوه، روسیې او فرانسې په ګډه (۷۰) زره کسیز پوځ ترتیب کړ، بیا یې د زمانشاه دربار ته یو استازی واستاوه، دواړه دې نظر ته رسېدلي وو چې د افغانستان له لارې بریالیتوب ترلاسه کړي او د سند له لارې پر هند ورودانګي، خو څنګه چې په خپله زمانشاه د (۵۰) زرو په شاوخوا کې پوځ درلود، ځکه یې د ناپلیون غوښتنه ونه منله.

انګلیس له فرانسې او روس نه وېره نه درلوده، خو له شازمان څخه یې وېره ځکه درلوده چې د احمدشاه بابا په زمانه کې یې د افغانانو د ننګ او جنګ توره او مېړانه لیدلې وه، نو ځکه یې له یوې خوا قاجاریان او له بلې خوا سکان د هغه پر وړاندې لمسول. د انګرېزانو د همدې مخالفت په نتیجه کې زمانشاه ماتې وخوړه او شامحمود د پردیو او فتح خان په مرسته پاچا شو. د زمانشاه تر ماتې وروسته ر نجیت سنګ د پنجاب د استقلال اعلان وکړ او د شلو کالو په موده کې یې اټک کلا، ملتان، کشمیر، ډېره غازي خان، ډېره اسمعیل خان او پېښور یو په بل پسې لاندې کړل. تر دې وروسته بیا مشهد او نیشاپور قاجاریانو ونیو د افغان حکمران میرزا نادر د کورنۍ (۳۸) غړي یې پرته له یوه ماشومه ووژل.

له دې ناوړو حالاتو سره بیا هم پښتانه که له یوې خوا توره په لاس د دښمن پر وړاندې جنګېدل، خو له بلې خوا به عوامي سندرې په دېرو و هوجرو کې د قومي ننګ، پښتونولۍ، تورې او مېړانې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاطر د اسلام لپاره د قربانۍ په جذبه ويل کېدلې. ددې تر څنګ د ختيزې کمپنۍ (شرق الهند) اهداف هم خلکو ته څرګندېدل، دا ځکه چې دغه کمپنۍ اوس يوازې يوه تجارتي او اقتصادي کمپنۍ نه، بلکې يوه سياسي او نظامي کمپنۍ هم وه.

دې کمپنۍ پر پښتنو هر اړخيزه اغېزه وکړه، هم له سياسي پلوه او هم له اقتصادي پلوه. دغه دواړه عناصرو د خلکو د عامه شعور د بيدارولو لپاره بې تاثيره نه وو.

نامتو مستشرق ((ډار مستېټر)) ليکي: ((پښتو چاربيتې د پښتو يو ليکلى تاريخ دى، چې د دوى د جنګونو او غزاګانو کړه وړه په کې خوندي شوي دي.))

پر حماسي او رزمي چاربيتو سربېره نيمکۍ او لنډۍ هم په دغه دور کې د ولسي پاخون لپاره ويل شوې دي او ددې چاربيتو ډېره برخه مشهور فرانسوي ((ډارمستېټر)) په خپل کتاب ((د پښتونخوا د شعر هار و بهار)) کې راټوله کړې ده. په دغه ملي سندرو کې يوازې د ننګياليو ستاينه نه ده شوې، بلکې د هغو کسانو غندنه هم شوې چې د پښتنو د دښمنانو ترڅنګ درېدلي دي.

مګر ددغو سندرو روح حماسي رنګ لري او يو ټاکلى زمان په ګوته کوي.

پښتنو که له يوې خوا توره چلوله، نو له بلې خوا يې قلم هم چلاوه او د ځوانانو د احساساتو او جذباتو د يادولو لپاره يې چاربيتې غږولې او کښلې، زه دلته يوه چاربيته د بېلګې په توګه راوړم:

قاصده پادشاه راغى يوسفزى ولړزېدو
په نيت د غزا لاړو په نوښار ورژېدو

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاصـده پادشـاه راغـی رالېږلـی عظـیم خـان
د اولــه یــې جرګــه کــړل ملایــان او ملکیــان...

د پښتنو په سیاسي سیالیو او اتلولیو کې د ولسي ادب اتلولي د هېرولـو نـه ده، نـو ځکـه زمـوږ د تـاریخ پـه زړه کـې دغـه حماسـې، قرباني او اتلولی نه هېرېدونکې او نه پناه کېدونکې دي. د بېلګې په توګه د هغه وخت یو شعر لولو:

پــه وطــن قربــاني ورکـــړه زمـــا وروره
رنـګ پـه وینـو پنځـه سـوه ځوانـان ګـوره
چـې یـې څـه قربـاني ورکـړه پـه میـدان کـې
ننګیـــالي پښـــتانه هســـې وي هـــر کـــوره
غـل مې تـل د ژونـدون مـرګ وي کـه پـوهېږي
که پښتون یې ځان خلاص کړه لـه دې پېغـوره
پــه دښــمن چــې د ځــان وینــه تویــه نــه کــړي
واکـــداري د وطـــن مـــه غـــواړه ای وروره
خپلـــواکي همـــېش پـــه تـــوره حاصـــلېږي
جنــت هــم د تېــغ د ســیوري لانــدې ګــوره
کــه پــه عــیش او راحــت ازادي غــواړې
شــرمنده او خــالي لاس بــه ځــې لــه کــوره.

په پښتو لرغوني، منځنی او اوسنی ادبي دورو کې پـه لسـګونو داسې سیاسي، اجتماعي او نورې پوځي پېښې لیدلای شو چې هم یې پر ادبیاتو مستقیم تاثیر کړی دی او هم یې زموږ په ادبیاتو کې انعکاس موندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې حکایت

حکایت د نړۍ د اکثرو ژبو په ادبیاتو کې مطرح دی، خو د فارسي ژبې د کلاسیکو ادبیاتو په بهیر کې په دې ژبه کې زیات ښکاره کېږي، چې د لنډې کیسې، داستان په مانا دی. حکایت د مظومې یا منثورې کیسې له ډلې شمېرل کېږي، هغه څه چې په حکایت کې وي ممکن هغه واقعیت ولري او یا هم له واقعیت څخه خبرې وکړي. یا دا چې خیالي یا ناواقعي وي. یانې هر څه چې بیانوي خیالي وي هېڅ واقعیت ونه لري. د نړۍ کابو هر ولس ځانته خپل نکلونه او حکایات لري او خلک هم نسبت نورو ادبي اثارو ته د حکایاتو له اورېدو او لوستو سره ډېره مینه ښيي.

زموږ په ولس کې هم له ډېرې پخوا زمانې دغه نکلونه موجود دي، چې په کلیو او بانډو کې یې خلک د تفریح د یوې وسیلې په توګه له ویلو او اورېدلو څخه خوند اخلي، اما د پښتو په تحریري (لیکنیو) ادبیاتو کې موږ حکایتي منظوم اثار په لسمه هجري پېړۍ کې مومو. په دغو حکایتي اثارو کې تر ټولو پخوانی اثر د زرغوني پښتو بوستان دی، دغه اثر له فارسي څخه پښتو ته راژباړل شوی، چې زه یې د حکایت یوه نمونه دلته راوړم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوربېدلي مې قيصه ده　　　چې له شاتو هم خوږه ده

په پښتو کې نظم شوی حکايتي اثر د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) ده، د حکايت نمونه يې داده:

له نېکانو روايت دی　　　هسې توګه حکايت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی　　　چې يې فيض تل جاري دی

دلته به ددې حکايتونو د شاعرانو د ژوند او بيا د حکايتونو پوره برخه تاسو ته وړاندې کړو.

محمد هوتک په پټه خزانه کې وايي: ((زرغونه د ملا دين محمد کاکړ لور وه، په پنجوايي کې اوسېده او له پلاره يې وکا تحصيل د علومو او د فصاحت احکام يې زده کړل، د فصحاوو اشعار يې ولوستل. زرغونه په حباله د سعدالله خان نورزي وه، چې توريالي زامن يې درلودل او ټول د علم او هنر خاوندان وو، ماته هسې نقل وکا زما پلار چې زرغونې د شيخ مصلح الدين سعدي رحمة الله عليه کتاب د بوستان ټول په پښتو شعر نظم کا او نوم يې و ((بوستان د پښتو)) چې دا کتاب يې پر (۹۰۳هـ.ق) کال پايته ورساوه او ټول نکات عارفانه او نصايح حکيمانه يې په پښتو کړل، سربېره پر دې زرغونې نور اشعار او غزلونه هم وويل او په زمره د فصحاوو يې شهرت وکا، هسې چې موزونانو د روزګار به يې اشعار لوستل او د پښتو په بوستان يې سير کا او ګلونه د پند او نصيحت به يې ټولول. هسې وايي: چې زرغونه کمالداره ښځه وه، خط يې خورا ښه و او کاتبانو به يې له حسن خط، اقسام د خط زده کول. زما پلار هسې وويل: چې په سنه (۱۱۰۲) هجري ما د

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرغوني په خط ((بوستان د پښتو)) وليد، چې خپل اشعار يې په خپل ښه خط هسې کښلي وو، چې مغلرې يې خط ته عاجزې کا او دغه حکايت له هغه کتابه زما پلار په ياد و چې زه يې په خزانه کې کاږم:

حکايت له بوستانه د پښتو

اوريدلي مې قيصه ده | چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار | بايزيد چې و رويدار
له حمامه راوتلی | په کوڅه کې تېرېدلی
ايرې خاورې چا له بامه | راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر يې سو ککړ | په ايرو په خاورو خړ
بايزيد په شکر کښېنو سو | د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه وريم د بل اور | چې په اور کې سم نسکور
له ايرو به څه بد ورمه | يا به لږ شکوه کومه
هو پوهانو ځان ايرې کړ | له لويني يې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته ګوري تل | خدای ته نه سي کړای کتل
لويي تل په ګفتار نه ده | لو خبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا | تکبر به دې تل ځوړ کا.

د پښتو ژبې بل حکايت ويونکی شاعر ملا پيرمحمد دی. په پښتو ادبي تذکره کې دده ذکر داسې کېږي: ((ملا پيرمحمد هوتک د ملا سرور مغفور زوی دی چې ملا سرور له ميا فقيرالله صاحب څخه زده کړه کړې ده او ملا پيرمحمد له خپله پلاره فيض وموندہ. د عليين مکان حاجي ميرخان سره په جنګو کې ملګری و، چې د شاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ظل الله وروړ شاه محمود ادام الله دولتهم اصفهان ته ولاړ، ملا پیرمحمد هم یې هلته وغوښت او له انفاس میمون یې استفاده کا او خلک د خدای شریعت او امام اعظم صاحب مذهب ته رابولي، نقل کا: چې میاجي صاحب له روافضو سره مباحثې کا او په دلایلو علمي دوی ملامت کا چې لکه علمای روم چې په اصفهان کې دي هم د ملا پیرمحمد صاحب عزت کا او «پیر افغان» یې لقب کا، میاجي صاحب له علم اخلاق کې یو کتاب دی چې (القرایض فی رد الروافض) یې نوم دی په افضل الطرایق کې یې دا حکایت کښلی دی چې زه یې له هغه کتابه دلته ثبت کاندم چې په دې کتاب کې یادګار وي.»

حکایت

شیخ متي چې خلیلي و	دی لـه آر لـوی ولـي و
یوه ورځ روان پـر لار و	لـوی ښتن پـه استغفار و
کړ ده ذکـر د غـفار	یـو شـپه نـه و وزګـار
پر دې لار وې تیرې ګټې	لارې مځکې وې پـه بټـې
ډېرې شپې راغلې رویدار	چې یې صافه کړلـه لار
یو دهقان به ابیاري کړه	شپه پـه شپه بـه یې خواري کړه
ده بـه لـید پـه توره شپه	شـیخ متي پـه زیـار اختـه
لـه راحتـه پـه بېزار و	ټوله شپه بـه هـم بیـدار و
یوه شپه راتېر ملیار سو	شیخ متي تـه پـه ګفتار سو
ای د خدای رویداره څه کړې	دومره زور زحمت پر څه کړې؟
تـه بـادار یې د ولیانو	تـه قـدوه د صـالحانو
ستا د خاورې سره زر دي	د هـر چـا کجل البصر دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په شپو شپو يې ته بېخواب — پـه زحمت پـه اضطراب
پـا کـوې د لارې ګـتې — پـه دې خـاورو څـه دې ګټې؟
داسـې ووې شـيخ مـتې — د مـولا پـه عشـق پتـې
چـې خـدمت د خـلق الله — يـو ګـړی پـه يـوه ساه
تـر هـر څـه بهتر دی وروره — زده کـړه دا خبـره ګـوره!
ولـې پاتـه لـه تا نور دي — شپې او ورځـې دې پـه کور دي
ځـه جهاد کړه پر تا فرض دی — دا هـم ستا د غاړې قرض دی
يـوه ورځ جـهاد افـضل — تـر کلـو کلـو لمانځـل
څوک چې تل لمونځ و روژه کا — پـه جهاد بـه يـې پـوره کا
لومړی شرط د دين همدا دی — بيـا خـدمت د خلـق الله دی
لـه تـا پاتـه دواړه دي نـه — ځـان خبـر کـړه ښـه لـه دينـه
تـوره واخـله مـجاهد شـه — د لـوی خدای د ديـن قاصد شـه
د خدای نور پر جهان خپور کړه — دا خـدمت يـې پـه ځـان پـور کـړه
چې دې بشپړ عبادت شي — ځـان دې خلاص لـه مصيبت شي
چې له خوبه ويښ کاکړ سو — د غـزا پـر خـوا نـومړ سـو
زغره خول يې اراسته کړل — د غـزا غشـي تېـره کـړل
هـرات خواتـه پـه تلو تلو سو — د سلطان غيـاث لـه ملـو سـو
وېکـړه هـورې جـهادونـه — د سلطان مـل شـو پـه ملونـه
څو هورې تـر دنيا تېرسو — د غازيانو پـه ټـول شـمېر سـو
چې يې هلته هم وفات سو — ښـخ پـه خاورو د هـرات سـو
مېړه هسې ژوندون کاندي — مـري د خـدای پـه رضـا بانـدې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبياتو مشهورې او مهمې ادبي تذکرې پټې خزانې ليکوال محمد هوتک وايي: ((د بابرخان زوی و، چې د کاکړ بابا د زيارت لپاره په کال (۹۱۲) هجري ولاړ هرات ته او بيا چې راغی بېرته په کال (۹۲۹) هجري يې يو کتاب په شعر نظم کړ، چې نوم يې دی (غرغښت نامه) دا کتاب چې ما وليدی، شيرين بيتونه په مثنوي لري او د غرغښت بابا قدس الله سره الکريم حکايات دي او له ښتينو خلقو يې روايات راجمع کړي دي. دغه کتاب زما پلار په توبه کې ميندلی و او زموږ کهول کې مو کوچنيو او ځنيو په سبق لوست.))

دوست محمد عليه الرحمه په خپل کتاب کې کښلي: چې زما پلار بابړخان هم يو کتاب په شعر کښلی و، چې نوم يې و ((تذکره غرغښت)) هغه وخت چې بابرخان وفات شو او زه پر کور نه وم، نو هغه کتاب ورک شوی دی او چا ضايع کړی، زه چې راغلم، د خپل پلار په ماتم هسې ويرجن شوم، لکه چې کتاب ورک و، ما خو د هغه کتاب خبرې اورېدلې او په وارو وارو ويلې او هم مې يو څه له هغو څخه په ياد وې، نو ما پر خدای توکل وکا او هغه قيصې او روايات مې بيا په شعر وويل، خدای تعالی دې زما د پلار سعې مشکوره کا:

حکايت له غرغښت نامې څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

له نېکانو روایت دی — هسې توګه حکایت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی — چې یې فیض تل جاري دی
د نیکونو له خولې وایي — چې منښت یې راته ښایي
چې کاکړ نیکه زاهد و — لوی څښتن له تل عابد و
تل تر تل یې عبادت کا — پر دې لیار یې ریاضت کا
شپې یې روڼې په لمانځووې — په ژړا و په نارو وې
نه یې خوب نه یې خوراک و — عبادت یې ژوندو ژواک و
چې به کېناست په لمانځنه — یا به کېوت په ستاینه
ورځ یې توله په قعده وه — شپه یې هم یوه سجده وه
تل یې سیر د لاهوت کا — بد یوه ګوله یې قوت کا
غرق به تل په ذکرالله و — هر سبا او هر بېګاه و
یوه شپه یې عبادت کا — پر ګناه یې ندامت کا
سترګې پټې سوې له خوبه — په شپو شپو یې و ویښتوبه
هسې خوب یې ولید ګرانه — چې غرغښت ښیي پنهانه
وایي ای کاکړه زویه — له تا خوښ یمه نېکخویه
ستا قدم زما پر لار دی — ماسوا کې دې قرار دی
شپه و ورځ دې ده لمانځنه — د څښتن عبادت کړنه.

دغه راز د پښتو لرغوني ادبي او بیا تر هغې وروسته په منځنۍ ادبي دوره کې نور حکایتونه هم شته چې ما یې هغو مشهورو ته اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نړه پښتو کلمې

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې داسې سوچه پښتو کلمې شته چې ځینې یې د وخت په تېرېدو سره له استعمال غورځېدلي، خو ځینې یې لاهم په همغه بڼه او شکل تر اوسه کارول کېږي، زه دلته یوازې د همدغو نړه یا سوچه پښتو کلمو یادونه کوم:

ګڼه	کلمې	مانا
۱	من	اراده، عزم، نیت
۲	میرڅمن	دښمن، غلیم
۳	ژوبله	جنګ، یو بل ژوبلول
۴	یرغالم	یرغل کوم، هجوم کوم
۵	ماتېدونو	ماتې خوړونکیو، شکست خوړلیو
۶	خول	د جنګي جامو خولۍ، اوسپنیزه خولۍ
۷	نمنځ	احترام، تعظیم، ستاینه، درناوی
۸	ویاړ	افتخار، فخر
۹	ویاړنه	فخریه
۱۰	سو	سومان
۱۱	لتاړ	برهم، خراب، اخته

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲	اوجاړ	خراب، ویجاړ، ړنګ
۱۳	شپول	احاطه
۱۴	اودوم	علاج، چاره، درملنه
۱۵	پېژندوی	پېژندل شوی، شناسا، اوځار
۱۶	لوني	وروي، خپرېږي، ویشتل کېږي
۱۷	دښن	دښمن، غلیم
۱۸	پلن	پلی، پیاده
۱۹	رپي	رپېږي، رېږدي
۲۰	زړن	زړور، شجاع
۲۱	مخسور	سرخرويي، بریالیتوب
۲۲	کول	خاندان، نسل
۲۳	لور	پېرزوینه، رواداري، مهرباني
۲۴	بامم	روزم، تربیه کوم، پالم
۲۵	ودنه	وده ورکول، روزنه، نشو نما ورکول
۲۶	تال	ځنډ، ځنډېدنه
۲۷	بولي	یادوي، ګڼي
۲۸	دریځ	د درېدوځای، منبر
۲۹	ستایوال	ستایونکی، مداح
۳۰	ژبور	سخنوران، ژبغړاندي، تېز ژبي
۳۱	تتلی	زبون، محزون، غمجن
۳۲	خړو	مجازاً د بدو په مانا
۳۳	سوني	دروغ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۴	وبولي	ووايي
۳۵	تېرون	تجاوز، ظلم، زياتی، تعرض
۳۶	پرتم	شوکت، مهابت، دبدبه
۳۷	پاړکي	د شعر ټوټې، سرودونه
۳۸	ترپلل	غورځېدل، تېښته کول
۳۹	ګروهه	اعتقاد، عقيده
۴۰	وکوراوه	باطل کړ
۴۱	زيارنه	کوښښ، زيار، زحمت
۴۲	وتوراوه	تور ورپورې کړ، تومتي کړ
۴۳	ګوښې	يوازې، وروسته
۴۴	اړه	د اړول له ريښې څخه، تبديل
۴۵	کهاله	خاندان، کورنۍ
۴۶	رغا	د رغولو په مانا
۴۷	تورن	تهمت زده، تهمتي
۴۸	کروړ	ټينګ، محکم، کلک
۴۹	مه غږه	مه اوره، مه منه
۵۰	دروهوي	غولوي، دوکه کوي
۵۱	ناورين	غم، ماتم، مصيبت
۵۲	سادين	شديار کړې ځمکه، اړول شوې ځمکه
۵۳	نول	پرېشاني، غم
۵۴	تاخون	ځيګرخوني، د زړه غم، د زړه نول
۵۵	شهۍ	معشوقه، محبوبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۶	پېر	نوبت، دور، ګردش، حالت
۵۷	اغلې	ښکلې، ښايسته، ګلالۍ، منلې، ډولي
۵۸	اوربل	کورنۍ، مسکن، ځای
۵۹	کړاوون	وريتول، کبابول، کړه ول
۶۰	کوکار	فرياد، چيغه، کړيکه، کريږه
۶۱	زمولوي	پژمرده کوي، مړاوي کوي
۶۲	اوکوب	شان او شوکت
۶۳	سکنې	غوځوي، بياتي کوي
۶۴	ژوبلور	جنګي، سپاهي، عسکر
۶۵	ځغلا	تېښته، منډه
۶۶	ويرژلی	غمجن، ويرغاړی
۶۷	کراړ	سخت، کلک، مضبوط
۶۸	ناتار	تاراج، تاړاک
۶۹	شنار	شوم، نامبارک، خرابي
۷۰	ترار	ناکراره، وارخطا، ترهور
۷۱	ټپونه	زخمونه
۷۲	زګېروی	د ناروغ فرياد، نالښت
۷۳	مراندې	د خېمې تنابونه
۷۴	ټکه	صاعقه، تندر، اسماني افت
۷۵	پلاز	تخت
۷۶	سما	اصلاح، انصاف، سمونه
۷۷	ټيکنه	عدالت

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷۸	اوڅار	ظاهر او ښکاره، څرګند ، معروف
۷۹	ببړۍ	زولنې
۸۰	چړتون	قاش یا د تورې پوښ
۸۱	ساندې	ویر، ماتم، په مړي پسې ژړا
۸۲	زرغا	سرسبزي، زرغون، سمسور، غوړېدلی
۸۳	لاښ	د غره کمر، پاڼ
۸۴	جوپه	قافله، ډله
۸۵	تون	ځای
۸۶	جاندم	جهنم، دوزخ
۸۷	ټبر	قوم، خاندان
۸۸	سوراړ	وچه او توره دښته
۸۹	ویرمن	غمجن
۹۰	نیلی	آس
۹۱	لونل	شیندل، پاشل، خپاره کول
۹۲	جاجي	فکر کوي، سوچ کوي
۹۳	رامشت	ساز او سرود
۹۴	بربڼ	لوړ باغ، بر باغ
۹۵	چندي	شاعر، ناظم
۹۶	پیودی	نظم کوي، ځېلوي، ځلوي
۹۷	اشلکونه	اشعار، منظوم کلام، شعرونه، نظمونه
۹۸	وړنګن	وړانګې لرونکی
۹۹	شڼ	مست

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰۰	سهان	ځمکه، ځای، هوار
۱۰۱	شهابونه	ځلانده ستوري
۱۰۲	تېرون	د تېرېدل له مصدر څخه تېرېدنه، عبور
۱۰۳	پرتم	دبدبه، شان، شوکت
۱۰۴	ایلایي	اطاعت، متابعت
۱۰۵	ایړ	کښتۍ، د کښتیو یا سمندري پوځ یوه ډله چې د یوه تن تابع وي، کتار
۱۰۶	سال	میده شګه، سرمه رېګ
۱۰۷	ختې	البسه، جامې، کالي
۱۰۸	بټ بېدیا	تود بیابان، سوځنده دښته، میره
۱۰۹	څنډونه	څنډې، غاړې، افقونه
۱۱۰	برېځر	ضحی، څاښت، غرمه
۱۱۱	برمل	ماسپښین، برمهال
۱۱۲	لرمل	مازیګر، لرمهال
۱۱۳	سرمل	ماښام، تیاره مهال
۱۱۴	ورمېږ	مغزی، څټ
۱۱۵	بمبڼ	د هندوانو پیر، پنډت، برهمن
۱۱۶	بودتون	بتکده، د بتانو ځای، بتتون
۱۱۷	نمزدک	مزګټ، مسجد، جومات
۱۱۸	نست	نابود، نشت
۱۱۹	زېرمه	ذخیره
۱۲۰	پاسوال	ساتونکی، محافظ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲۱	پلور	خرڅول، قیمت
۱۲۲	ځری	قاصد ، استازی
۱۲۳	پنځ	خلقت، پیدا ښت، زیاتېدل
۱۲۴	سورې	کړیکې، چیغې، نارې
۱۲۵	باړې	د ګټې غوښتنه، مزد ، اجوره
۱۲۶	میرڅي	دښمني
۱۲۷	سود	اطمینان، تسلي، ډاډ
۱۲۸	سوب	حاضر
۱۲۹	سوان	سهولت او رعایت
۱۳۰	نېز	سېلاب، لوی سېلاب
۱۳۱	اپوټه	پرېشان، پرمخ، لالهاند ، ځپلی، سرچپه
۱۳۲	څورنګ	زخمي، ژوبل، وهلی شوی، ټپي
۱۳۳	مواسه	محافظ، نګهداره، ساتندویه
۱۳۴	څرخ	ننوتل، څرخېدل، جګېدل
۱۳۵	ربل	رواداري، پېرزوینه، لورېینه
۱۳۶	ښهانه	خوبي، نېکي، ښېګڼه
۱۳۷	نومړ	نامزد ، نوموړی
۱۳۸	ملونه	د مل جمع، مله، ملګري
۱۳۹	بولله	قصیده
۱۴۰	مکېز	ناز
۱۴۱	ایواد	اوسنی چې موږ ورته هېواد وایو
۱۴۲	یون	تګ، حرکت، پرمختګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۴۳	مټ	بازو
۱۴۴	ستر	لوی، واکمن، مختار
۱۴۵	ټاټوبی	قرارګاه، کلی، کور
۱۴۶	کټاره	نېزه
۱۴۷	کوکې	د ژړا نارې
۱۴۸	پېلوځې	د اور بلولو خاشې
۱۴۹	ملوکه	محبوبه
۱۵۰	هسک	اسمان
۱۵۱	سټه	بېخ
۱۵۲	سوبمن	فاتح
۱۵۳	لوینه	تکبر، لویوالی
۱۵۴	ګواښل	منع کول، وېرول

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، پوهاند عبدالحی حبیبي، بېلابېل مخونه.
۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل، بېلابېل مخونه
۳- د پښتو لرغوني متون تدریسي چپتر، د پوهندوی محمداجان حقپال اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پټې خزانې پېژندنه

پټه خزانه د هوتکي پاچا اعلیحضرت شاه حسین هوتک د پېر نامتو لیکوال محمد هوتک د داود خان هوتک زوی هغه تذکره ده چې په (۱۱۴۱-۱۱۴۲هـ.ق) کلونو کې لیکل شوې او د پنځوسو پښتنو شاعرانو او لیکوالو ژوندلیکونه یې د تاریخ د خاورو په زړه کې ساتلي دي.

دغه اثر پر (۱۳۲۲ل) کال لوی استاد علامه پوهاند عبدالحی حبیبي وموندو او وروسته یې بیا له پارسي ژباړې سره خپور کړ د پټې خزانې له برکته د پښتو ادبیاتو تاریخ ډېرې ورکې خو نامتو څېرې رابرسېره شوې. دا اثر دا زباتوي چې پښتو ژبه لرغوني ادبیات لري، خو د وخت ناخوالو، پېښو او جګړو ورځخه ډېر څه خوړلي دي، که څه هم د پټې خزانې تر خپرېدو کلونه وروسته یو شمېر پښتو دښمنو او پردیپالو عناصرو پر دغه کتاب بې مانا او بې منطقه نیوکې هم وکړې او ځینو خو لا دا کاذبه دعوه هم کړه چې دغه کتاب ګواکې (جعلي) دی.

علامه حبیبي د محمدهوتک د پټې خزانې پر رابرسېره کولو سره د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې د یوې داسې څېرې په توګه وپېژندل شو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د پښتو ژبې لرغونی تاریخ یې راژوندی کړ او ټولو پښتنو د لوی استاد عبدالحی حبیبي دغه هڅه ډېره وستایله. د پټې خزانې تر خپرېدو پورې داسې ګومان کېده چې پښتو ادب له بایزید روښان، خوشال بابا او رحمان بابا څخه راپیلېږي، په داسې حال کې چې پټې خزانې ثابته کړه پښتو ادب ډېر پخوانی تاریخ لري. د شلمې پېړۍ له پیله چې د پښتو ژبې او ادب د پرمختګ لپاره یو ملي غورځنګ راپیل شو او یو شمېر فاضلو استادانو د دغې ژبې د ادب د تاریخ تیاره ګوټونه وروښول، دې مسئلې د ګاونډیو فرهنګونو یو شمېر متعصبو کړیو ته خوند ور نه کړ، د هغوی په نظر پښتو د غرو د خلکو یوه وحشي ژبه ده او که د فرهنګ نړېدلی څلی یې ودان شي، نو پښتانه به مدني ژوند ته متوجه شي او بلاخره به یې ملي شعور لوړ شي، چې په پای کې به سیاسي واک هم ترلاسه کړي. د دې پروسې د مخنیوي لپاره ایرانیانو او پنجابیانو په یو شمېر دسیسو جوړولو پیل وکړ چې یوه یې هم د پټې خزانې د جعلي والي ډنډوره وه، ، له بده مرغه یو شمېر پښتانه لیکوال هم یا مخامخ یا په ناسیده ډول د دغو ډنډورو ښکار شول، خو له دې هر څه سره سره (پټه خزانه) د ځینو متعصبو او ناروغو کړیو کله بهرني وي او که کورني په بابولالو نه شي کېدی چې جعلي وبلل شي. دا هم اړینه ده وویل شي چې پټه خزانه، د افغانستان پښتون قام، پښتو ادب او کولتور به تلپاتې وي او هېڅوک به یې د پرمختګ او ودې مخنیوی ونه کړای شي.

د کتاب نوم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب په باب راغلي: ((د دې کتاب نوم دی پټه خزانه ځکه چې دلته هغه احوالونه راغلي دي چې پټ وو او نه وو ښکاره.))
دا کتاب یا اثر درې برخې یا درې خزانې لري:
دویمه خزانه د محمد هوتک د معاصرو شاعرانو د احوال په باره کې ده چې د هغو احوال د محمد هوتک په زمانه کې هر چاته یا لږ تر لږه هغو خلکو ته د چا لپاره چې دا کتاب لیکل شوی، معلوم وو، د کتاب په لومړۍ برخه یا لومړۍ خزانه کې یې د (۲۲) شاعرانو احوال راغلی دی او د هغوی بیت (فرد) سندره، نارې، څلوریزه، شعر، ویارنه، سانده، بوللـه (قصیده)، غزل هغه ټول اصناف یې لیکلي. په دوی کې اسمعیل، خرښبون، شیخ متي، شیخ بوستان بړیڅ، علي سرور لودي، حمید لودي، عیسی مشوانی، سلطان بهلول لودي، خوشال بابا او رحمان بابا شامل دي.
د کتاب دریمه حصه (دریمه خزانه) کې د مېرمنو ذکر راغلی دی، یوه مهمه خبره دا هم ده چې د محمد هوتک په زمانه کې هره قلمي نسخه پټه خزانه وه، ځکه چې هغه وخت چاپخونې نه وې د اکثرو کتابونو یوه یا څو محدودې نسخې موجودې وې.

د محمد هوتک د پټې خزانې د نثر بېلګه:

حمد و ثنا هغه خدای(ج) ته چې انسان یې په ژبه او بیان لوړ کا او عزت یې ورکا له نورو حیواناتو په نطق او وینا سره او خپل کلام پاک کې نازل کا په افصح بیان سره چې هغه ابلغ دي له کلامه د کولو بلغاوو او فصحاوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاینه او سپاس دی هغه خاوند سره چې بې له ده نشته بل خاوند او نه بل بادار د وګړیو ښتن دی دی چې انسانان په خوږو خبرو پالي او د هرې بلیغې وینا ملهم دی.

درود نا محدود پر هغه پیغمبر، علیه الصلواته و السلام چې موږ ته یې راوښووله سمه لار.

بیت:

دی رهبر د کایناتو تر ده جار سم
دی نامور د مخلوقاتو تر ده جار سم

پټه خزانه له یوې خوا ادبي اهمیت لري، خو له بلې خوا تاریخي اهمیت هم لري، ځکه چې په دغه اثر کې یو شمېر پېښې او حوادث داسې دي چې هغه د افغانستان د تاریخ په باب ځانګړی تاریخي اهمیت لري. د علمي او تاریخي تحقیقاتو په برخه کې دا هم باید په ګوته کړو چې پټه خزانه هم د تاریخي مطالعاتو او هم د تحقیقاتو په برخه کې ډېره مهمه ونډه لري.

محمد هوتک د پټې خزانې په قید یو ادبي علمي او تاریخي کتاب ولیکه چې په پښتو ادبیاتو کې ساری نه لري، دا کتاب راتلونکي نسل ته د ډېر ښه ماخذ او سند حیثیت لري په یوه ځغلنده نظر ویلای شم که چېرې دغه ادبي او تاریخي شهکار په بله ژبه کې وای نو اوس به یې نړیوال شهرت درلود، خو له بده مرغه چې د پټې خزانې اهمیت، ارزښت او ماهیت لا اوس زموږ له ډېرو خلکو پټ دی او ډېرو لا ددې کتاب له ګټو ګټه نه ده پورته کړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ د شعر ویپېژندګه

امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی. امیر پولاد د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې په غور کې یې پاچاهي کوله. امیر کروړ پر (۱۳۹هـ- ۷۵۲م) د غور په مندیش کې پاچا شو. دی یو تکړه، غښتلی، کلک او محکم سړی و، په یوه تن به له سلو تنو سره جنګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده.

پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله لیکي: ((چې دا امیران له پېړیو څخه په غور کې وو او د هغه (سور) اولاده ده چې د (سهاک) له پښتنه و.)) امیر کروړ د پښتو یو زبردست شاعر دی. وایي، چې دی یو عادل، ضابط سړی او د ښې وینا خاوند و او هر کله به یې شعرونه ویل، هغه وخت چې په جنګونو کې یې ډېرې فتحې وکړې، نو یو زبردست شعر یې ووایه، چې ((ویاړنه)) یې بولي. دا شعر په دې ډول دی:

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نشته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نشته
بل په زابل نشته
له ما اتل نشته

(c) ketabton.com: The Digital Library

غشی د من مې ځي برېښنا پر میرڅمنو باندې
پــه ژوبــله یــونــم یــرغالــم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
لــه مــا اتــل نسته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
لــه مــا اتــل نسته
زما د توري تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و بامیان و تخــار بــولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم
له ما اتل نسته
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راځخه
د هریــرود پــر څنډو ځــم تښتي پلن راځخه
رېږي زړن راځخه
له ما اتل نسته
خــپلــو وګــړو لــره لــور پــېرزوینه کــوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په ټال
نړۍ زما ده نوم مــې بــولي پــر دریځ ستایوال
پــه ورځــو شپــو مــیاشتــو کال له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا شعر د پښتو يو ډېر قيمتي، پوخ او متين شعر دی. د پښتونولۍ د زړورتيا او شجاعت اصلي خيالات په کې ښکاره او څرګند دي. وزن يې هم ملي او د پښتو له خالصو اوزانو څخه دی.

د امير کروړ د شعر له پوخوالي او متانت څخه ثابتېږي، چې پښتو به تر اسلام دمخه هم ښه پوخ شعر او ادب درلود، مګر تر څو پورې چې بله پخوانۍ نمونه نه وي پيداشوې، نو دا شعر د پښتو لومړی شعر او امير کروړ د پښتو لومړی شاعر ګڼل کېږي. شيخ کته په خپل کتاب (لرغوني پښتانه) کې ليکلي دي، چې امير کروړ په (۱۵۴هـ) کې مړ شوی دی.

په دې شعر کې د پښتو ډېر پخواني لغات راغلي دي، لکه:

اتل- نابغه او پهلوان

من- اراده، عزم، نيت

ميرخمن- دښمن، غليم

ژوبله- جنګ، يو بل ژوبلول

يونم- حرکت کوم، ځم

يرغالم- يرغل کوم، هجوم کوم

اودوم- علاج، درملنه، چاره

دښن- دښمن

پلن- پياده، پلی

زړن- زړور، شجاع

لور- پېرزوينه، رواداري، مهرباني

بامم- روزم، تربيه کوم، پالم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريځ- د درېدو ځای، منبر
ستايوال- ستايونکی، مداح
ماتېدونو- ماتې خوړونکيو، شکست خوړليو
خول- د جنگي جامو خولۍ، اوسپنيزه خولۍ
نمنځ- احترام، تعظيم، ستاينه، درناوی
وياړ- افتخار
وياړنه- فخريه
سو- سومان
لتاړ- برهم، خراب، اخته
اوجاړ- خراب، ويجاړ، ړنګ
شپول- احاطه
جروم- د جرم جمع، ګرمسېر، تراوسه پورې هم د افغانستان سهيلي خواوو ته ويل کېږي، چې د کندهار سهيل لويديځ او د هغه له شګلنځي نه پيل بيا تر سيستان او چخانسور پورې رسېږي.
غرج- غرجستان، چې د غور او هرات له شمال نه پيل تر آمو پورې او په لويديځ کې تر مرغاب او ماورالنهر پورې رسېږي او په ختيځ کې له بلخ سره نښلي.
پېژندوی- پېژندل شوی، شناسا، اوځار
لوني- اوري، خپرېږي، ويشتل کېږي
رپي- رېږدي، رپېږي
مخسور- سرخرويي، برياليتوب
کول- کهول، کورنۍ، خاندان، نسل
ودنه- وده ورکول، روزنه، نشو نما ورکول

(c) ketabton.com: The Digital Library

تال- ځنډ، وخت
بولې- يادوي، ګڼي.
سوبه- فتحه، فتح
برى- کاميابي
بادار- ښاغلى
لوړاوى- لوړ، جګ
ډاډينه- اطمينان
هسک – اسمان
زرنج- د نيمروز مرکز دى.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ژبې شعري فورمونه

دلته هغه ډول شعري فورمونو ته اشاره کوو چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي او یا هم اوس په پښتو او عربي دواړو کې مشترک ګڼل کېږي.

۱ - غزل: د ښځو له خبرو نه خوند اخیستل او یا هم له ښځو سره مخامخ خبرو کولو ته غزل وايي. له عربي ژبې څخه پښتو ادب ته د راغلو (۱۳) جوړښتونو څخه یو غوره فورم هم دی. غزل مطلع لري یانې د سر بیت یې مقفی او د دویم هر بیت مسره یې قافیه لري او د مطلعې قافیه تعقیبوي.

غزل دوه ډوله خبرې کوي، ډېرې داسې غزلې راغلي چې لومړي بیتونه یې د مستۍ او خوشالۍ سترګک وهي، خو د منځ بیتونه یې د ویر نارې وهي، د غزل بیتونه له (۵-۱۵) پورې وي.

د عربي (۱۳) شعري جوړښتونه په دې نومونو یادېږي، غزل، مستزاد، مثلث، مربع، مخمس، رباعي، قطعه، قصیده، مثنوي، مسدس، ترجیح بند، ترکیب بند، معشر او...

بشپړ ازاد شعر: په دې شکل کې یوه ټاکلې موضوع انځورېږي هر څومره چې زیات لیکل کېږي یا کم، قید نشته ورته خو شرط دادی چې وزن باید ولري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ - مثنوي(دوه ييز): دغه جوړښت په خپل منځ کې ګډه قافيه لري، وزن او څپې يې برابر دي، ډېرې اوږدې موضوعګانې په کې نغښتل کېږي، د مومن خان او شېرينی، يوسف خان او... داستانونه هم په همدې فورم کې نظم شوي دي.

۳ - مثلث(درې ييز): هر بيت يې (۳) مسرې لري د لومړي بيت درېواړه مسرې يوه قافيه، يو وزن لري او د نورو بندونو هر لومړي بيتونه په خپل منځ کې قافيه لري او د درېيمې مسرې قافيه يې له مطلعې سره يوشان وي.

۴ - رباعي: په سپين مخ کې د زنې په منځ شين خال وار له واره د سترګو ځير ورکش کوي، رباعي هم همداسې تل جذابه وي، له عربي ژبې څخه پښتو ادب ته راغلې او په پښتو کې ورته څلوريزه ويل کېږي. ددې فورم څلورواړو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د څلوريزې لومړی بيت مقفی وي، درېيمه مسره يې قافيه نه لري، د څلورمې مسرې قافيه د مطلع قافيه تعقيبوي، د غزل په شان يې رديف اختياري وي.

۵ - قطعه: دا شکل هم له عربي څخه راغلی، د څلوريزې په شان څلور مسرې لري توپير يې يوازې دا دی چې په رباعي کې لومړی بيت مقفی وي يانې دواړه مسرې سره خپلو کې قافيه لري او يو ډول قافيه تعقيبوي او د درېيم بيت دويمه مسره ورسره قافيه کې ګډه وي، خو په قطعه کې د لومړي بيت لومړۍ مسره او د دويم بيت وروستۍ مسره سره يوه قافيه لري او دواړه لومړۍ مسرې قافيه نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶- قصیده (بولله): د قصد کولو مانا لري او همدارنګه د قصد له مصدره جوړه شوې، مانا یې استقامت، اتصال، سموالی، برابري او سپېڅلتوب ده، د بیتونو شمېره یې له (۱۵) څخه کم نه وي او تر دوه سوه هم زیات بیتونه لري. د غزل په څېر د سر لومړی بیت یې مقفی او د نورو بیتونو دویمه مسره یې د مطلعې قافیه تعقیبوي، پخوا قصیدو درې برخې درلودې، ګریز، حسن تعلیل او دعایه. هره قصیده چې دا درې برخې ولري په تول او وزن پوره قصیده بلل کېږي. په پښتو کې لومړۍ قصیده شیخ اسعد سوري لیکلې ده.

۷- مستزاد: دا شکل د رباعي، غزل یا قصیدې پر هره مسره باندې چې یوه لنډه مسره ورزیاته شي مستزاد ګڼل کېږي او لویه مسره د مانا په لحاظ کوچنۍ مسرې ته اړتیا نه لري، ځکه چې ټوله مانا په لومړۍ مسره کې بشپړه وي.

۸- مخمس (پنځه ییز): په دغه شعري جوړښت کې هر بند پنځه مسرې لري، د لومړي بند پنځه واړه مسرې یوه قافیه لري، د نورو بندونو څلور مسرې خپل منځ کې یوه قافیه تعقیبوي، خو پنځمه مسره باید د لومړي بند قافیه تعقیب کړي.

۹- مسدس (شپږییز): د شعر دا فورم شپږ مسرې لري، د سر لومړی بند یې ټول ټال یو شان قافیه لري د نورو بندونو پنځه مسرې په خپل منځ کې هم قافیه او هره شپږمه مسره یې په قافیه کې د لومړي بند د مسرو د قافیې تابع ده او سېلابونه یې مساوي وي.

۱۰- مسبع (اوه ییز): له نوم څخه یې معلومېږي چې اوه مسرې لري، د لومړي بند ټولې مسرې یې په قافیه کې یو شان وي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو بندونو شپږ مسرې یې یو ډول قافیه لري، خو د پای مسره یې د لومړي بند د مسرو د قافیې تابع وي.

۱۱- مثمن(اته ییز): هر بند یې اته مسرې لري، اته واړه مسرې یې په خپل منځ کې یو ډول قافیې لري ردیف په کې په خپله خوښه دی، د نورو بندونو اتمه مسره یې د لومړي بند قافیه ګوري، خو نور بندونه یې په خپل منځ کې یوه قافیه لري.

۱۲- معشر(لسیز): دا جوړښت لس مسرې لري، د لومړي بند لس واړه مسرې یې په خپل منځ کې مقفی وي، د نورو بندونو(۹) مسرې یې په خپلو منځو کې هم قافیه وي او لسمه مسره یې د لومړي بند مسرو له قافیو سره یوشان وي، ټولې مسرې یې یو واحد وزن تعقیبوي.

۱۳- ترجیح بند: دا هغه نظم دی چې لومړی څو بیتونه وویل شي بیا ورپسې یو مقفی بیت ورلوېږي او په دې ډول یو بند جوړوي. همدا ډول بیا بېل بند پیلېږي او بیا ورپسې همدا مقفی بیت تکرارېږي. په ترجیح بند کې د هر بند لومړی بیت مقفی وي او د نورو بیتونو دویمې مسرې یې قافیه لري او لومړۍ مسره یې بې قافیې وي، د بندونو د بیتونو شمېر یې سره مساوي وي.

۱۴- ترکیب بند: ترکیب بند دی چې څو مقفی مسرې سره یو بند جوړوي بیا وروسته یو بل مقفی بیت ورلوېږي چې ددغه وروستي بیت قافیه د لومړي بند له قافیو سره یوشان وي همدا شان وروسته نور بندونه راځي چې هر بند ځانته قافیه لري او په پای کې چې کوم مقفی بیت راځي د هغه قافیه هم خپلواکه وي او د لومړي بند د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستي بیت سره قافیه کې یوشان وي او نه یې هم قافیه د خپل بند تابع وي، خو د څپو شمېر یې باید تر پایه توپیر ونه لري.

۱۵ - ټول قافیز نظم: دا هغه ډول شعري چوکاټ دی چې هره مسره یې قافیه ولري او ټول مسرې یې یوه قافیه تعقیبوي. کوم فورمونه چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دغه فورم په کې نه ښکاري، شاید چې دغه فورم په عربي کې نه وي.

اخځونه

۱ - د پښتو شعر هندسي جوړښت، د پوهندوی محمد اسمعیل یون اثر، بېلابېل مخونه.

۲ - یو شمېر بېلابېلې وېبپاڼې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه

هره ژبه او ادبیات ځانته تاریخ لري، نو پښتو هم یوه لرغوني ژبه ده او اوږد تاریخ لري، چې زیاتو شاعرانو او ادیبانو په کې خپلې خوږې ملغلرې پېیلې، هر ډول نظم او نثر یې په کې ویلی او لیکلی دی او د خپل زړه او قلم تنده یې په کې ماته کړې ده. ما د دوی له لیکنو او ویلو څخه تاسو ته د ویاړنې په باب یو څه معلومات راټول کړي چې په لاندې ډول دي:

ویاړنه:

ویاړنه د پښتو نظم له مانیزو (معنوي) ډولونو څخه ده. ویاړ د ویاړل له مصدر څخه دی چې د افتخار او فخر کولو په مانا دی. ویاړنه هغه ادبي کلام دی چې شاعر د خپل ولس، خلکو، وطن او ژبې د سرلوړې، پرمختګ او لوړوالي په برخه کې ویلی وي او یا دا چې شاعر داسې شیان، الفاظ، موضوعات او کلمات په خپل کلام کې بیان کړي چې وویاړي او افتخار پرې وکړي، نو په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه همغه د پښتو لومړنی شعر دی، یانې د امیر کروړ سوري غوري شعر دی چې د اسلامي دورې تر لومړیو کلونو (۱۳۹هـ.ق) څخه وروسته ویل شوی دی. کله چې د عباسي دعوت

(c) ketabton.com: The Digital Library

په جنګونو کې امير کروړ سوري د ېرې سوبې وکړې نو همدا ويارنه يې وويله چې پټې خزانې تر موږ پورې رارسولې ده. پټې خزانې دا متن د شيخ کته متي زي له لرغوني پښتانه نومي کتاب څخه اخيستی چې د هغه ماخذ محمدهوتک د محمدبن علي البستي کتاب (تاريخ سوري) ښودلی دی، خو د تاريخ سوري ماخذ معلوم نه دی. په هر صورت تاريخ سوري چې پر (۲۵۰هـ.ق) کال په خپلو پاڼو کې ځای ورکړی دی، کېدی شي په شفاهي ډول د خلکو په منځ کې خور راغلی وي او د راويانو حافظو تر محمدبن علي البستي پورې رارسولی وي، چې دا عنعنه تراوسه پورې په موږ کې موجوده ده او د پښتو ډېر اشعار په کليو او بانډو کې په پېړيو پېړيو سينه په سينه انتقال شوي او انتقالېږي.

استاد حبيبي دې ته يو مستند متن ويلی دی، وايي: ((چې د انتقال او ضبط روش يې د شرقي څېړنو له معمولو روشونو سره سل په سلو کې موافق دی.)) دا ويارنه د خپل زمان له روحيې سره برابره ايجاد شوې ده، ددې ويارنې شکلي جوړښت نه د شرق له دېواني شعري ډولونو لکه قصيده، غزل، ترکيب بند، ترجيح بند، مخمس او نورو سره يوشان والی لري او نه سل په سلو کې د پښتو شاعرۍ له خپلو ملي ډولونو سره لکه چاربيته، بدله، بګتۍ، لوبو او کسرونو يوشان والی لري، نو ځکه استاد حبيب الله رفيع دغه ډول سندرې د پښتو لرغونې سندرې بللي دي او وايي: ((دا ډول سندرې د زړو اريايي سندرو او د پښتو د ولسي سندرو ترمنځ د اتصال يوه کړۍ ده.)) خو استاد محمد صديق روهي وايي: ((دا ويارنه د اوستا، زامياديشت، مهريشت او د ريګويدا له ځينو سندرو سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرتله کېدی شي.)) همدارنګه په دې سندره کې داسې لغات او ترکیبونه شته چې هغه یوازې د پښتو ژبې دي او د نورو ژبو لکه عربي او پارسي تر تاثیر لاندې نه دي، دا چې دا ویاړنه څه دپاسه دولس نیم سوه کاله مخکې ویل شوې ده، نو ځینې هغه لغات په کې دي چې په عامه پښتو کې اوس متروک دي او امکان شته چې د پښتو په ځینو غرنیو لهجو کې لاتراوسه موجود وي او دا ویاړنه خپله رواني ژبه لري چې ښېلګه یې شته او له دې ویاړنې څخه د علامه حبیبي په وینا د امیر کروړ مینه او لېوالتیا له خپل ټبر سره څرګندېږي، نو زه د دې ویاړنې یو څو بیتونه د نمونې په ډول له پټې خزانې څخه ستاسو مخ ته ږدم:

زه یــم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته
غشی د من مې ځي برېښنا پر میرځمنو باندې
پر ژوبله یونم یرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
لــه مــا اتــل نــسته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
لــه مــا اتــل نـــسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر دې ويارنې وروسته په پښتو ادب کې بله ويارنه د ملکيار غرشين ده چې پر (۵۷۱هـ.ق) کال کله چې سلطان شهاب الدين غوري پر ملتان حمله کړې وه، نو دغه ويارنه هم زموږ د ادبي مورخانو په اثارو کې د هغه وخت ويارنه ګڼل شوې ده، چې دا ويارنه د اسلام د خپرېدو او اسلامي فتوحاتو په ملاتړ کې ويل شوې ده. د اسلامي فتوحاتو ستاينه يې کړې ده او د اسلامي لښکرو د هڅولو، يادولو او د دوی د روحيې د لوړولو هڅه په کې شوې ده او د کروړ د ويارنې غوندې د پښتو په لرغونو سندرو کې راځي. د ملکيار غرشين دا ويارنه د پخوانيو قومونو د حماسياتو او رزم رنګ لري، د هغو سندرو له ډلې څخه ده چې پخوانيو پښتنو به د جګړې پر ميدان ويلې او مقصد يې د زلمو د احساساتو تاوده ساتل وو، چې ښه جنګ وکړي. دا ويارنه د پښتو سوچه لغات لري. همدارنګه لکه نور ګړني اشعار يو تکرارېدونکی غبرګون لري چې د هر بند په اخر کې ويل کېږي او دا د پښتو يو ځانګړې خاصيت دی چې په نورو ژبو کې نه شته. په دې ويارنه کې شاعر ځان يو مبلغ راپېژني چې دده وينا پر اورېدونکو باندې اغېزه وکړي او د سندرې مقصد حاصل شي او دا ويارنه د کروړ تر ويارنې وروسته لومړنی جنګي اثر دی. دا سندره د سليمان ماکو په تذکره کې راغلې ده. زه غواړم ددې سندرې يوه برخه راوړم:

ښبتن مو مل دی　　اوس مو يرغل دی　　ايواد د بل دی

غازيانو ګورئ

ښبتن مو مل دی

توري تېرې کړئ　　دښن مو پرې کړئ　　منګولې سرې کړئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څـه لـه بـه تبنـتو
څښتـن مو مـل دی
که ټینګ کړو زړونه پـر بـري یـونـه چې زمري یونه
اسلام راڅخه دی
څښتن مو مل دی
غازیانو راسئ تـول شاوخوا سئ د شهاب په ملا سئ
څښتن مو مل دی

د ملکیار بابا تر ویـاړنې وروسـته زمـوږ پـه لرغـوني پښـتو ادب کې بله د هوتک بابا هغه سندره ده چې کله چنګېزي یرغلګرو پر سور غره یرغل وکړ، نو د هوتک بابا ډېر خپلوان په کې مړه شول نو ده دا سندره په لوړ اواز وویله او پر غشو یې د مغولو ټټرونه څیـرې کـړل، همدارنګه دا سندره چې غښتلیو مېړو اورېدله په جنګ تـویېـدل تـر څو چې سور غر یې د مغولو په وینو رنګ کړ او ټول یـې پوپنـاه کـړل. همدارنګه باباهوتک لـومړی سـړی دی چې د مغولـو پـه مقابـل کې یـې دا ویاړنـه پـه خونـد ویلـې ده. هوتـک بابـا تـه د وخـت د ټولـو شـاعرانو پېشـوا ویـل کېـږي. ددې ویـاړنې ژبـه خـوږه خـو ډېـره زاړه لغـات نـه لـري او د شعر شـکل پـه کې حماسي او سـاده دی. لـه دې ویـاړنې څخـه د شـاعر او د هغـه وخت پښـتنو وطنـي احسـاس او د مینـې د سـاتنې تـاوده احساسـات ښـکاري، چې دغـه افکـار هـم د مغولي دورې د پښتو شعر ځانګړنې دي او تر (۱۰۰۰هـ.ق) پورې په پښتو شعر کې خوندي شوې دي. دا ویاړنه په پټه خزانـه کې راغلـې ده او د پټې خزانې مولف محمد هوتک له خپل پلار څخه نکـل کـړې ده چې زه به یې څو بیتونه په دې ځای کې راوړم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

آ د مرغـــــــې غښـــــــتليو راســــــئ
پــــــر تنـــــګ ولاړ د پښـــــتونخوا ســــئ
تـــوري تېـــرې غشـــي تـــر مـــلا ســــئ
پــــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

زمـــــا د زلمـــــو وينـــــې بهيـــــږي
ځمکـــې او غرونـــه پـــه ســـره کېـــږي
ميرڅـــــی ځغلـــــي او ترهيـــــږي
پــــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی

زلمـــو پـــر تنـــګ ځانونـــه مـــړه کـــړئ
دښـــن پـــه غشـــيو مـــو پيپـــه کـــړئ
پـــر پښـــتونخوا ځانونـــه مـــړه کـــړئ
پــــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــل راغـــی.

دا وې د پښتو په لرغوني ادب کې ويارنې چې ما بيان کړې، کېدی شي چې نورې هم موجودې وي. دا هم ثرګندده ده تر دې دورې راوروسته په منځنۍ او همدارنګه په معاصرو دورو کې هم زموږ زياتو شاعرانو ويارنې ويلي دي. لکه خوشال بابا، د هغه د کورنۍ شاعرانو او نورو، خو ما يوازې د لرغونې دورې ويارنو ته اشاره وکړه چې ګران استاد پوهندوی محمد اسمعيل يون راته د کورنۍ دندې په توګه راسپارلې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

۱- هوتک محمد ، پټه خزانه، ۱۳۸۹ل کال، مومند خپرندویه ټولنه.
۲- حبیبي عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۱۳۸۴ل کال.
۳- هېوادمل زلمی، د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، ۱۳۷۹ل کال.
۴- ارزومند محبوب شاه، د پښتو نظم کلاسیک ژانرونه، ۱۳۸۹ل کال، ګودر خپرندویه ټولنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادب د لرغوني دورې پیل او پای

لرغونې دوره:

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبیلوي نظام مسلط ښکاري تر شپاړسمې میلادي پېړۍ پورې دوام کوي. د تحریري اسنادو له مخې په ادبي تاریخ کې دغه دوره له امیر کروړ پیلېږي او د بایزید روښان تر ظهور او پاخون پورې رسېږي. په شپاړسمه میلادي پېړۍ کې د پښتونخوا په ختیزه برخه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فیوډالي تولیدي مناسبات منځته راځي او په ادبیاتو کې هم بدلون لیدل کېږي. پخوانۍ دوره د ټولنیزې اروا پوهنې او فرهنګي عنعنې له پلوه د ریګویدا او اوستا له سندرو او ګاثونو سره ورته والی لري، د ځینو ادبپوهانو په عقیده د ریګویدا او اوستا د سندرو او کاثونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعګانې او قالبونه سره ورته دي، د پخواني دورۍ عمده موضوعګانې د نمانځنې سندرې، ویاړنې، ویرنې، مینه، بېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې سپېڅلي تخیلات او لفظي صنایع نه لیدل کېږي. د غوریانو د واکمنۍ په دوره کې د قصیدې جوړونه یو نوی پړاو ګڼل کېږي، ځکه چې په دغو قصیدو کې د شپنو شعر سره فاصله منځته راغلې ده، که څه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم قصيدې له درباري ادب سره نږدېوالی لري، خو په هغو کې د کوچيانو سندرو روحيه هم ساتل شوې ده. د پښتو قبيلو مشران او واکمنان د يووالي او قبيله يي قدرت د سمبولونو په توګه ستايل شوي دي، که دغه قصيدې د هغه وخت له عربي او فارسي قصيدو سره پرتله شي، نو د هغوی ترمنځ د قالب او محتوا له پلوه جوت توپير ليدل کېږي، د پښتو واکمنان د قومي يووالي د سمبولونو او خواخوږو دوستانو په توګه ستايل شوي دي، شاعر نه د صلې او انعام د اخيستلو لپاره شعرونه وايي او نه په ستاينه کې له اغراق نه کار اخلي په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د عربي شعر د وزن پيروي کوي، د پښتو شعر د لرغونو اريايانو د سندرو وزن ساتي، تراوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصيت ساتلی دی، يانې د شعر وزن د څپې او د هجاوو د شمېر پر اساس ټاکل کېږي.

د امير کروړ شعر چې لرغونې دورې پورې اړه لري يو قديم شعر دی، چې له پټې خزانې څخه موږ ته لاسته راغلی دی.

د امير کروړ شعر چې وايي:

زه يم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او پر کابل نسته

دا د پښتو زوړ شعر دی چې د دويمې هجري پېړۍ له لومړۍ برخې څخه راپاتې دی، له ظاهري پلوه يانې د ژبې، ادا، لغاتو او کلماتو له مخې مخصوص رنګ او زموږ د اوسنۍ ژبې له محاوروي جريان سره توپير لري. ډېر داسې لغات په کې راغلي چې اوس متروک او مهجور دي او په عمومي محاوره کې نه استعمالېږي. ددې شعر له لساني پلټنې څخه سړی دا نتيجه اخيستلای شي چې په دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړنۍ دوره یانې په هجري دویمې پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه، په دغه شعر کې یو عربي او فارسي لغت هم نه شته. د روښانیانو له تحریک سره سم د پښتو ادبیاتو دویمه دوره پیلېږي، پر پښتو ژبه ګڼ شمېر مذهبي تاثیرات او د عربي ژبې ژبنۍ اغېزې لیدل کېږي.

اخځونه

د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دوره، دویم ټوک، د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.
د پښتو ادبیاتو تاریخ، دویم او لومړی ټوک، د عبدالحی حبیبي اثر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغونو ادبیاتو فزیکي جغرافیه

کله چې سړی د موجودو او لاسته راغلو پښتو ادبي اثارو پخواني اسناد مطالعه کوي، نو ښکاري چې دغه لومړني اثار په ځینو داسې مرکزونو کې ایجاد شوي دي، چې هلته د پښتنو خپل محلي حکومتونه او قبیله یي نظامونه وو او پښتانه هلته د خپل ملي هویت او سیاسي اقتدار خاوندان وو.

په دغو مرکزونو کې لرغونی مرکز او د پښتنو پخوانی ټاټوبی غور دی، بل مرکز یې د کسي غره لمنې دي او دریم یې هم ملتان دی، خو مخکې تر دې چې په دغو دریو مرکزونو کې د پښتو پر ایجادي ادبیاتو خبرې وکړو، بهتره به وي دا خبره له یاده ونه باسو چې د دویمې هجري پېړۍ شاوخوا په غزني کې د لویکانو شاهي کورنۍ موجوده وه چې تر ګردېز او زابلستان پورې سیمې یې په ولکه کې وې او د منطقې له سیمه ییزو شاهي کورنیو سره یې روابط هم درلودل. د غزني د لویکانو د کورنۍ د یوه لویک یو پښتو بیت موږ ته رارسېدلی دی.

غور: غور د افغانستان یوه لرغونې او تاریخي سیمه ده چې د پاچاهیو سلسلې په کې تېرې شوي او ددې سیمې پاچاهانو د اسلام

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مقدس دین د خورولو په چارو کې هم لویه برخه درلودلې ده، نو لومړی لاسته راغلی شعر د غور په مندېش کې و، دغه د غور سوري شاهي کورنۍ په تاریخونو کې د شنسبانیانو په نامه هم مشهوره ده او دا ځکه چې ددې کورنۍ یو مشر نیکه شنسب (شن اسپ) نومېده، چې د پلار نوم یې خرنک و، دا شنسب د حضرت علي(رض) په زمانه کې مسلمان شوی او د غور پاچا منل شوی دی.
د شنسب زوی امیر پولاد و، چې د خپلو پلرونو نوم یې بیا راژوندی کړ، د امیر پولاد د پاچاهۍ مرکز د غور په مندېش کې و. کله چې دی وفات شو نو پاچاهي یې زامنو ته ورسېده، امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په مندیش کې پاچا شو، د امیر کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی هغه دادی:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نشته
پر هندو سندو پر تخار او په کابل نشته
بل په زابل نشته
لـه مـا اتـل نشته

د کسي غر: د پښتنو په لرغونو استوګنځایونو کې یوه ډېره مشهوره او تاریخي سیمه د سلیمان د غرونو لمنې دي. ددې غرونو لمنې د شپږ سوو کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري. د سلیمان غر په لمنه کې شیخ بېټنی، شیخ اسمعیل او خرشبون د اسلامي عصر د دریمې او څلورمې پېړۍ په شاوخوا کې د کسي په غره کې اوسېدلي دي او بېټ نیکه به دکسي په غره کې تل د الله(ج) ثنا او صفات ویل، د ورځې به روژه و او د شپې به یې د الله(ج) عبادت کاوه او دا مناجات یې زموږ لاسته راغلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویــــه خدایــــه لویــــه خدایــــه
ســــتا پــــه مینــــه پــــه هرځایــــه
غــــــر ولاړ دی درنـــــاوي کــــــې
ټولـــــه ژوي پـــــه زاري کــــــې
دلتـــــــه دي د غـــــــرو لمنــــــې
زمـــورږ کېــږدۍ دي پـــه کــې پلنــې
دا وګـــړي ډېـــر کـــړې خدایـــــه
لویــــه خدایــــه، لویــــه خدایــــه.

ملتان: د مورخینو او د تاریخي کتابونو له لیکنو معلومېږي، چې د لومړیو دورو اسلامي پېړیو په شاوخوا کې پښتانه په کافي تعداد د سلیمان د غرو له لمنو او د پښتونخوا لـه سیمو د سند او پنجاب سیمو تـه ورغلـي او مېشـت شـوي وو، پـه هندوسـتان کـې لـودي کورنۍ په ځلورمې او پینځمې پېړۍ کې حکومت کړی دی. پـه دې کورنۍ کې تاریخونو د دوو تـره زامنـو (شیـخ رضـی لـودي) او (نصـر لودي) دوه پاړکي خوندي کړي دي.

(۱) د الحاد په لور دې ترپلل ګروه دې زمورږ وکوراوه

(۲) د الحاد په تور تورن شوم زه لرغون خو ملحد نه یم

د دې ترڅنګ پـه لرغـونې دورې کـې د پښـتو ادب نـورې وړې وړې حوزې هم شته خو ما په لنډیز سره دې لویو حوزو ته اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لنډيو لرغونتوب

داسې ولسي او ملي بڼ چې په هغه کې زرګونو زرګونو مختلفو باغوانانو د خپلو سليقو له مخې رنګارنګه ګلان، لکه مرسل، ګلاب، نرګس، پتوني، انتري، فرشي، ملکي شب، فلاکس، نوري شبو، ژېړ ګل، جريبن، رامبېل، چامبېل او نور يې کېنولي او کرلي دي، چې هر يو يې خاصه ښکلا، رنګ او بوی لري، خلک ورځخه خوند اخلي، د هر رنګ او بوی ځخه په خپله اندازه لذت وړي او ورځخه متاثره کېږي. ددې ولسي او ملي باغ ګلان همدا زموږه لنډۍ دي چې هر شاعر په خپله خوښه او سليقه پښتون قام ته بې له کومې توقع او امتياز ځخه د سوغات په توګه ښېنلي او هديه کړې دي.

لنډۍ د پښتو د ولسي ادب او فولکلور اساس او تهداب تشکيلوي او داسې فولکلوريک، ساده، روان او ښکلی شعر دی چې د قيمتي ډبرو کان ته پاتې کېږي. داسې کان چې د سرو زرو، لاجوردو او نورو ډبرو قيمتي منرالونو ځخه ډک دی چې په امېلونو، غاړکيو، پېزوانونو، د ګوتو په غميو، په تومانچو، ټوپکو او توروکې، ځان په خاصو رنګونو، مفهومونو، ځلاوو او ښکلاوو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

راښيي، لکه عشقي، حماسي، اجتماعي، اصلاحي، انتقادي او نور.

دا د ګران هېواد د اديبانو، ليکوالانو، شاعرانو او نورو دنده ده چې دا کانونه ولټوي، پيدا يې کړي، وه يې څېړي، تفحص او اکتشاف يې کړي او بيا يې د ولس د ګټې اخيستنې لپاره استخراج کړي، تر څو چې خپل رسالت يې د اوسني او راتلونکي نسل لپاره سرته رسولې وي.

تر کومه ځايه چې معلومه ده لنډۍ له دوو بندونو (دوه ويشت سېلابونو) څخه جوړه ده چې لومړی بند يې نهه (۹) سېلابه او دويم بند يې ديارلس(۱۳) سېلابه لري. د هېواد په بېلابېلو برخو کې لنډۍ په مسرۍ، ټپې، ټيکۍ او نورو نومونو هم يادوي چې بېلابېل تعريفونه ورکول کېږي، لکه:

لنډۍ: د يوه وړوکي لنډه مار نوم دی چې سترګې يې له ړنا سره حساسيت لري، نو ځکه د شپې له مخې راوځي او ډېر زهرجن دی، زهر يې پر بدن باندې داسې اثر کوي چې نور د خلاصېدو توان او مجال يې نه وي، نو لنډۍ هم په همدې دوو لنډو بندونو کې ډېر لوي مفهوم او مضمون ځايوي چې اغېز يې خورا زيات دی، د همدې تاثير له مخې يې لنډۍ بولي.

مسره: مسره د يوې تېرې تورې نوم دی چې په مصر کې جوړېدله او د پخوا وختو په جګړو کې خورا موثره وسله وه چې پښتنو ورڅخه زياته استفاده کوله، د تاثير له مخې لنډۍ ته مسره هم وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټپه: ټپه له ټپ (زخم) څخه اخيستل شوې ده، څنګه چې ټپ پر انسان اثر کوي همداسې لنډۍ هم پر اورېدونکي اغېز کوي، نو ځکه لنډۍ ته ټپه هم ويل کېږي.
د لنډۍ شروع، شمېر او شاعر معلوم نه دی، مګر په ټول ولس پورې مربوط شعر دی. د پښتو ګرامر ليکوال ليکي چې: «ټول په دې په يوه خوله دي چې د پښتو لنډۍ، سروکي،... د ويدي سندرو پيل دی خو ځوک په هغې پسې نه دي ګرځېدلي.» ويل کېږي چې لنډۍ له ويدي سندرو سره پيل شوي دي چې لږ تر لږه څلورنيم يا پينځه زره کلونو ته يې عمر رسېږي.

سپوږميه سر وهه راخېږه
يار مې د ګلو لو کوي ګوتې رېبينه

دا هغه زړه لنډۍ ده چې عمر يې زرګونو کلونو ته رسېږي. ښاغلي حبيب الله رفيع د يوه بهرني څېړونکي (جون زانولسونيو) له خولې د پورتنۍ لنډۍ په هکله وايي چې: «دا د هغه وخت لنډۍ ده چې ارياياں به د شپې له خوا د (سوما) د بوټي د لو کولو لپاره غره ته تلل او بيا به انتظار وو تر څو د څوارلسمې سپوږمۍ (د څوارلسمې شپې سپوږمۍ) راوخېږي او دوی د سوما بوټي لو کړي، ځکه که دا په لمر کې لو شوی وای شيره يې خرابېدله، نو دوی به د سپوږمۍ د شپې انتظار ويست او ټول به راټول وو بيا به يې ددې بوټي لو کاوه او له هغه به يې شيره ايستله، له هغه به يې مشروب جوړول چې دوی ته ډېر مقدس وو او له هغو به يې استفاده کوله. دا لنډۍ يا تر څوارلسم (د څوارلسمې شپې) وړاندې ويل شوې يا په داسې ځای

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ویل شوي چې غرونه لوړ دي او سپوږمۍ ژر نه راخېږي یا هر څه چې دي د مینې له خوا دا لنډۍ ورته ویل شوې ده.)) نوموړی دوام ورکوي چې:

مازیګری دی ښېرې مه کړه
ته به د ناز ښېرې کوې رښتیا به شینه

دا د لمر پالنې د وخت لنډۍ ده، کله به چې لمر لویده نو په دې وخت کې به لمرپالونکو عبادت کاوه دوی باور درلود چې په دې وخت کې هره دوعا قبلېږي، نو پر همدې اساس ګوري چې مینه (معشوقه) ښېرې کوي او هلته مازیګر دی، نو وایي چې: مازیګری دی ښېری مه کړه، ته به د ناز ښېرې کوې رښتیا به شینه. دا دواړه زړې لنډۍ دي مګر یقیناً کلمې یې بدلې شوې دي، ځکه د هغه وخت د کلمو په استعمالولو سره اوس څوک پوهېدی نه شي، نو د وخت په بدلېدو سره کلمات هم اوسني حالت ته رارسېدلي دي، خو یوازې فکر او مطلب یې تر دې دمه رالېږدېدلي دي.))

په لنډه توګه ویلای شو چې د لنډیو شاعر معلوم نه دی، مګر د شاعرانو له زړونو نه راوتي دي او د خلکو د پراخو پرګنو پر زړونو یې چنګ وهلی دی. له یوې سینې نه بلې سینې ته او له یوه نسل څخه بل نسل ته یې انتقال کړی دی، لنډۍ ژوندۍ دي او د تل لپاره به ژوندۍ پاتې شي، ځکه دا د ولس شعر دی او په ولس پورې اړه لري او همدا ولس یې، تر څو چې دا نړۍ نړۍ ده د تل لپاره ژوندۍ ساتي.

لکه چې معلومه ده د لنډۍ اساسي موضوع انسان او د هغه چاپېریال دی او هر څه چې په انسان پورې اړه لري د ټولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

خصوصیاتو سره یې په ساده، روانه، ښایسته او ظریفانه بڼه بیانوي، پر همدې اساس د حقیقتونو او خیالونو د مینې او محبت د عشق او وفا د دیدنونو او وصلت د حماسو، ننګ، غیرت، مېړانې، زړورتیا او ځان تېرېدنې همدارنګه د بې غیرتۍ، پېغور، موزیتوب، غم، غماز، هجران د سختیو او محرومیتونو د هیلو او نا هیلیو د وفا او بې وفایۍ د باور او بې باوریو د توبو او تشبهاتو، لنډه دا چې د ژوندانه له ټولو برخو څخه بحث کوي او هغه څه چې د انسان په محیط او ماحول کې قرار لري او راڅرګند یږي، هغه هم ورڅخه پټ نه پاتې کېږي لکه غرونه، سیندونه، سېلابونه، باغونه، ګل، بلبل، سپوږمۍ، باد، باران، تندر، ستوري او اسمان او په خاصه توګه ګودر، مازیګر، چنارونه او نور.

په لنډیو کې ښځو ته ځانګړې او مهم ځای ورکړل شوی دی او همدا یې وجه ده چې د ښځو په وجود کې زلفې، وربل، باڼه، وروځې، مړاوې او تورې سترګې، شونډې، اننګې، زنه، غاړه، قد، موسکا، په ناز کتل او تلل، خالونه، ټیک، پېزوان، چارګل... زیات ستایل کېږي او له بلې خوا نرینه چې د سکې بل مخ دی، هم په خاصو الفاظو ستایل او رټل کېږي. که نرینه پښتونولي او افغاني ارزښتونو ته په درنه سترګه وګوري او عمل پرې وکړي، نو هغه ستایل کېږي، لکه:

جانان مې سر په وطن کېښود
په تار د زلفو به کفن ورته ګنډمه
نن په خیبر د زلمو جنګ دی
خوشاله پاڅه چې مغول راغلي دینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکبر خان غازي په توره
وطن رڼا شو دښمنان په ماتې ځينه
دا هره مور به زامن راوړي
د احمدشاه په شان به لړ لړ پيداشينه
د توريالي اکبر له برمه
ځوانان د ننګ تورې وهي سر ورکوينه
د هندوستان پيرنګی ژاړي
که ژېړ ايوب په دنيا و کونډې به شونه

او چا چې پښتونولۍ ته شا کړې ده، هغه رټل شوي او رټل کېږي، لکه جنګ څخه تېښته، موزيتوب.

عالمه راشئ مخ راتور کړئ
ما د بې ننګو ياري کړه وشرمېدمه
جانان له جنګه په شا راغی
په پرونۍ ورکړې خوله ښپېمانه شومه
موزي په مينه څه پوهېږي
په نس يې مور کړه تر سهار کوي خوبونه
خدايه بې ننګه اولاد ورک کړې
چې ننګ ناموس د مور او پلار بربادوينه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره له دې چې د لنډيو عمر معلوم نه دی مګر له ځينو لنډيو څخه د لنډۍ عصر او زمان (نه دقيق تاريخ) چې په محيط او ماحول کې لـه خاصو پېښو او تغيراتو سره تړاو لري، معلومېدی شي، لکه:

د مومن خان چيغه شوه پورته
د شيرينو شرط به په سربندې ګټمه
چې رامدادخان دې وويشتلو
نامرده نه کړې پښتانه داسې کارونه
مومن په جګه غونډۍ کېږدی
چې بوره مور يې هر سهار زيارت کوينه

په پورتنيو لنډيو کې د مومن خان، رامداد خان لـه يادولو څخه د لنډيو عصر يا زمان معلومېدی شي، خو دقيق تاريخ يې نه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې سياسي څېرې

۱- امير کروړ د جهان پهلوان:

امير کروړ سوري چې په جهان پهلوان يې شهرت موندلی دی، د دويمې هجري قمري پېړۍ د اولې دورې شاعر دی. امير کروړ د امير پولاد سوري زوی دی او امير پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې غور کې يې پاچاهي کوله.

امير کروړ پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په منديش کې پاچا شو، دی يو تکړه، غښتلی، کلک او مضبوط سړی و، په يو تن به له سلو تنو سره جنګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده او د پښتو ژبې يو تکړه او زبردست شاعر تېر شوی دی.

امير کروړ پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شوی دی.

۲- نصر لودي:

نصر لودي د شيخ حميد لودي زوی، د لوديانو دويم حکمران و، د (۳۹۰هـ.ق) په شاوخوا کې يې حکومت کاوه، دی تر حميد وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغه پرځای کېناست چې په ملتان کې دده واکمني د سند تر غاړو او د سليمان تر غره پورې رسېده او د پښتو ژبې شاعر هم و.

۳- شيخ رضی:

شيخ رضی د شيخ حميد لودي وراره دی چې شيخ حميد څخه وروسته د (۳۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې حکمران او په اخبار اللودي کې د حميد لودي په وينا د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، چې د حميد لودي په وخت کې يې د افغانانو په غرو (سليمان غره) کې د اسلام تبليغ کاوه.

۴- سلطان شهاب الدين غوري:

سلطان شهاب الدين د خپل ورور سلطان غياث الدين تر مړينې وروسته پاچا شو او دی د خپل ورور په وخت کې د لښکر مشر و او د غياث الدين د وخت ډېرې کاميابۍ او برې د هغه په وسيله ترلاسه شوي وو. دده په زمانه کې د غوريانو پاچاهي د شمال له خوا تر خوارزم او ماوراالنهر او په هند کې د هند په لويو برخو کې جاري وه. دا لوی پاچا پر (۶۰۲هـ.ق) کال د اباسين په غاړه د هند د اړو دوړو کرارولو لپاره هغې خواته روان شوی و، د يوه ناپېژندل شوي سړي له خوا ووژل شو.

۵- سلطان محمود غزنوي:

د سبکتګين تر مړينې (۳۸۹-۴۲۱هـ) وروسته د هغه له وصيت سره سم اسمعيل د سبکتګين کوچنی زوی پر تخت کېناست. په دې وخت کې محمود د خراسان حاکم و. کله چې سلطان محمود د خپل پلار له مرګه او د ورور له پاچاهۍ خبر شو، له اسمعيل څخه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وغوښتل چې له حکومت څخه لاس واخلي او دغه چارې ده ته وسپاري، خو اسمعیل مخالفت وکړ په نتیجه کې د لږ اخ و ډب څخه وروسته اسمعیل د غزني په شاوخوا کې ماتې وکړه او غزني د محمود لاس ته ورغی.

محمود پر (۹۹۸م) کال د غزني پر تخت کېناست، محمود د سیستان علاقه ونیوله او د بغداد د خلافت له خوا په رسمیت وپېژندل شو او د یمین الدوله لقب ورکړل شو. سلطان محمود غزنوي (۱۷) ځلې پر هندوستان یرغل کړی دی او د سلطان محمود لویه جګړه د سومنات جګړه ده، چې پر (۴۱۲هـ) کل پېښه شوې ده.

۲ - سلطان بهلول لودي:

سلطان د ملک کالاشا هوخېل لودي زوی دی پر (۸۱۴هـ.ق) کال د ملتان په کمانګرانو کې دنیا ته راغی، د ځوانۍ په وخت کې سپاهي و، بیا ملک شو، سوداګرۍ ته یې مخه کړه او د خپل لیاقت، مهارت او بهادرۍ په وجه د ډیلي پاچاهۍ ته ورسېده. ډیلی، پاني پت، دیبالپور، لاهور، هاني، حصار، جونپور، بهرایچ، ناګور او د ملتان تر څنډو پورې هندي ځمکې ټولې د ده په پاچاهۍ کې شاملې وې. د تاریخ داودي له وینا سره سم سلطان بهلول لودي پر (۸۵۰هـ.ق) کال د ربیع الاول د میاشتې پر اوولسمه نېټه په هندوستان کې پاچا شو او تر (۴۴) کاله پاچاهۍ وروسته پر (۸۹۴هـ.ق) کال د هندوستان د عالیګړ د ضلعې د جلالې په قصبه کې وفات شو. سلطان بهلول لودي د هندوستان عادل او عالم پاچا و چې په دربار کې به یې شاعران او عالمان پالل او خپله هم د پښتو ژبې شاعر و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- شيخ اسعد سوري:

په پټه خزانه کې راغلي دي: ((شيخ کته په لرغوني پښتانه کې له تاريخ سوري هسې نقل کا چې اسعد سوري په غور کې اوسېده او هلته سوري خاندان په پاچاهۍ کې ډېر عزتمند و، شيخ اسعد د محمد زوی و چې پر (۴۲۵هـ ق) کال په بغنين کې وفات شو، شيخ اسعد سوري ډېر ښه اشعار ويل، نقل کا چې سلطان محمود غزنوي پر غور باندې د امير محمد سوري سره جګړه وکړه او په اهنګرانو کې يې محصور کا په دې وخت شيخ اسعد هم د اهنګرانو په کوټ کې و هغه وخت چې سلطان محمود امير محمد سوري ونيو او بندي يې غزني ته بوت، نو امير محمد سوري چې خورا زړور او عادل او ضابط امير و، له غيرته په بند کې مړ شو او شيخ اسعد چې دوست و د امير محمد سوري پر مرګ يې ساندې وويلې.))

پر پورتنيو سياسي او فرهنګي شخصيتونو سربېره ګڼ شمېر نور سياسي شخصيتونه هم په لرغوني دوره کې تېر شوي چې په مستقيم ډول يې پر پښتو ژبې او ادب خپل خپل تاثيرات پرې ايښي دي، خو ما يې هغه ډېر مشهور او مطرح کسان د بېلګې په توګه دلته معرفي کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغونې ادبي دوره کې قطعه

قطعه په هغو فورمونو کې شمېرلی شو، چې له عربي ژبې څخه په دريېمه هجري پېړۍ کې پښتو ته راغلی او په پښتو شاعرۍ کې اوډل شوې ده.
قطعه لکه د څلوريزې (رباعي) په څېر څلور مسرې لري، خو له رباعي سره يې توپير دادی، چې په رباعي کې لومړی بيت مقفی وي، يانې دواړه مسرې يې قافيه لرونکې وي او د يو شان قافيې پيروي کوي او د دويم بيت دويمه مسره ورسره هم قافيه وي. په قطعه کې د لومړي بيت لومړۍ مسره او د دويم بيت لومړۍ مسره له قافيې څخه ازادې وي او د دواړو بيتونو دويمې مسرې په خپل منځ کې يوشان قافيه جوړوي، خو بل پلو ځينې کسان بيا دا دوه بېلابېل فورمونه يو له بل سره مغالطه کوي، قطعې ته څلوريزه او څلوريزې ته قطعه وايي. دوی په دې کې تېروتنه کوي چې دواړه يوشان دي، د دواړو مسرو شمېر يو برابر دی، خو د رباعي يا څلوريزې دواړه بيتونه ضرور مقفی وي يانې د سر دواړه مسرې يې يوشان قافيه لري، خو د قطعې لومړی بيت بيا يو شان قافيه نه لري، البته د لومړي بيت دويمه مسره او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم بیت دویمه مسره په قافیه کې یو شان دي. همدارنګه د اهنګ له پلوه هم دواړه شعري فورمونه توپیر لري.

قطعه په دوه ډوله ده:

۱- هغه قطعه چې ردیف نه لري

۲- هغه قطعه چې ردیف لري

دا چې موضوع پر لرغونې دوره څرخېږي، نو غواړم چې دلته د لرغونې دورې ځینې قطعې یا پاړکي ستاسو په چوپړ کې وړاندې کړم او خپل بحث به هم وربانديې وکړم.

د اسلامي عصر په درېیمه او څلورمه پېړۍ کې د دې سیمې د دوو شاعرانو پاړکي چې له پښتو تذکرو څخه لاسته راغلي دي، چې یو یې شیخ اسمعیل دی چې د ده دوه پاړکي زموږ په لاس کې دي یو یې په تذکرة الاولیا او بل یې په پټې خزانې کې خوندي دی.

د شیخ اسمعیل هغه دوه پاړکي دادي:

تښته وکړه له ابلیسه چې ابلیس لعین ښکاره سي
هلته ورکه پلوشه سي تول نړۍ توره تیاره سي
سړی وران سي له ابلیسه غوځ د پس په کټاره سي
که هر چا ابلیس خرځ کړ نو یې هلته ننداره سي
که سړی ابلیس ته پړ سو نو پر کور د ویر ناره سي

که څه هم دا پاړکی د وزن له پلوه کومه ستونزه نه لري، خو د قطعې اصلي جوړښت سره یو څه توپیر لري. د دویم بیت لومړۍ مسره باید د لومړي بیت د دویمې مسرې له قافیې سره یو شان نه وای، یوازنۍ ستونزه په کې همدا ده چې له قطعې اصلي جوړښت سره مطابقت نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سلیمان ماکو په تذکرة الاؤلیا کې د بختیار یو پارکی خوندي کړی چې دلته یې تاسو ته وړاندې کوم:

ویـــر مـــې زړه ســـوری کـــړ
راتــــــه وګـــــوره ملـــــوکې
پـــه بېلتـــون کـــې دې وباســـم
لـــه خوږمنـــه زړګـــی کـــوکې

xxx

د بېلتـــون اورونـــه بـــل دي
هـــر ګـــړۍ مـــې زړګـــی ســـوځي
لېـــونی یمـــــه د مینـــــې
ســـوځم زه لکـــه پلـــوځې

xxx

غوږېـــــدلی دې اوربـــــل دی
اور زمـــا پـــه زړګـــی بـــل دی
زه بختیـــار خـــاورې ایـــرې ســـوم
پـــه اوری ســـوی مـــې ګوګـــل دی
راتــــــه ګـــــوره ملـــــوکې
راتــــــه وګـــــوره ملـــــوکې

دلته ددې شعر لومړي دوه بندونه قطعې ته ورته دي، که له ټول شعر پرته یې په مستقل ډول ولولې، نو د قطعې شکل درکوي.
د کسې د غره په لمنو کې د پښتو د لومړنیو شاعرانو ایجاد شوي پارکي د خپلو جوړښتي خصوصیاتو له مخې د پښتو لرغونو سندرو په جمله کې راځي، خو د شیخ بختیار پارکی یا سندره چې عشقي سندره ګڼل کېږي، د سر لومړی او دویم بند یې د قطعې خصوصیات لري، ځکه چې د هر بند دویمه او څلورمه مسره یې په خپل منځ کې همقافیه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لرغوني ادب کې د مثنوي ارزونه

په دې ليکنه کې د مثنوي له ارزونې څخه زموږ موخه د هغې د ارزښت معلومول دي. يانې د مثنوي ښه اړخونه او نيمګړتياوې څېړو. لومړی بايد پر مثنوي پوه شو چې مثنوي څه ته وايي.

مثنوي: هغه شعري فورم دی، چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی، هر بيت يې ځانته ځانګړې قافيه لري، يانې دوه مسرې په خپل منځ کې سره هم قافيه وي او رديف په هر بيت کې اختياري دی. کېدی شي چې ځينې بيتونه رديفونه ولري او ځينې يې ونه لري، د هر بيت د مسرو شمېر يې په خپل منځ کې سره مساوي دي، خو د ټولو بيتونو د مسرو د څپو شمېر يې د يو يا دوه څپو په شمېر توپير او بدلون موندلای شي. البته تر اکبر زميندا وري دمخه مثنوي ته ورته شعرونه وو، خو بشپړه مثنوي اکبرزميندا وري ليکلې ده.

دلته يې د مثنوي څو بيتونه را اخلو:

زه عاشق يم يار هم نيز
نور څه نه لرو تميز

(c) ketabton.com: The Digital Library

یــو پــر بلــه عاشــقان یــو
پـه خپـل عشـق کې صـادقان یـو
یــو پــر بــل پســې رنځــور یــو
چــې نــږدې نــه یــو مهجــور یــو
عشــق کــه ښــه دی کــه بــلا دی
پیــــدا کړی زمــــوږ مــــولا دی

په پورتنیو بیتونو کې اول بیت ردیف نه لري او دوه نور یې لري. په لرغوني ادب کې د مثنوي ځینې ځانګړنې دادي.
۱- زاړه ویونه لري ۲- زړه پانګه په کې پاتې ده.
۳- پښتو یې سوچه ده ۴- د پردیو ژبو اغېز په کې کم دی یا هېڅ نه شته. ۵- ویاړنه او افتخار په کې موجود دی. ۶- عشق او دوستۍ په کې ښکاري. ۷- ټولنیزه مینه او محبت په کې لیدل کېږي.
تر اکبر زمینداور وروسته زرغون خان نورزي مثنوي لیکلې:

ساقي راشه پیاله راکړه مرور یار مې پخلا کړه

د نورو بېلګو په توګه د بابوجان بابي او د بي بي نېکبختې مثنوي هم یادولای شو.
د بابوجان بابي مثنوي:

عشق یو هسې توریالی دی چې په هر ځای یې برې دی
عشق اور هسې سوزان دی چې سوځلی یې جهان دی

د بي بي نېکبختې مثنوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په زړه ښاد شې ای مومنه | په ظاهر په باطن سپینه
ظاهر زهد په اخلاص کړه | په زړه ټینګ شه له یقینه

اخځونه

۱- خوشال په خپل ایډیال، محمد اسمعیل یون.
۲- پټه خزانه، محمد هوتک، دویم چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هند لودي واکمنان او پښتو لرغونی ادب

لودي قبیله د پښتنو د مشهورو اونومیالیو قبیلو له جملې ځخه ده چې دهند په ملتان یا ختیزه پښتونخوا کې یې استوګنه کوله. دنوموړې کورنۍ دنسب په هکله تاریخ پوهانو مختلفې نظریې ورکړې دي، دځینوتاریخ پوهانو په اند لودي کورنۍ دمتوزي پښتنو له جملې څخه ده اومتو بي بي دبیټ نیکه لوراودشاحسین میرمن وه. متوبي بي دوه زامن درلودل چې دابراهیم اوغلجي په نومونویادېدل چې تر دې وروسته بیا په لودیانو باندې مشهورشول.

دلودي کورنی نورې ژانګې له سیاڼي، نیازي، پرانګي، لواڼي، دوتاڼي، سوري اومروتو څخه عبارت دي.ددې کورنی لومړنی پاچا سلطان حمید لودي نومیده چې د(۳۷۰ه ق) په شاوخوا کې دلاهور اوپنجاب دراجا له خواقدرت ته ورسېد چې دواک سیمه یې دملتان شمال لورته دپښتونخوا ځینې سیمې ترلغمانه پورې اوپه سهیل کې دپنجاب یوشمیرسیمې وې چې پلازمېنه یې ملتان و. سلطان حمید لودي چې یوزړوراوپښتون سړی و

(c) ketabton.com: The Digital Library

اودهمدې زړورتیا اوپښتونولی له امله یې له راجا سره پر جیپال باندې د لویدیځ له لورې دبریدونو مخنیوی کاوه.
سلطان حمید لودي په داسې وخت کې واک ته ورسېد چې په پښتونخوا کې دغزنوي کورنی پاچاهان د واک پر ګدۍ ناست وو اوڅوځلې په جګړوکې هم ورسره ښکېل شوي دي. مګرکله چې سبکتګین دواک چارې په لاس کې واخیستې نوحمید لودي ورسره سوله وکړه.
تر سلطان حمید لودي وروسته دده زوی نصر پاچا شوکله چې نصرمړشونوپر ځای یې داود قدرت ته ورسېد ،چې په دې وخت سلطان محمود غزنوي په غزني کې پاچاهي کوله چې له داودسره یې په (۳۹۵ـ۳۹۶هـ ق) کې جګړه وکړه اوپه(۴۰۱هـ ق) کې یې داود ونیواوغزني ته یې راوست اوبندي یې کړ چې هلته وفات شو.
دې سره دلودیانودپاچاهي لمن ټوله شوه.مګر په (۸۵۵هـ ق) یانې څلورنیمې پېړۍ وروسته لودیان یوځل بیا په هند کې قدرت ته ورسیدل.ابوالمظفربهلول شاه یوځل بیاد لودي کورنی نوم راژوندي کړ اودپښتنوحکومت یې په هندکې جوړ کړ، دده تر مړینې وروسته سلطان سکندرلودي اوبیا سلطان ابراهیم لودي پر هند باندې حکومتونه کړي دي.
لودي کورنی نه یوازې یوه شاهي کورنی وه بلکې دپښتوادب پرمختګ لپاره یې هم دقدروړخدمتونه کړي دي.که څه هم داکورنۍ له خپل ټاټوبي یانې پښتونخوا څخه لرې اوسېدله،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوبي اهم دوي پښتني فرهنګ، ژبه، دود او دستورهېرنه کړل، ددې کورنۍ ځينو شاهانو د شاهي تاج ترڅنګ د ادب تاج هم پر سر ايښی و، خپله يې هم شعرونه ويل او په دربار کې به يې ادبي مشاعرې او غونډې جوړولې.

ددې لپاره چې دلودي کورنۍ له دې شخصيتونو سره بلدتيا پيدا کړو نو دد غو شاعرانو لنډه پېژندنه(بيوګرافي)او دشعرنمونې تاسې ته وړاندې کوو.

الف: شيخ رضی لودي اونصرلودی:

دلودي کورنۍ دمشهوروشاعرانوله جملې څخه دي، شيخ رضی دحميدورارہ اونصری زوی و، چې ددوی له جملې څخه نصرلودي دخپل پلار تر مړينې وروسته پاچاهۍ ته هم رسېدلی دی.

دشيخ رضی احوال پټې خزانې په لاندې ډول ذکر کړي دي ((پوه سه پدی چی کامران خان ابن سدوخان په ښهرصفا کی په سنه (۱۰۳۸) هجری کې يو کتاب وکښل چی (کليد کامراني) نومېږی په دې کتاب کې کامران له کتابه دشيخ احمد بن سعيد الودي چې په سنه (۶۸۶) هجري کښلی دی او نوم يې (اعلام الوزی فی اخبارلودی) دی هسی نقل کا: چی شيخ رضی لودي دشيخ حميد لودي وراره وه، شيخ رضی يو کلک اومعتقد مسلمان و له همدی امله دی داسلام ددين دخپرولولپاره پښتونخوا ته ولاړ، دوه کاله يی هلته تېرکړه اوډېرخلک يی داسلام په سپېڅلي دين باندې مشرف کړل نصرلودي چې کله دخپل پلارله

(c) ketabton.com: The Digital Library

مړینې څخه وروسته په تخت کېناست نوموړی دملاحده له استازوسره اړیکې ټینګې کړې اودهغوی سره به کېناست اوبلاخره له دوی څخه یې داسماعیلیې فرقې عقاید زده کړل اوملحد شو.

شیخ رضی چی کله له دې پېښې څخه خبرشونو له پښتونخوا څخه یې نصرلودي ته دالاندی پاړکی راولېږه:

دالحادپه لوردې ترپل
ګروه دې زمونږوکوراوه
مونږرونږلې په زیارنه
تاپه توروتوراوه
لرغونوولې ګروهېدلې
چې دې ګوښې اړاوه
هغه ګروه دی اوس اړه کړه
چې پلرو دې رڼاوه
لودي ستاپه نامه سپک شو
که هرڅومودرناوه
نصره نه موې له کهاله
لودي نه یې په کاوه
زمونږ رغا ده ستاله ګروهه
د ورځ لوی په رغاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې نصرلودي داخبرې واورېدې نوله دې خبرې څخه يې انکار وکړ چې ګڼې دی ملحد شوی دی نودشيخ په ځواب کې يې دالاندې پاڼکې وويل.

دالحادپه تورتورن سوم	زه لرغون خوملحد نه يم
زما دښنه هسې توررا کړي	که ملحد يم د دښنه يم
له اسلامه نه ترپلمه	تورانوڅخه په ترپله يم

ګروه مې هغه لرغونی ده | اوس هم کروړ په لرغونه يم
داسلام په هسک به ځلم | وتورانوته تياره يم
دلودي ځوی سنتي يم | دحميد له لوړ کهاله يم
تورانی دښمن چې وايي | زه له ګروه په اړه يم
دايې تورتاسې دروهوي | زه مومن ستاسې په تله يم

ددښنو ويناوې مغړه | زه لودي يمه څوزه يم.

که چېرې مونږ دنصرلودي اوشيخ رضي لودې اشعاروته متوجه شو نودااشعاردشکل له مخې دغزل بڼه لري البته هغه غزلونه دي چې مطلع نه لري. دمحتوا له مخې دينې بڼه لري همدارنګه يو څه قافيوي نيمګړتياوې هم لري يوه بله ځانګړتيا يې داده چې د عربي اوفارسي ژبې له اغېزې څخه خالي ده، د(سنتي، مومن اوالحاد) يو څو کلمې په کې عربي دي اونورټول سوچه پښتو لغاتونه دي چې ځينې يې اوس له منځه تللي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب : سلطان بهلول لودي :

کله چې پر (۴۰۱ هـ ق) کال د سلطان محمود غزنوي له خوا د لودي کورنی پاچاهي له منځه یووړل شوه، نو تر(۴۵۰) کلونو پورې دلودیانونوم په هندکې کم اوریدل کېده. مګرد سلطان بهلول لودي په راتلوسره دلودي کورنی نوم یوځل بیا راژوندی شو. دپښتو ژبې باوري سرچینه پټه خزانه دبهلول لودي په هکله لیکي:((په مخزن افغاني کې نعمت الله هسې کښلي دي چې ملک بهلول دملک کالازوی و په هندوستان کې یې دسلطنت لوا هسکه کړه اودغه ملک له لودي طایفې څخه و له ډېرې زمانې دې لودي ټبرسلطنت کاپه هندکې ملک بهلول په سرهند د اسلام خان تر وفات راهیسې استقلال وموند او تر جنګو په وروسته یې پر ډهلي خطبه او سکه ووهله پانی پت او لاهور او هانسي او حصار او ناګور یې د ملتان تر څنډو پورې ونیول او د هندوانو د راجګانو سره سخت جنګونه وکړل او اته دیرش کاله یې په هندوستان سلطنت وکا)).

بهلول لودي اصلا شاهوخېل دی دده مور اوپلار دملتان په کمانګران سیمه کې اوسېدل پر (۸۱۴ هـ ق) کال د بهلول په مور باندې کوټه راپرېوته شوه چې موریې مړه شوه اودی دمور له مرګ څخه ژوندی راوباسل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (۸۲۱) هـ ق کال کې د بهلول تره سلام خان، چې د سرهند حاکم و د بهلول له پلار څخه پرته چې د ملتان د دوروالې د سیمې حاکم و نور ټول ورونه سرهند ته وروغوښتل.
کله چې د بهلول پلار د نیازیو سره په یوه جګړه کې ووژل شو نو سلام خان بهلول هم سرهند ته وروغوښت او هلته یې له خپل تره سره د ژوند شپې او ورځې سبا کولې، بهلول په کوچنیتوب کې هم هوښیار، پوه او ځیرک و له همدې امله دده تره هم ډېره پاملرنه کوله او په خورا مینه یې را لوی کړ.
کله چې سلام خان وفات شو نو ملک بهلول په (۸۵۵ هـ ق) کال کې پاچاهي ته ورسېد، دده لومړی په هند کې خواره واره پښتانه سره یو موټی کړل او د خپلو پښتنو ورونو په مرسته یې په هند کې یې ډېر فتوحات وکړل بلاخره په (۸۹۴ هـ ق) کال کې یې له دې فاني نړۍ څخه سترګې پټې کړې.
سلطان بهلول لودي د پښتو ژبې یو تکړه شاعرهم و، له ادیبانو او شاعرانو سره یې زیاته مینه درلوده، دده په دربار کې به هر وخت ادبي مشاعرې او غونډې جوړېدې.
دده دربار یو مشهور شاعر او ادیب چې خلیل خان نیازی نومېده سلطان ته په یوه څلوریزه کې داسې خطاب کوي.

خړې وربځې ژاړي له پاسه　　کوی له غر کا بېلتون له لاسه
یه هغه لوني ګوهرپه خول ستا　　دامرحبا کا ستا زمور مواسه

ددې څلوریزې په ځواب کې سلطان بهلول دا لاندې څلوریزه ورته وویله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک بـه زرغـون کـړم پـه ورکـړه راسـه   ګوره وربخـې د داد لـه پاسه
خـول مـې دعـدل پـه درو روڼ دی   جهان به زېب مومي زما له لاسه

دسلطان بهلول لودي همدغه يوه څلوريزه پټې خزانې تر مونږ پورې رارسولې ده اودده نور اثار په واک کې نه لرو.

ج:علي سرورلودی:

اوس هم دلودي کورنۍ يوبل اديب،شاعر اوصوفي تاسې ته درپېژنو:

نوموړی شيخ هم دشاهوخېلو له ټبر څخه دی او د(۹۶۰)ه ق کال په شا او خوا کې يې ژوند کا وه.شيخ علي سرور يو لوی شيخ او روحاني شخصيت و دتدريس حلقه يې هم درلوده اوزيات مريدان يې وو.

نوموړی شيخ شاعر هم وچې ديني اوعرفاني شعرونه به يې ويل، موږ دلته دده يو شعر تاسو ته وړاندې کوو.

غزل

محبـت پيـالـه مـې نـوش کـړه پـه مجـاز کـې
دحـق نـور ويـنم پـه سـترګو دايـاز کـې
درسـت وطـن راتـه دريـاب شـو بـې ديـدنـه
ديد مې نه شي مګر خدای مې سبب ساز کې
کـه زه مـړ شـم هـم لـه ګـوره کـړم سـر پورتـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناګهـــان چـــې مـــې دلبـــر پورتـــه اواز کـــې
کـه مـې سـرغوځ درقیـب پـه تېـره تېـغ شـي
هـم بـه ځـم کـه دلبـر غوښـت پـه مهـر ونـاز کـې
زه ویـــار مـــدااماً ناســـت یولـــه بلـــه
پرغمـــاز دی بـــاری کـــانږی دغـــم ســـازکې
ګـــران بېلتـــون بـــه دهغـــو میـنـــو وینـــه
چې تـل ناست وي پـه خلوت کې سره راز کې
اې (ســـروره) غمـــازان ســـوه بـــې حســـابه
پـاک الله دې صـورت تـش بـې مغـزه پیـاز کـې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغوني ادب کې عشقي روحيه

له استاد څخه په مننې چې موږ ته يې دا وخت راکړ، تر څو د خپلې ژبې د لرغونتوب په اړه معلومات ترلاسه کړو، په دې برخه کې څېړنه وکړو، په راتلونکي کې ددې جوگه شو، چې خپلې ژبې ته خدمت وکړو او خپله ژبه د نورو پرمختللو ژبو په کتار کې ځای کړو. کوم معلومات چې ما ددې موضوع په اړه وړاندې کړي، کېدی شي هغه ډېر کم، املايي او انشايي غلطۍ هم له ځان سره ولري، خو زه ددغو نيمگړتياوو ښښنه غواړم.

د پښتو د لرغونو ادبياتو په لاسته راغلو نمونو کې موږ د شپږمې هجري پېړۍ په دوران کې ځينې داسې نمونې هم ترلاسه کوو، چې په هغو کې يوه سپېځلې خو سوځنده مينه انگازې کوي.

د دغسې اورنيو عشقي احساساتو لرونکې ادبي نمونې موږ ته يوه د سليمان ماکو له تذکرة الاوليا او بله له پټې خزانې څخه ترلاسه شوې دي، چې په لاندې ډول به پرې خبرې وکړو.

له دغسې سندرو څخه يوه سندره د شيخ تيمن کاکړ ده، دا سړی د سلطان علاوالدين حسين سام معاصرو او د (۵۵۰هـ.ق) کال شاوخوا يې د ژوند زمانه وه. دی په ږوب او د پخواني غور د کجران

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سیمو کې اوسېدلی دی. دده یوه سندره د پټې خزانې مولف رانقل کړې ده چې دلته یې وړاندې کوم.

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ویر ناره سوه
د بېلتون ورځ توره تیاره سوه
ږغ سو ناڅاپه چې بېلتون راغی
زړه مې له دې ویرنې شین دی
په ژړا ژاړم څه ناورین دی
زرغون په اوښو مې سادین دی
په نول نولېږم چې تا خون راغی
نه به بیا یم نه به بیا راسي
نه به تیاره شپه زما رڼا سي
نه به شهۍ راته پخلا سي
بېلېږي پېر یې اوس د یون راغی
د ښښتن یار دی هېر مې نه کړې
اغلیه مخ چې په یا نه کړې
اور بل دې پرېښووئ واته کړې
پر ما د بل اور کړاوون راغی.

دغه سندرې د هغو بدلو ابتدایي شکلونو ته پاتې کېږي چې په کندهار او ددې سیمې په شاوخوا سیمو کې په خاص شور او جذبه او ځانګړې غاړه ویل کېږي او په دې سیمو کې یې سپرې بدلې بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ تیمن په دې بدله کې یوه مینه او یوه سپېڅلې پښتنې مینه ښکاره شوې ده، ثبتوي او په خورا پرېولو الفاظو کې یې خپله مینه بیان کړې ده، لوستل یې اوس هم پر لوستونکي او اورېدونکي خاص اغېز ښندي.

د پښتو بله عشقي سندره چې تر موږ رارسېدلې ده هغه د قطب الدین بختیار کاکي خوندوره زړه سندره ده. قطب الدین د احمد زوی د موسی لمسی دی، کورنۍ یې له بختیارانو څخه سند ته تللې او د سند په اوچ کې اوسېدلې ده. بختیاران د پښتنو یوه ستانه قبیله ده، چې د پښتنو د انسابو په کتابونو کې یې یادونه شوې ده او کورنۍ یې اوس هم په کندهار او د سلیمان د غره په لمنو کې اوسي. قطب الدین پر (۵۸۰هـ.ق) کال زېږېدلی دی، د اسلامي معارفو او عرفان لوی مراتب یې ګټلي وو او په هندوستان کې شهرت ته رسېدلی و. په مرات الافاغنه کې یې قطب الدین بختیار د (قطب افغان) په لقب ستایلی دی.

د قطب الدین بختیار د مړینې کال (۶۳۳-۶۳۴هـ.ق) د ربیع الاول څلورم ښودل شوی دی. د قطب الدین بختیار کاکي یوه د مینې سندره سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې راوړې ده چې دلته یې را اخلو:

ویر مې زړه سوری سوری کړ   راته وګوره ملوکې
په بېلتون کې دې وباسم   له خوږمنه زړګي کوکې
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بـېلتون اورونـه بـل دي | هر ګړۍ مې زړګی سوځي
لــېونـی یـمه د مـــینې | سـوځـم زه لکـه پـېلـوځي

راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

غـوړولــی دې اوربــل دی | اور زمـا پـه زړګي بل دی
زه بختیار خاورې ایرې سوم | په اور سوی مې ګوګل دی

راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

د بختیار دا سندره که څه هم ډېره ساده ده، خو د استاد الفت خبره یو موثر شعر او ښه نغمه ده او له یوه خوږمن زړه څخه راوتلې ده.

د پښتو د زړو عشقي سندرو ځانګړنې: د عشق او محبت د دغو دوو زړو ترلاسه شویو پښتو سندرو له مطالعې څخه دا دواړه سندرو ته دغه لاندې خصوصیات ټاکلای شو:

۱- د عشق او محبت دغه دوه سندرې چې شاعران یې په شپږمې پېړۍ کې اوسېدلي او د یوې شاعر حتی د اوومې پېړۍ د لومړۍ نیمايي ډېر کلونه هم ژوندی و، د خپلو شکلي خصوصیاتو له پلوه یوه سندره د پښتو بدلې لومړنی شکل دی، د بدلې دغه ابتدايي ښه موږ ته دا خبره هم رابښيي چې زموږ د ولسي شعر د معمولو ژانرونو، لکه بدلې او د چاربیتې د شکل زړی همدا وخت زرغون شوی دی، خو د قطب الدین بختیار کاکي سندره خپل لرغوني شکلي خصوصیات لري او موږ یې په خپلو لرغونو سندرو کې حسابوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- د دغو دواړو سندرو ژبه ډېره ساده او روانه ده، خو ځينې داسې لغات په کې راغلي چې د پښتو په ځينو لهجو کې ښايي موجود وي، خو په عامه پښتو کې نه شته.
۳- په دواړو سندرو کې عشق او مينه بيان شوې ده، دا مينه سوځنده ده، ښايي ځينې خلک يې د يوه معشوق مينه وبولي او ځينې بيا په دې عقيده دي چې په دې سندرو کې د الهي سوځندې مينې انګازې خورې دي، په هر صورت د دواړو ډوله مينې احساس ځنې کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر کروړ او ملکیار هوتک د شعرونو تاریخي ارزښت

الف- امیر کروړ: امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په منډېش کې د واک پر ګدۍ کېناست. امیر کروړ یو تکړه او پهلوان ځوان و چې په یوازې ځان یې له څو تنو سره جګړه کوله، امیرکروړ د خپل واک په موده کې خیسار، کمران، برکوشک، بالشتان او همدارنګه د غور کلاوې د خپل سلطنت تر سیوري لاندې راوستلې. نوموړی د ابو مسلم خراساني خورا کلک ملګری و او په هغه جګړه کې هم ورسره مل و چې له ابوالعباس سفاح او بني امیه سره یې وکړې، امیر هم خپل لښکر د جنګ لپاره ورولېږه په پایله کې د بني امیه کورنۍ ماتې وخوړه او عباسیان بریالي شول، عباسیانو سره یې په نورو جنګونو کې هم همکاري کړې ده.

امیر کروړ واک ته په رسېدو سره د خپل قوم (سوریانو) نوم بیا راژوندی کړ، د خپل قوم لپاره یې هم خدمت وکړ، ده د خپل واک په وخت کې دوه مرکزونه درلودل، چې په ژمي به په منډېش کې او

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوړي کې به په زمينداور کې مېشت و او هلته يې د ژوند شپې او ورځې تېرولې.
امير کروړ د دې ترځنګ چې يو تکړه جنګيالی و د پښتو ژبې په شعر کې هم مخکښ و او پښتو اشعار به يې ويل. د پټې خزانې مولف د لرغوني پښتانه چې د شيخ کته تاليف دی د امير کروړ د شعر نمونه تر موږه رارسولې ده چې دلته يې تاسې ته وړاندې کوم.

زه يم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نشته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نشته
بل پر زابل نشته
له ما اتل نشته
غشی د من مې ځي برېښنا پر ميرڅمنو باندې
پر ژوبله يونم يرغالم په تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نشته
زما د بريو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په وياړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ايوادونه اوجاړ
له ما اتل نشته
زما د تورې تر شپول لاندې دی هرات و جروم
غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی يم په روم
له ما اتل نشته

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه
د هـريـرود پـر څنډو څم تښتي پلن راڅخه
رپي زړن راڅخه
له ما اتـل نسته
د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سورو کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سور کـړه
ستسر مې تربور وکړه
لــه مـا اتـــل نســـته
خــپلو وګــړو لـره لــور پــېرزوینه کـــوم
دوی په ډاډ ینه ښه بامم ښه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم
له ما اتل نسته
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په ټال
نړۍ زما ده نوم مـې بـولي پـر دریځ ستایوال
په ورځو شپو میاشتو کال
لــه مـــا اتـــل نــســتــه

د امیر کروړ پورتنی شعر د پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر دی چې تر دې دمخه موږ بل شعر په لاس کې نه لـرو، البتـه لـه دې څخه بـه وړانـدې نـور اشـعار هـم موجـود وو، خـو زمـوږ تـر ګوتـو نـه دي رارسېدلي، له دې امله دا لومړنی شعر بلل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا شعر د فخر کولو او ویاړ ښه لري او نوموړي د خپل ځواک، شان و شوکت، مېړانې او خپل قوم ته د خدمت اظهار په کې کړی دی او دا د ده د جنګیالیتوب ښکارندویي کوي.

د شکل او جوړښت له مخې نه د پښتو د ملي نظمونو لکه لنډۍ، چاربیته، بګټۍ... په ډول دی او نه هم له عروضي نظمونو لکه غزل، قصیدې... سره سرخوري نو له همدې امله زموږ پوهانو لکه استاد حبیب الله رفیع دا شعر د پښتو د لرغونو سندرو په جمله کې حساب کړی دی. ددې شعر یوه بله ښېګڼه داده چې ټول لغتونه یې سوچه پښتو دي او د نورو ژبو لغات په کې نه دي کارول شوي، په داسې حال کې چې زموږ په زیاتره لرغونو منظومو او منثورو اثارو کې د عربي او پارسي لغات تر سترګو کېږي، خو بیا هم په دې شعر کې داسې لغات کارول شوي دي چې په اوسنۍ پښتو کې بېخي نه شته او یا هم ډېر کم تر سترګو کېږي چې هغوی هم خپله اصلي ښه له لاسه ورکړې ده. د امیر کروړ پر دې شعر څه باندې دولس نیم سوه کاله تېرېږي او له تاریخي پلوه دا شعر پښتو ادب ته ډېر زیات ارزښت لري.

ب- ملکیار هوتک: ملکیار هوتک د بابا هوتک زوی او د پارو لمسی دی چې پر (۷۱۵هـ.ق) کال زېږېدلی دی، دده پلار په هغه وخت کې د خپل قوم مشر و، نوموړی یو تکړه، زړور او جنګیالی پښتون و. څرنګه چې مغولو جنګیالیو د پښتنو پر سیمو باندې زیات یرغلونه کړي وو، د دوی پر سیمه یې هم یرغل کړی و او د دوی ترمنځ سخت جنګونه هم پېښ شوي وو، ګڼ شمېر پښتانه او مغول په دې جنګونو کې ووژل شول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې بابا هوتک پر (۷۴۰هـ.ق) کال وفات شو له دې امله چې دی د پلار مشر زوی و، نو د قوم مشرتابه او مسولیت د ملکیار پر غاړه شو. په دغه وخت کې ملکیار (۲۵) کلن زلمی و، ده هم د خپل پلار غوندې د قوم مشري په ښه توګه وکړه، دی یو پیاوړی، باغیرته او واکمن ځوان و، همدارنګه دی یو هېوادپال سړی و. په خپله سیمه یانې سیوری کې یې د کورونو، کارېزونو او نور رغونیز کارونو کې خپل رول ترسره کړ. کله چې مغول له دې کارونو څخه خبر شول، د هغوی وحشي لښکرې دې سیمې ته راغلې او د دې ځای ټوله ابادي یې ویجاړه کړه او دوی هم مرغې او ړوب ته په تللو اړ شول، تر څه مودې وروسته یې له خپلې سیمې څخه مغول بېرته وشړل او مېشت شول.

ملکیار د رزم ترڅنګ د بزم خاوند هم و، د پښتو ژبې یو تکړه شاعر تېر شوی، ډېر خواږه اشعار یې ویلي چې اکثرو یې غنایي او عشقي بڼه درلوده، دده د شعر نمونه په لاندې ډول ده:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې
زما زړګی خو خپل لالی غواړي
که روده روده د ترنک روده خاوند دی وچ کا
چې زړګی مومي زما خپله سوده
که نېز دی نېز دی نېز د بېلتون دی زړه نېزه وړی
په ویر ژړلی په غم زبون دی
که اور دی اور دی په زړه یې اور دی دا اور به وچ کا
د ویر نېزونه بل ډېر په زور دی
نمنځه یوسه سپینې سپوږمیه ورته وایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې ترنک ټال کړم ستا له خولګیه
که خړو خړو اوبو سوان کړئ ببېل ملکیار دی
پاتې له یار دی سوب یې جانان دی.

که د ملکیار هوتک پورتنۍ سندرې ته په ځیر سره وګورو، نو دا سندره تقریباً عشقي بڼه لري. شاعر د خپلې مینې اظهار په ډېره ښه توګه کړی دی او د شکل له مخې هم د پښتو د لرغونو سندرو له جملې څخه دی، په دې سندره کې شاعر د زمانې او همدارنګه د طبیعت له ناخوالو څخه سر ټکولی دی، چې دده او معشوقې او وصال پر وړاندې خنډ ګرځېدلی دی، چې د ترنک سیند یې د ببېلګې په ډول ویلای شو.
د ملکیار هوتک دا سندره په ډېر خلاص زړه ویل شوې ده، ژبه یې ډېره ساده او روانه ده او د هر لوستونکي لپاره زړه راښکونکې ده. همدارنګه د هنریت خیال هم په کې ساتل شوی دی، نوموړې سندره د هماغه وخت د شرایطو، دود او دستور او همدا ډول د پښتني افکارو نماینده ګي کوي او په ډېر لوړ ذوق سره بیان شوې ده.
د یادولو وړ ده چې د ملکیار هوتک پورتنۍ سندره د پښتو د لرغوني ادب د لړۍ وروستۍ کړۍ ده، چې تر موږ رارسېدلې ده او عشقي یا غنایي مسایلو ته په کې اشاره شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو ادبیاتو په لرغوني دوره کې نثر

په دې دوره کې نثر لکه څنګه چې باید وای دومره په لاس نه لرو، دا ددې مانا نه لري چې پښتو به په نثر کې اثار نه درلودل، بلکې دا ویلای شو چې پښتو یوه لرغوني ژبه ده، لکه څنګه چې یې په نظم کې ډول ډول اثار درلودلې دي، دغه رنګه به یې په نثر کې هم اثار درلودل او پښتو نثر هم تاریخي ریښې لري، ولې هغه به هم لکه د پښتو نور اثار چې د زماني ناوړو سېلابونو له ځان سره وړي دي، نثر به هم په دې سېلابونو کې ورک شوی وي. دغه وجه ده چې تر (۲۰۰هـ) څخه دمخه موږ هېڅ کوم کتاب نه لرو، یوازې د هاشم زید السرواني (۲۲۳-۲۹۷هـ) د سالو وږمه کتاب چې په نثر یې لیکلی دی او د هغه هم یوازې نوم راپاتې دی چې دا کتاب د عربي ژبې د شعرونو د فصاحت او بلاغت په بیان کې په پښتو نثر لیکل شوی دی.

د مغولو تر تاړاک (۲۰۰هـ) دمخه د پښتو ژبې ادبي مرکزونه غور، هلمند، ارغنداب او د ترنک ورشوګانې وې، څرنګه چې دغه مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران کړل او د مدنیت یوه بېلګه یې هم پرېنښوده، نو ښایي چې د پښتو کتابونه او اثار هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسره تباه شوي وي، یو پوخ دلیل شته چې تر (۲۰۰هـ) د مخه هم د پښتو نثر موجود و او د پوخوالي او متانت درجې ته رسېدلی و، ځکه د (۲۰۰هـ) په شاوخوا کې چې د نثر کومه نمونه موجوده ده هغه ډېره پخه، متینه او خوږه ده، د یوې ژبې نثر چې دې درجې ته رارسېږي، طبعاً یې باید لومړني پړاوونه تېر کړي وي چې د کوچنیوالي له مرحلې څخه د پوخوالي درجې ته رارسېدلی وي. د مغولو چپاوونو، نه یوازې دا چې پخواني اثار یې له منځه یوړل، بلکې راوروسته دورو اثار یې هم په خپلو سېلابونو کې لاهو کړل. دغه وجه ده چې تر (۲۰۰هـ) څخه وروسته هم د کلونو کلونو په بهیر کې موږ د نثر کوم پوره اثر په لاس کې نه لرو، یوازې د سلیمان ماکو د (تذکرة الاولیا) چې ټولې څلور پاڼې دي یا اته مخه او ډک اووه مخه کېږي د هلمند د ناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پلټلو پر مهال د لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبیبي ګوتو ته ورغلې چې دا اووه مخونه هم له کلتوري، تاریخي، ادبي، عرفاني او ژبني پلوه د زیات ارزښت وړ دي، چې لومړی دا پر دوو برخو وېشلای شو:

الف- د سلیمان ماکو خپله لیکنه چې په نثر ده او د شاعرانو ژوند لیک په کې راغلی دی.

ب- په تذکرة الاولیا کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

سلیمان ماکو د پښتو پخوانی مورخ او نثر لیکونکی دی. دده دغه تذکره د پښتو مشاهیرو او ادبي رجالو یو مفصل تاریخ دی، چې دی د هر سړي احوال بیانوي. د هغه علمي او روحاني مقام ښیي او بیا یې د شعرونو بېلګې او څه ویناوې رانقلوي. دا نثر د پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانیو شاعرانو په احوال او اثارو کې زموږ یو پخوانی تاریخي او پوخ ماخذ دی، چې دی د هغو د ژوندانه احوال، اخلاق، کورنی او هم ادبي موقعیت ښیي، نو ویلای شو چې دا د تصوف کتاب نه دی، بلکې د شعر او ادب یو قیمتي تذکره ده.

د سلیمان ماکو نثر ته که په تحلیلي نظر وکتل شي، نو په هغه ادبي چاپېریال کې چې دا نثر رامنځته شوی دی، حتمي به دد‌غو شرایطو تابع و.

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سلیمان ماکو پښتون و او د پښتو ژبې ویونکی و، نو طبیعي ده چې دغه عامل به دده د نثر لیکنه کې موجود وو د هغو د لیکلو سبک به هم پر ده دروند اثر درلود.

۲- په پارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سلیمان چاپېریال یې نیولی او ضرور به یې دده پر نثر هم اثر کړی وي.

۳- په دغه وخت کې عربي ادب او ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و، پخپله پارسي نثر هم په لومړیو وختو کې تر دغو اغېزو لاندې ووده وکړه (۵۰۰هـ) په شاوخوا کې چې کوم پارسي منثور کتابونه ولیکل شول د عربي ژبې اغېز په کې ځرګند دی، ځکه چې پښتانه هم له عربي ثقافت سره د دغې زمانې په بهیر کې اړیکي لري، نو پر پښتو هم د عربي اثر شوی دی.

په لفظي لحاظ د سلیمان ماکو نثر خوږ، ساده، روان او له ځانګړي اهنګه ډک دی، په خاصو ځایونو کې یې سجع کارولې چې نثر ته یې زیاته ښکلا وربښلې ده او له عمومي محاورې څخه لرې نه ده، جملې یې لنډې دي، مقصد لنډ بیانوي او په معنوي لحاظ د اسلام او مذهب تاثیر په کې ښکاري. په دې دوره کې نور داسې کتابونه نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرو چې هغه هم په نثر کې ليکل شوي وي، خو يوازې نومونه او ځينې محتويات يې د ځينو تذکرو په حواله لاسته راغلي دي.

د سليمان ماکو تذکره له ژبني پلوه د درېو ژبو له لغتونو څخه جوړه ده: الف- پښتو، ب- عربي او ج- فارسي. دا نثر د ګرامر له پلوه سره توپير لري او همدا ډول ځينې متروکې او ورکې کلمې هم لري.

تر دې نثر وروسته نور نثرونه چې دي، هغه په (۷۵۰هـ) کې تاريخ سوري هغه کتاب دی چې د پټې خزانې مولف يې د شيخ کټه د لرغوني پښتانه په حواله نوم اخلي او دا کتاب د شيخ کټه په لاس کې و او په لرغوني پښتانه کې يې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي وو، ددې کتاب ليکوال محمد بن علي البستي دی چې په بُست کې اوسېده.

پټه خزانه داسې څرګندوي چې دا کتاب په پښتو ليکل شوی او په هغه کې يې د سوريانو د کورنۍ حال او احوال بيان کړي. د هغو کورنيو، سياسي او ادبي شخصيتونو همدارنګه د تاريخي او سياسي پېښو د پېژندنې تر څنګ يې ادبي رنګ هم درلود، ددې خبرو ښه ثبوت د (تاريخ سوري) هغه محتويات دي چې موږ ته په دوو واسطه لاسته راغلي دي.

الف- شيخ کټه ((لرغوني پښتانه)) کې له تاريخ سوري څخه مواد اخيستي دي.

ب- د پټې خزانې مولف ((محمدهوتک)) له ((لرغوني پښتانه)) څخه په خپل کتاب کې ځينې مواد را اخيستي دي، هغه اثار دادي:

۱- د امير کروړ احوال او دده وياړنه.

۲- د اسعد سوري احوال او قصيده يې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د ښکارندوی غوري احوال او قصیده یې.

تر تاریخ سوري څخه راوروسته د پښتو نثر بل کتاب چې ((اعلام الوزی فی اخبارلودی)) نومېږي او پر (۶۸۲هـ) کال احمد لودي لیکلی دی، ددې کتاب پته هم نه شته او دا کتاب هم د لودي پاچاهانو د احوال او اشعارو یوه ټولګه ده چې تر یولسمې هجري پېړۍ پورې لاموجود و، تر دې راوروسته د (۷۵۰هـ) په شاخوا کې د یوه بل تاریخ د نامه څرک لګېږي دا کتاب (لرغوني پښتانه) نومېږي چې شیخ کته متي زي لیکلی دی او اوس هغه ورک دی خو داسې څرګندېږي چې دا کتاب تر (۱۱۴۲هـ) پورې د پټې خزانې د مولف محمد بن داود سره و څکه چې محمد هوتک ددې کتاب ډېره یادونه کړې ده او د شاعرانو ډېر احوال یې له دې کتاب څخه راوړي دي او دا د پټې خزانې لوی ماخذ دی.

دا کتاب په نثر او نظم کې د پښتنو پوهانو، شاعرانو او جنګیالیو مهمه ذخیره ده چې نثر یې ښه پوخ، خوږ او روان دی.

د شیخ ملي دفتر هم په دې دوره کې د نثر هغه کتاب دی چې د (۸۳۰هـ) په شاوخوا کې لیکل شوی دی، چې په دې کتاب کې د یوسفزو د یون او فتوحاتو احوال، د پېښور او سوات په سیمو کې د دغه ولس تاریخي پېښې او د ځمکو د وېشلو د قانون بیان په کې لیکل شوی و.

(د پښتنو تاریخ) هم هغه منثور تاریخي او قانوني اثر و چې کجوخان رانیزي پر (۹۰۰هـ) کال د دفتر د تکمیل لپاره لیکلی و، دا کتاب هم اوس په لاس کې نه لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځونه

١- حبيبي عبدالحی، د پښتو ادبياتو تاريخ، لومړی او دويم ټوک، دانش خپرندويه ټولنه، ١٣٨۴ل کال.

٢- هوتک محمد، پټه خزانه، مومند خپرندويه ټولنه، ١٣٨٩ل کال.

٣- زيور ډاکتر زيورالدين، د پښتو ادبياتو تاريخ، لرغوني دوره، مومند خپرندويه ټولنه، ١٣٨٩ل کال.

۴- يون محمد اسمعيل مقاله ((د تذکرة الاولیا ځانګړتيا او لرغونتيا)).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغونې او منځنۍ دورې د ادبیاتو ترمنځ توپیرونه

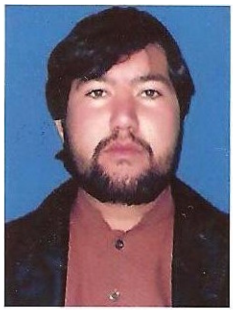

د پښتو لرغوني ادبیات زموږ ګران هېواد په څو مهمو مرکزونو (غور، ملتان او د کسي غر) کې لرې او ډېر لاسته راغلي. دا درې هغه مرکزونه دي چې پښتنو په کې خپل محلي حکومتونه کړي او یا یې د خپلې قبیلې تر نظام لاندې ژوند کړی دی، د پښتونخوا او د افغانستان په نورو سیمو کې پښتانه خواره وو او د سند او پنجاب تر لمنو رسېدلي وو.

د پنجاب په یوه خورا لرغوني ښار ملتان کې یې حکومت هم جوړ کړی و. په دې مرکزونو کې چې کوم ادبیات منځته راغلي دي هغه ادبیات دا لاندې خصوصیات لري:

۱- د اسلام په لومړیو پېړیو کې د پښتو ایجاد شوي ادبیات د خپل شکل او جوړښت له مخې له زړو اریایي ادبیاتو سره نږدې والی لري او د پښتو خپل شعري اوزان دي چې د اسلام د لومړیو څلورو پېړیو په دوران کې په دغو مرکزونو کې ایجاد شوي. پښتو اشعار به په خپلو دغو لرغونو ملي اوزانو کې ویل کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- په دغو سندرو کې ډېر پېچلي موضوعات نه، بلکې د هغه زمان د پښتنو موقف ته پاملرنه د مناظرې، جنګي او حربي کارنامو ویاړ، له خپل قوم او کورنۍ سره مینه ددې سندرو اساسي موضوع ده او د اسلامي احساساتو حمایت په دغو سندرو کې شامل دی.

د پښتو ادبیاتو لومړۍ دوره له دویمې دورې سره کامل توپیر لري، په هر لحاظ په دې دوره کې پښتو ادبیات د افغانستان او پښتونخوا او هند په سیمو کې له ځینو ملي، مذهبي او پښتني احساساتو سره په ارتباط کې ایجاد بړي.

د منطقې مسلط فرهنګي او ادبي جریان پر پښتو ادبیاتو خپل پوره اغېز کوي او د همدغو جریاناتو په پیروۍ کې خپل ځانګړې سبکونه پیدا کوي او ځانته خپل خاص اوربدونکي او پیروان مومي.

ددې دورې ځانګړی توپیر په دې کې هم دی چې ددې دورې ځینې بشپړ اثار په لاس کې لرو او د لومړۍ دورې ځینې اثار له موږ سره شته، خو یو شمېر زیات یې زموږ په لاس کې نه شته، یا ورک شوي او یا د وخت په تېربدو سره له منځه تللي دي. د هرې دورې د شاعرانو سبک توپیر کوي، د لومړۍ دورې د شاعرانو سبک د دویمې دورې د شاعرانو له سبک سره ډېر توپیر لري.

د لسمې هجري پېړۍ په دوران کې بایزید روښان د خاصو سیاسي، اجتماعي، فرهنګي شرایطو او تمایلاتو تر اغېزې لاندې یو عرفاني حرکت پیل کړی. د پیرۍ او مریدۍ سلسله یې جاري کړه او خپل مبادي او لارښوونه یې په ډېرو ښکلو الفاظو کې په پښتو، پارسي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربي او هندي اثارو کې تنظيم کړه، نو دغه مهال د نظم او نثر يوه غټه زېرمه په پښتو کې پيدا شوه.

۳- د اسلام د مقدس دين د لومړيو پېړيو پاړکي لکه چې د شکل او جوړښت له پلوه خپله ملي بڼه لري، د نورو ژبو د شاعرۍ اغېزې پر دې شعرونو زياتې نه ليدل کېږي او د نورو ژبو اثرات په کې کم ليدل کېږي. هغه يو نيم د عربي ژبې او نورو ګاونډيو ژبو لغتونه په کې شتون لري، دا ډول اخيستنې د پاک اسلام د دين راتګ او له نورو ژبو سره د ګاونډيتوب له امله يا د راشې درشې له امله يو طبيعي عمل دی.

۴- په دغو مرکزونو کې ايجاد شوي اشعار ساده او هنري رنګيني دومره نه لري، ويناوالو يې سيده د خپل مطلب پر ويلو پيل کړی دی او د هنري رنګينيو خيال يې نه دی ساتلی.

دويم- د کسي غر: دا هم يوه لرغونې سيمه ده چې پښتانه له ډېرې پخوا زمانې څخه هلته مېشت دي او دې غر ته اکثره خلک د سليمان غر هم وايي، چې په پوره اندازه پښتانه هلته اوسېږي.

څنګه چې د کسي په غره کې پښتانه اوسېدل نو هماغسې د خپلې ټولنې له شرايطو سره سم برابر ادبيات يې هم درلودل. هغه ادبي اثار ددې غره د خلکو په منځ کې او د ټولو لرو او برو پښتنو په منځ کې په شفاهي او تحريري بڼه تر اوسه هم شتون لري او په لسګونو پښتانه شاعران په دې غره کې زېږېدلي او روزل شوي دي، چې له هغې جملې څخه يو هم شيخ بيټني بابا دی چې تر ټولو معلوم او پخوانی کس دی چې د کسي د غره په لمنه کې روزل شوی او د ژوند دوره يې د دريمې هجري پېړۍ په شاوخوا اټکل کېدی شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریمیم- غـور: غـور زمـوږ د ګران هېـواد افغانسـتان يـوه لرغـونې او تـاريخي سـيمه ده چې د پاچـاهيو سلسـلې پـه کې تېـرې شـوي او د پښتنو په لرغونو استوګنځايونو کې يـوه هـم د غـور سـيمه ده چې د پښتنو قبيلو په منځ کې د غوريانو يا غورياخېلو په نامه ياد ېږي.
دې قبيلې هم د پښتو لرغونو ادبياتو پـه برخـه کې زيارونـه ايسـتلي دي او له هغه وخت سره سم يې خپل ادبيات درلودل او پښـتو تـه يـې خدمت کاوه، شفاهي او تحريري ادبيـات دواړه يـې درلـودل. لـه دې جملې څخه يو هم امير کـروړ دی چې د ډېـر پخـوانی شـاعر دی د هغـه يو شعر لاسته راغلی دی چې وياړنه يې بـولي، ښـه روان شعر دی او سوچه پښتو لغتونه يې کارولي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبياتو کې جغرافيايي نومونه

دا چې هر هېواد لرغوني جغرافيايي نومونه لري، نو زموږ هېواد افغانستان چې پنځه زره کلن تاريخ لري، ډېر لرغوني جغرافيايي نومونه لري. زه دلته د ځينو هغو مشهورو سيمو نومونه اخلم چې د پښتو د لرغونو ادبياتو د نظم او نثر په بېلګو کې يې يادونه شوې ده:

۱- بالشتان: د جنوبي غور مشهور ښار و، چې ځينو مورخينو والشتان هم ليکلی دی.

۲- مندېش: د غزنويانو او غوريانو په وخت کې منديش مشهور ښار و، چې بيهقي او ګرديزي او جوزجاني يې هم نوم اخلي.

۳- د خيسار کلا: دا کلا په غزنوي او غوري دورو کې د مغولو تر تاړاکه مشهوره وه، اوس قيصار په ممبې پورې اړه لري.

۴- تمران: د تيموري قبيلې ځای دی چې د غور شرق خواته پروت و.

۵- برکوشک: ياني دغه لوړه ماڼۍ. وه چې فيروزکوه کې پرته وه.

۶- پوشنج: د ياقوت په قول له هراته لس فرسخه لرې يو ښار و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- غرجستان: غرجستان چې د غور او هرات له شمال نه پیل تر امو پورې او په لویدیځ کې تر مرغابه او مروالرود پورې رسیږي او په ختیځ کې له بلخ سره نښلي.

۸- قصدار: په اوسني بلوچستان کې یو ښار دی چې اوس یې خخدار بولي.

۹- هلمند: په اوستا کې د هلمند یادونه د هنرمند په نوم شوې دا سیمه تر میلاد (۳۰۰۰) کاله وړاندې تاریخ لري چې د بست ښار یې مهم دفاعي ښار و.

۱۰- پکتیکا: دا هم یو لرغونی جغرافیایي نوم دی، ځکه د یونان یو مشهور تاریخ لیکونکي هیروډوټ (**۴۸۴- ۴۲۵**ق.م) هم په خپله مشهوره **جغرافیه** کې د پښتنو ذکر کوي، دی د پښتنو هیواد (پکتیکا) په نامه یادوي او په پکتیکا کې د سلیمان غر، د جرکني غر او د ګومل سیند، د سه ګاني غونډۍ تاریخي ځایونه دي چې زه به د ګومل د سیند په باره کې لږ څه **معلومات** درکړم.

۱۱- ګومل سیند: ګومل سیند د پکتیکا ولایت د جنوب خواته د سلیمان له غره سره مستقیم تېر شوی چې ان تر جنوبي وزیرستان پورې امتداد لري، دایمي اوبه نه لري، خو د بارانونو په موسم کې په کې اوبه ډېرې وي.

د ډیورنډ کرښه هم یو ځل د یو څو هئیتونو له خوا څو ځله لاسلیک شوه د ګومل او کرمې د سیندونو ترمنځ خو دا مسئله حل نه شوه ځکه چې یو طرفه ښه یې لرله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲ - غور: دا یو تاریخي ولایت دی، دا ولایت ډېرې دفاعي کلاګانې لري تر ټولو مشهوره کلا یې د قیصر کلا ده چې سلطان علاوالدین اباده کړې وه او بل د (مینار) جام دی.

۱۳ - هرات: هرات د هېواد له شمال غربي ولایتونو څخه دی چې ډېر تاریخي ولایت دی. سکندر مقدوني د هرات ښار د ((اتاکان)) یا ((ارتکایا)) په نوم یاد کړی دی. پر دې خاوره یونانیانو، کوشانیانو، یفتلیانو، ساسانیانو او تیموریانو واکمنۍ ترسره کړې دي.

۱۴ - بخدي (**بلخ**): د پخواني اریایانو مرکز و چې بل نوم یې د بیرغونو ښار و چې دا هم یو لرغونی ښارګوټی و.

۱۵ - سور غر: دا غر ډېر مشهور غر دی چې د کلات شمال شرقي خواته واقع دی. کله چې به په هغه وخت کې هر ځل مغولو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه اتغر، بولان او کلات به یې تالاکول باباهوتک خپل قومونه راټول کړل او په سره غره یې حمله وکړه، په دې جګړه کې مغول تالاشول. د بابا هوتک په یوه جنګ کې چې پښتانه د مغولو په مقابل کې لږ څه کمزوري شول، نو ده د ځوانانو د احساساتو د راپارولو لپاره دا لاندې سندره وویله:

پر سور غر بل راته نن اور دی
وګړیه جوړ راته پیغور دی
پر کلي کور باندې مغل راغی
هم په غزني هم په کابل راغی
غښتلیو تنګ کړئ دا مو وار دی
مغل راغلی په تلوار دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــــه پښـــــتونخوا کـــــې يـــــې ناتـــــار دی
پـــــر کلـــــي کـــــور بانـــــدې مغـــــل راغـــــی

۱۲ - مهمند: دغه کلی اوس هم په دې نامه یادیږي، په کندهار کې دی.

۱۷ - قصرنارنج: دا قصر په کندهار کی دی.

۱۸ - لغمان: د دې ولایت پخوانی نوم (لمپاکا) و چې بطلیموس یاد کړی او بیا د وخت په تیریدو سره لقمان او بیا لغمان شو.

۱۹ - بامیان: دا ولایت هم لرغونی دی چې د بودا مجسمې هم په دې ولایت کې دي.

۲۰ - دیبل: د عربو سمندرګي پر غاړه یو ښار و چې اوسنۍ کراچۍ ته نږدې دی.

اخځونه

۱ - پټه خزانه، دویم چاپ، ۱۳۳۹ل کال.

۲ - افغانستان پیژندنه، اورنګزیب ارشاد، ۱۳۸۴ل کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحیه

که موږ پښتو ادبیاتو ته نظر وکړو، څه په لرغونې دوره کې، څه په منځنۍ دوره کې او څه هم په اوسنۍ دوره کې، ټولو کې رزمي روحیه لیدل کېږي، ددې یو مهم علت دادی چې پښتانه همېشه او یا یې زیات وخت له جنګونو سره مخامخ شوي، جګړې پرې تپل شوي او جګړو ته یې څواب ویلی دی. نو په دې خاطر رزمي روحیې پر پښتو ادبیاتو په مستقیم او نا مستقیم ډول اغېز کړی دی. تصادفي نه ده چې پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر هم فوق العاده رزمي روحیه لري.

د پښتو د ادبي تاریخ یوې مهمې منبعې پټې خزانې په حواله امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی و، چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په مندیش کې پاچا شو.

امیر کروړ د غور کلاوې، بالشتان، خیسار، تمران، برکوشک او نورې ونیولې. دده پاچاهي دوه مرکزه درلودل، امیر کروړ ډېر غښتلی پهلوان و چې په یوازې څان به له سلو تنو سره جنګېده. ده د عباسي دعوت په جنګونو کې هم ګډون درلود او ډېرې بریاوې یې ترلاسه کړې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر کروړ عادل پاچا و او پر دې سربېره ده په پښتو اشعار هم ویل.
امیر کروړ پر (۱۵۴هـ.ق) کال د پوشنج په جګړو کې مړ شو او پرځای یې دده زوی امیر ناصر پاچا شو.
د امیر کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی دادی:

زه یــم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له مـا اتـل نسته
غشی د من مې ځي برېښنا پر میرخمنو باندې
پــر ژوبــله یــونم یــرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له مـا اتــل نــسته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
له ما اتــل نــسته
زما د تورې تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم
لـــه مـا اتــل نـــسته
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راځخه
د هـریرود پـر څنډو ځـم تښتي پلن راځخه
رېي زړن راځخه
له ما اتل نسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنج سوبه مې د توري په مخسور و کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سورو کړه
ستر مې تربور وکړه
لـه مـا اتـل نـسته
خـپلو وګـړو لـره لور پـېرزوینه کـوم
دوی په ډاډ ینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتـل نستـه
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مـې بـولي پـر دریځ ستا یوال
په ورځو شپو میاشتو کال
لـــه مـــا اتـــل نسته

دا لـوړ شعر د پښتـو تـر ټولو پخوانی لاسته راغلی شعر دی چې د اسلامي عصر په دویمه پېړۍ کې د غور یوه پښتون پاچا امیر کـروړ سـوري ویلـی دی. تـر دې شعره بـل پخوانی شعر لاتـر اوسـه نـه دی ترلاسه شوی، امکان لري په راتلونکي کې د امیر کـروړ تـر شعـر ډېـر پخواني پښتو اشعار کشف شي.
د امیر کروړ د شعر ژبه لاتراوسه خپلـه رواني لـري، سـره لـه دې چې ځینې لغات یې په عامه پښتو کې نه استعمالېږي، خو بیا هم دا ژبه ډېره سخته او نا اشنا نه ده او کېدی شي چې ځینې لوستونکي دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنه وکړي چې په دې څه دپاسه دوولس نيم سوو کلونو کې په پښتو کې ډېر زيات ژبنی تحول نه دی راغلی؟

د امير کروړ پورتني شعر ته په کتو سره ويلای شو، چې پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر هم په رزمي روحيه پيل شوی دی.

د اوومې پېړۍ د دويمې لسيزې په دوران کې (۶۱۷هـ.ق) د چنګېز د تالانګرو لښکرو حملې د افغانستان پر ځينو ښارونو او اسلامي فرهنګي مرکزونو پيل شوې، د دغو تباه کارو لښکرو د جنګونو خونريزيو او تالان په نتيجه کې ښارونه پر کنډوالو بدل شول، انسانان ووژل شول او فرهنګي مرکزونه خراب شول، عالمان، شاعران او د فرهنګ لوی شخصيتونه يا ووژل شول او يا د خپلو ټاټوبو پرېښودلو ته اړ شول، کتابتونونه او کتابونه له منځه لاړل.

دغه وخت زموږ په هېواد کې د غزنويانو او غوريانو شاهي کورنيو اقتدار ختم شوی و، پر شمالي برخو يې خوارزم شاهانو حکومت کاوه، پر سيستان او شاوخوا سيمو د نيمروز محلي حکمرانان مسلط وو، په هرات کې آل کرت کورنۍ حکومت درلود او د افغانستان په شرقي برخو کې ځينې داسې کسان حاکمان وو چې پخوا غوريانو ګومارلي وو. چنګېز او دده اولادې د اوومې پېړۍ په جريان کې زموږ د هېواد پر بېلابېلو برخو حاکميت درلود او په ډېره بې رحمۍ يې ددې هېواد بېوزلي ولسونه وژل.

د چنګېز، دده د اولادې او پاتې شونو، د لښکرو پر وړاندې د مقاومت موضوع د پښتو په لرغونو ادبياتو کې منعکس شوې ده.

محمد هوتک په پټه خزانه کې د بابا هوتک يوه داسې سندره راوړې ده چې د مغولو د تالانګرو لښکرو پر وړاندې د افغانستان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوې سیمې د پښتنو د مقاومت څرکونه ځینې ایستل کېږي، هغه سندره داده:

پــر ســور غربــل راتــه نــن اور دی
وګړیــه جــوړ راتــه پېغــور دی
پــر کلــي کــور بانــدې مغــول راغــی
هــم پــه غزنــي هــم پــر کابــل راغــی
غښــتلیو تنــګ کــړئ دا مــو وار دی
مغــل راغلــی پــه تلــوار دی
پــه پښــتونخوا کــې یــې ناتــار دی
پــر کلــي کــور بانــدې مغــل راغــی
آ دمرغــې غښــتلیو راســئ
پــر تنــګ ولاړ د پښــتونخوا ســئ
تــورې تېــرې غشــي تــر مــلا ســئ
پــر کلــي کــور بانــدې مغــل راغــی
زلمــو پــه غشــیو کــړئ وارونــه
د تېــرو تــورو ګوزارونــه
ور وړانــدې کــړئ خپــل ټټرونــه
پــر کلــي کــور بانــدې مغــل راغــی
زمــا د زلمــو وینــې بهېــږي
ځمکــې او غرونــه پــه ســره کېــږي
میرخــی ځغلــي او ترهېــږي
پــر کلــي کــور بانــدې مغــل راغــی

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو هلئ په غره جنګ دی
سور غر په وینو د دوی رنګ دی
مهال د توري دی د ننګ دی
پر کلي کور باندې مغل راغی
زلمو پر ننګ ځانونه مړه کړئ
د ښن په غشیو مو پیه کړئ
د پښتونخوا ځمکې ساته کړئ
پر کلي کور باندې مغل راغی.

د پټې خزانې له بیان سره سم هر کله به د مغولو لښکرو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه د اتغر او بولان سیمې به یې تالاکولې، نو ددې سندرې ویونکي باباهوتک خپل خلک راټول کړل او سره غره ته نږدې یې له مغولو سره جنګونه وکړل، په دې جګړه کې د پښتنو قوت لړ و او غلیم ډېر و، خو کله چې باباهوتک په لوړ اواز دا سندره وویله، نو زلمي به په جګړه کې تود ېدل او سوبه د پښتنو په نصیب شوه. دا سندره د خپل شکلي جوړښت له پلوه زموږ ادبپوهانو د پښتو په لرغونو سندرو کې حساب کړې ده، د مضمون له پلوه یې محتوی رزمي ده چې د پردو لښکرو او تالانګرو په مقابل کې له وطن نه د دفاع مفکوره په کې منعکس شوې ده او خلک یې د پردو د تسلط پر وړاندې مقاومت ته رابللي دي.
رزمي روحیه له پښتو لرغونو ادبیاتو څخه همداسې منځنۍ او معاصرې دورې ته راغځېدلې ده، د روښانیانو د تحریک په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادبیاتو کې د مذهبي روحیې ترڅنګ رزمي هم لیدل کېږي، خوشال او د هغه پیروان خو بېخي د بزم او رزم شاعران دي او په معاصره دوره کې بیا د انګرېزي یرغل پر وړاندې مورږ د رزمي ادبیاتو ډېرې بېلګې لرو، خو څرنګه چې زما موضوع په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحیه وه، نو ځکه مې په لنډ یز سره یو دوو بېلګو ته اشاره وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو لرغوني نظم قافیه یې څرنګوالی

د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې د نثر په انډول د نظم برخه درنه ده، نظم هغه کلام دی چې وزن ولري، قافیه هم د نظم یو رکن دی، خو اساسي رکن یې نه دی، له قافیې پرته یو نظم جوړیدلای شي، خو له وزن پرته د نظم جوړیدنه ممکنه نه ده، نو ځکه ویلای شو چې وزن د نظم اساسي عنصر دی او قافیه یې فرعي، خو اکثره نظمونه قافیه لري، ځینې یې ردیفونه لري خو ځینې یې نه لري، بیا تر ردیفه قافیه په نظمونو کې ډېره کارول کېږي، هغه شعري فورمونه چې له عربي څخه پښتو ته راغلي هغو کې د قافیې استعمال حتمي دی، قافیه په لغت کې وروسته، شا، څټ او وریسې تلونکي ته وایي او په اصطلاح کې هغه پوهنه ده چې د بیتونو د دورونو د پای کلمو له غږونو څخه بحث کوي. قافیه تر دوو زیات مشترک اوازونو ته ویل کېږي، یانې داسې کلمې چې په خپل منځ کې لږ تر لږه دوه مشترک غږونه ولري. پوهان قافیه پر څو ډوله وېشي، ازاده یا مطلقه قافیه، مقیده یا تړلې قافیه، یوه ستوې قافیه، غبرګه قافیه او ځینې نور ډولونه. په پښتو ادبیاتو کې د امیر کروړ نظم یو قافیوال نظم دی، دلته به زه په ترتیب سره په پښتو لرغونې دوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د ځینو قافیه والو نظمونو ځینې برخې د بېلګې په توګه یادې کړم:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او پر کابل نسته
بل پر زابل نسته
له ما اتل نسته

دلته (اتل، کابل او زابل) د قافیې کلمې دي، (نسته نسته) یې ردیفونه دي (ل) (ل) او تر هغه دمخه حرکتونه یې مشترک غږونه دي.

لویه خدایه لویه خدایه
ستا په مینه په هرځایه
غر ولاړ دی درناوي کې
تولـه ژوي په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې
زمونږ کېږدۍ دي په کې پلنې
دا وګړي ډېر کړي خدایه
لویه خدایه لویه خدایه

په لومړي بیت کې (خدایه او ځایه) د قافیې کلمې دي، ردیف نه لري، په دویم بیت کې (درناوي او زاري) د قافیې کلمې دي (کې کې) ردیف دی. په درېیم بیت کې (لمنې او پلنې) د قافیې کلمې دي ردیف نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کــه یــون دی یــون دی　　　مخکې بېلتون دی
لــه کــسي غــره ځــخه　　　ځــي خــربښبون دی

(یون، بېلتون او خربښبون) د قافیې کلمې دي، (دی دی) ردیف دی.

د فـلک لـه چـارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

(کوکار او بهار) د قافیې کلمې دي ردیف نه لري.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه
بـیا یـې ولـونـل پـه غـرونـو کـې لالونه

(سینګارونه او لالونه) د قافیې کلمې دي.

تر دې ځایه چې په نظمونو کې قافیـه یـې ځرنګوالي تـه ګورو، نو اکثـره نظمونـه پـه تـول برابـر دي، خـو یـو نـیم ځـای پـه کـې قافیـه نیمګړتیاوې ښکاره کېږي، لکه:

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه

په دې کې (وینه او درهمونه) قافیه شوي چې سسته غوندې قافیه جوړوي او مشترکات یې کم دي.

یـا هـم د شـیخ اسـعد سـوري پـه قصـیده کـې چـې (اوجـاړ) کلمـه لـه (کوکار، بهار، تار، خونخوار) او نورو سره هم قافیه شوې ده.

ښښتن مو مل دی، اوس مو یرغل دی، هېواد د بل دی

دلته (مل، یرغل، بل) د قافیې کلمې دي (دی دی) ردیف دی.

نـن زه غــرېږم پـه صـفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان

(c) ketabton.com: The Digital Library

جهان او سلطان د قافيې کلمې دي.

ګهيځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د وير ناره سوه

دلته (خپره او ناره) د قافيې کلمې دي، (سوه، سوه) رديف دی.

پـر لـويـو غـرو هم په دښتو کې
پـه لوی سهار په نيمو شپو کې
پـه غـاړه ږغ او پـه شپېلکو کې
يـا د ويـرژلـيو پـه شپېلـو کې
ټول ستـا د ياد نارې سورې دي
دا ستـــا د مـــينې ننـدارې دي

په پورته دريو سربيتونو کې (دښتو، شپو، شپېلکو او شپېلو) د قـافيې کلمـې دي او (کـې کـې) رديـف دی. پـه وروسـتي بيـت کـې (سورې او ننداري) د قافيې کلمې دي او (دي دي) رديف دی.

زه عاشق يم يار هم نيز
بـــل څـه نـه لـــرو تميز

(نيز او تميز) د قافيې کلمې دي رديف نه لري.

ساقي پاڅه پياله راکړه
مرور يار مې پخلا کړه

(را او پخلا) د قافيې کلمې دي (کړه کړه) رديف دی.

اوربدلې مې قصه ده چې له شاتو هم خوږه ده

(قصه او خوږه) د قافيې کلمې دي (ده ده) رديف دی.

همداسې ترپايـه پـورې د پښـتو لرغونـو ادبيـاتو پـه نظمـي برخـه کـې قافيــه پــه ښــه ډول مراعــت شــوې خــو ځــای نــيم پــه کــې ځينــې نيمګړتياوې هم ليدل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شیخ اسعد سوري د قصیدې هنري او فني ارزښت

سریزه:

اصلي موضوع چې زما په تحقیق او څېړنې پورې اړه لري هغه د شیخ اسعد سوري د ویرنې هنري اهمیت په ګوته کول دي، خو مخکې تر دې لازمه بولم چې د قصیدو د ادبي او هنري صنف پر تاریخي پس منظر رڼا واچوم او هغه په دې ډول.

بولله (قصیده) د ختیزو ادبیاتو په دایره کې یوه ډېره با ارزښته او د سرو زرو په تول برابره برخه تشکیلوي، چې په خاص ډول د عربي، دري، پښتو او اردو ژبو د ادب یوه ډېره ښکلې او منلې زېرمه او سرمایه په حقیقت کې همدغه قصیده ګڼل کېږي.

قصیده په عربي اصطلاح کې هغه متوصل او بې عیبه اصلاح شوي کلام او موزون شعر و چې د بیتونو شمېر به یې له (۱۲) نه تر (۱۷) بیتونو پورې و او له دې څخه به کم نه وو او دا نوم له اره د قصد له مخرج او مصدر څخه جوړ او مرتبط شوی چې مانا یې استقامت، اصالت او سموالی دی او له بل پلوه د برابرۍ او سوچه والي مالګه ورسره هم ګډه وه.

قصیده په عربي ادب کې تر اسلام وړاندې هم موجوده وه، نو له دې نه داسې معلومېږي چې قصیده په موجوده بڼه او ګاڼه کې د پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکل شوي تعریف او پېژندنې له مخې د نورو ملتونو ادبپوهانو او څېړونکو له عربي ادب نه کټ مټ یا په لږ او ډېر تغیر تر ګوتو کړې وي. د عربو له جاهلي او شهل ادب څخه موږ ته هغه اوږدې او په عین حال کې رواني او ساده قصیدې د نمونې په توګه راپاتې دي، چې د عربي ادبیاتو په اصطلاح کې ورته (معلقات سبعه) وايي او دغه شاعران تر اسلام دمخه په عربو کې تېر شوي دي. د څېړونکو د وینا او لیکنې له مخې ویلای شو چې عربي قصیده په شګلنو دښتو کې د مېشتو پرګنو د قبیلوي ژوند یو زړه راښکونکی او ښایسته تصویر و.

د دغو عربي قصیده ویونکو قصیدې به په مجموع کې له (۱۲) څخه نیولې تر (۱۰۰) بیتونو پورې غزېدلې وې، که زه په دې اړه د کتابونو په مرسته وغواړم چې د قصیدې ادبي ناوې د ښکلي مخ نه پلو نور هم پورته کړم او ددې ادبي ناوې ښکلا او ښایست لوستونکو او د ادب مینه والو ته نور هم وځلوم، انشاالله د خپلې مطالعې او ژورې پرله پسې هڅې په رڼا کې په ډاډه او زغرده توګه دا کار کولای شم، خو اوس راته ناشوني ښکاري، ځکه چې زه د یوې ښځې او بیا خاصتاً د مور په حیث چې له یوې خوا راته ماشومان را په غاړه دي، د کور اخلې پخلې او د ورځنې ژوند کړاوونه او له بلې خوا د خپلو زده کړو په چاپېریال کې لالهانده، سرګردانه او د کتابونو د نشتوالي معضله هم ده، د امتحانونو د پرله پسې څپو هم په سر اخیستې یمه، د داسې موضوع لیکنه که له یوې ډډې ډېره دلچسپه او ښکلې هم ده، خو له بلې خوا د پورته لیکل شویو عذرونو او مجبوریتونو له مخې ما غوندې نا وزګارې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښځې ته ډېره سخته او مشکله ده چې په دې اړه لکه څنګه چې د موضوع حق دی ډېر څه ولیکم، هیله ده زما خپل استاد به دا معذرت قبول کړي.

د شیخ اسعد د قصیدې هنري ارزښت:

د شیخ اسعد سوري قصیده هم لکه د نورو قصیدو په شان یو مخصوص او ځانګړی هنري او فني اهمیت لري او ددې قصیدې هنري ارزښت ددې قصیدې په شروع او ترتیبولو کې پروت دی او هغه په دې ډول په ګوته کوو:

شاعر په لومړي سر کې د خپلې ویرنې په جوړولو کې د اسمان له چپه ګردش نه شکایت کوي او دی د فلک د ناخوالو او ګردش تاثیرات په کایناتو کې په ګوته کوي. ددې قصیدې لومړۍ برخه دا راښیي چې خوښۍ او خوشالۍ د قصیدې د بدیعې صنعتونو په لړۍ کې د تشبیب مقام نیولی دی، دلته شاعر د خپل اصلي هدف د ښکاره کولو او څرګندولو په ادا کې د خپل فکري قدرت او سرشاره استعداد، زور او قوت لوستونکو ته ښیي، په څو بیتونو کې دا قدرت رانغاړي، د اسمان د تېري، ظلم، ناخوالو او حرکاتو منظرې موږ ته په ګوته کوي او د خپلې قصیدې تهداب او بنسټ په ډېره هوښیارۍ او د یو مجرب استاد په حیث داسې ږدي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هرګل چې خاندي په بهار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا ترخاورو لاندې زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې یې ملاوې نه کړېږي په غښتلیو
دا فلک پرې وکا څه کاري ګوزار.

بیا تر دې وروسته د قصیدې اساس په تدریجي ډول تر خپل هدف پورې رارسوي، نو بیا دغه شاعر غواړي چې ددغو ظلمونو تر رابرسېره کولو او څرګندولو وروسته په خپله نېغ په نېغه له فلک سره وینا وکړي، په دغو پورته بیتونو کې شاعر غایبانه حکایت او شکایت کوي، مګر تر دې وروسته د غایب نه مخاطب ته متوجه کېږي او دا یې بل فني اهمیت دی، چې اول د ګیلې او شکایت شروع له غایب نه کوي او داسې انځورنه کوي چې هغه نه شته او دده شکایت نه اوري او شاعر هم نه غواړي چې خپل شکایت د هغه غوږ ته ورسوي، مګر کله چې دده تاثیر نور هم زیاتېږي او زغم له لاسه ورکوي، نو لکه په یو غشي د ویشتلي زخمي انسان په ډول پر اصلي ویشتونکي باندې په ډېر جرئت ګوزار کوي او بیا فلک له غیابت نه حضور ته راولي، له هغه سره خپلې ګیلې مخامخ شروع کوي او فلک ته په څرګند ډول او جرئت سره خطاب کوي، لکه چې وایي:

څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه!
ستا له لاسه نه دی هېڅ ګل بې له خار
پر ویرژلو لور نه کړی په زړه کراړیه
پر نتلو وروې د غم ناتار.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه نېغ په نېغه باجرئته مخاطبه تقريباً تر يوولسو بيتو پورې رسېږي، په ډول ډول د فلک ناروا وې او جفاګانې ښکاره کوي او په اخره کې په ډېره استادۍ او پوره مهارت خپل مقصد ته مخه او خلاصه کوي او دا مرحله په ډېر ادبي ډول په کې رانغاړي چې په ادبي اصطلاح کې ورته حسن تخليص ويل کېږي، نو ځکه بيا داسې وايي چې:

کله غورځوې واکمن له پلازونو
کله کښېنوې په خاورو کې بادار
زموږ پر زړونو دې نن بيا يو غشی وويشت
و دې ژوبلله په دې غشي هزار
پر سوريو باندې وير پرېوت له پاسه
محمد واکمن چې ولاړئ په بل دار

په پورته بيتونو کې شاعر د خپل واکمن او بادشاه عدالت او ښه کردار په ګوته کوي دا يې بل هنري ارزښت دی، خو له دې سره سره د خپل واکمن پر اسارت او مړينې افسوسونه کوي، لکه چې وايي:

په دې وير د غور وګړي تور نمری سول
په دې وير، رڼا تياره سوه د ښار
ګوره ځاځي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګی ساندې لي په شور هار.

دلته نو شاعر په مهارت او هنريت سره طبيعت ته مخه کوي، د غور ښايسته منظرې په دې ويرجنه واقعه کې هم نه بې برخې کوي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاپېریال د شاعر پر طبیعت داسې جلوه او رڼا پرېباسي، لکه چې وايي:

نـــه هغـــه زرغـــا د غرونـــو د بیـــديا ده
نـــه د زرکیـــو پـــه مســـا دي کتهـــار
نـــه غتهـــول بیـــا زرغـــونېږي پـــه لاښـــونو
نـــه بـــامي بیـــا مســـېده کـــا پـــه کهســـار

همدلته ده چې شاعر د طبیعي شعر ښېګڼې ښه ترا څرګندوي. د شاعر تکیه او باور پر طبیعت باندې معلومېږي، خپل نظر پر طبیعي مناظرو باندې څرګندوي او په درد او ویر کې هم خپل چاپېریال او محیط له یاده نه باسي.
شاعر یو ځل بیا د قصیدې بل اړخ انځوروي او له فلک سره داسې د زړه له سوزه ډکه وینا کوي، لکه چې وايي:

لاس دې مات شه ای فلکه! چې دې وکا
محمد غوندې زمری د مړینې ښکار

په لاندې بیتونو کې شاعر نور هم له ډېره قهره وینا توندوي او د ویر اورنې او تونډ احساسات او جذبات په خپل ادبي هنر او مهارت داسې ښکاره کوي:

شیـن زړګـی فلکه! ولـې لاولاړ یـــې
ای د غور غـرونو پـه څه نه سوئ غبار
چې زمري غوندې واکمن ځي له جهانه
چې څـوک نـه کړي پر نړۍ باندې قرار

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته بیا شاعر خپله قصیده په بل ډول پای ته رسوي او بله نتیجه ورنه اخلي چې یو ډول ملي غرور، پښتني ننګ، غیرت او ټولنیز شعور ورځنې ښکاري، لکه چې وایي:

سخ پر تا ای محمده! د غور لمر وې
پر نړۍ به نه وي ستا د عدل سار
ته په ننګه وې ولاړ په ننګ کې مړ سوې
هم پر ننګه دې پر ننګه کا ځان جار
که سوري دې په مرګ ویر کاندي ویرجن سول
هم به ویاړي ستا په نوم ستا په تبار.

دا وه د شیخ اسعد سوري د قصیدې شننه او هنري اړخونه چې په لنډیز سره مو ورته نغوته وکړه.

یادونه: ددې مقالې په لیکلو او ترتیبولو کې چې مې له کومو کتابونو ګټه اخیستې، په لاندې ډول دي:

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، د پوهاند عبدالحی حبیبي اثر.
۲- عرفان مجله، د پوهندوی وسیع الله احسان مقاله.
۳- پښتو ادب کې قصیده، د مرحوم پوهاند عبدالحی حبیبي لیکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

له ګران او قدرمن فرهنګپال ورور (محمد اقبال عزیزي) څخه ډېره مننه کوم، چې ددې کتاب د چاپ لګښت یې برابر کړ. قدرمن ورونه (ضیاالرحمن ضیاء) او (وفاالرحمن وفا) په تودو ولولو او مینه ستایم، چې د تېرو څو کلونو په بهیر کې یې راسره په فرهنګي چارو کې ځانونه ډېر ستړي کړل؛ له قدرمن ورور مجیب الرحمن امیري څخه هم ډېره مننه کوم، چې ددې اثر په سمون او کره کولو کې یې مرسته او همکاري وکړه. دا کتاب او دې سره نور کتابونه، چې تاسو یې اوس ګورئ، دا ټول د دوی او د دوی په شان د نورو فرهنګپالو دوستانو د مرستې او ملګرتیا برکت دی. که زما د فرهنګي ملګرو هر اړخیزه مرسته نه وای، نو خدایﷻ خبر، چې زما کتابونه به پر دومره وخت او پر داسې بڼه چاپ شوي او د انټرنېټ څپو ته رسېدلي وای. زه په دې فرهنګي کار کې د خپلو ټولو فرهنګي ملګرو ونډه او مرسته ستایم، د لوی خدایﷻ له درباره ورته پر دې دنیا دژوند په نېکو چارو کې بریالیتوب او پر هغې دنیا ورته ثوابونه او جنتونه غواړم.

یو ځل بیا دې د ټولو کور ودان وي.

د افغاني فرهنګ د ښېرازۍ په هیله

په درنښت

محمد اسمعیل یون

(c) ketabton.com: The Digital Library

This document was created with Win2PDF available at http://www.daneprairie.com.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library